

Μνήμων

Τόμ. 26 (2004)

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙ ΠΑΙΓΝΗΔΙΑΡΙΚΟΝ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΚΟΔΡΙΚΑ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.833](https://doi.org/10.12681/mnimon.833)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΚΚΩΝΑΣ Γ. (2004). ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙ ΠΑΙΓΝΗΔΙΑΡΙΚΟΝ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΚΟΔΡΙΚΑ. *Μνήμων*, 26, 9–62. <https://doi.org/10.12681/mnimon.833>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙ ΠΑΙΓΝΗΔΙΑΡΙΚΟΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΚΟΔΡΙΚΑ

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα, πού διεξαγόταν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι ζωηρὴ καὶ κάποτε ἐξαιρετικὰ ἔντονη. Ἦταν ἄλλωστε ὁ καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ γλῶσσα, ἀναγορευμένη ἀπὸ τὸν Herder πρῶτα καὶ ἀπὸ τὸν Fichte ὕστερα σὲ ὑψίστης σημασίας κριτήριον γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἔθνους, μεταμορφωνόταν, ὅπως ἔχει γράψει χαρακτηριστικὰ ὁ E. Kedourie, «σὲ κάτι πρωτόγνωρο: σὲ κυρίαρχο πολιτικὸ ζήτημα γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι εἶναι πλέον διατεθειμένοι νὰ σκοτώσουν καὶ νὰ σκοτωθοῦν».¹ Κατὰ τὸν προεπαναστατικὸ ἐλληνικὸ γλωσσικὸ ἐμφύλιον πόλεμον ἡ σφοδρότερη σύγκρουση σημειώθηκε ἀνάμεσα σὲ δύο λογίους οἱ ὁποῖοι, ἀπὸ διαφορετικὲς ἀφετηρίες ἐκκινώντας, ἀλλὰ παίρνοντας σχεδὸν τὶς ἴδιες ἀποστάσεις ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖστὲς καὶ τοὺς «δημοτικιστὲς», ἀκολουθοῦσαν τὴν μέση ὁδὸ, ὁ ἓνας βαδίζοντας στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου, ὁ ἄλλος στὴν δεξιὰ. Ἐννοῶ τὸν Κοραῖ καὶ τὸν Κοδρικᾶ.² Ὁ πρῶτος κατέθετε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν τὸν γλωσσικὸ προβληματισμὸ καὶ τὶς σχετικὲς προτάσεις του στοὺς Ἀυτοσχεδῶνιους στοχασμοὺς, καὶ ὁ δεῦτερος, ἀφοῦ ἀσχολήθηκε ἐπὶ πολλὰ ἔτη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς γλῶσσας, ἀντιμετωπίζοντάς τὴν μάλιστα ὡς ἐξαιρετικὰ κρίσιμη πτυχὴ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, καὶ ἀφοῦ μελέτησε, ἐπίσης γιὰ μεγάλο διάστημα, τὰ ὁμιλούμενα καὶ γραφόμενα ἐλληνικὰ τοῦ καιροῦ του καὶ τὶς ἀπόψεις τῶν συγχρόνων του γιὰ τὸ ἐλληνικὸ γλωσσικὸ ζήτημα, προσπάθησε τὸ

1. Elie Kedourie, *Ο Ἐθνικισμός*, μετ. Σπύρος Μαρκέτος, Ἀθήνα 1999, 110.

2. Ὁ Κοδρικᾶς ὅπωςδὴποτε δὲν ἦταν ἀρχαῖστὴς ὅπως ὑποστήριξαν παλαιότερα ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (1000-1930)*, Ἀθήνα 1933, 300, καὶ ὁ Γιάννης Κορδάτος, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος*, Ἀθήνα 21973, 89. Ἀρχαῖστὴ θεωρεῖ τὸν Κοδρικᾶ καὶ ἡ Ρένα Σταυρίδου-Πατρικίου: «Ο Νεόφυτος Δούκας (περ. 1760-1845) καὶ ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς (1762-1827) εἶναι χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις ὁπαδῶν τοῦ ἀρχαῖσμου, οἱ ὁποῖοι στράφηκαν μὲ σφοδρότητα ἐναντίον τοῦ Κοραῖ»· βλ. τὸ ἄρθρο τῆς «Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα», στὸν καλὸ διαδικτυακὸ τόπο τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Γλῶσσας (URL:http://www.komvos.edu.gr/glwssa/Odigos/thema_d2/d_2_thema.htm. Ἡμερομηνία πρόσβασης: 1.2.2005).

1818 με την *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*,³ ἀναπτύσσοντας καὶ συστηματοποιώντας ἀπόψεις πού εἶχε καὶ παλαιότερα διατυπώσει, νὰ προτείνει διαφορετικὴ στάση ἀπέναντι στὴν γλῶσσα καὶ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Κοραῖ βᾶδισμα στὴν γλωσσικὴ μέση ὁδὸ.⁴

Ἡ κατάθεση τῆς πρότασης τοῦ Κοδρικᾶ δὲν ὀλοκληρώθηκε ποτέ, ἀφοῦ ὁ δεύτερος τόμος τῆς *Μελέτης* γιὰ διαφοροὺς λόγους δὲν ἐκδόθηκε, ἴσως οὔτε κἂν πῆρε τὴν τελικὴ του μορφή. Αὐτὴ ἡ ἀνολοκληρῶτη πρόταση συνυφάνθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, μὲ μιὰ δριμύτατη ἐπίθεση κατὰ τοῦ Κοραῖ καὶ τῶν ὁπαδῶν του· στόχος τῆς ἐπίθεσης αὐτῆς ἦταν ἀφενὸς νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐκεῖνοι ἀντιμετώπιζαν καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν γλῶσσα καὶ ἀφετέρου νὰ ἐλεγχεθεῖ τὸ περιεχόμενο, τὸ ὕφος καὶ ἡ πολιτικὴ κατεύθυνση τῆς κριτικῆς πού ἀσκοῦσε ὁ Κοραῖς σὲ παλαιότερα ἢ σύγχρονά του πρόσωπα καὶ πράγματα. Τῆς *Μελέτης* προηγήθηκαν τρία φυλλάδια τοῦ Κοδρικᾶ, τυπωμένα τὸ 1816, 1817 καὶ 1818,⁵ δύο ἀναγνωριστικὲς βολές καὶ ἓνας ἀκροβολισμὸς πρὶν τὴ μεγάλη ἐπίθεση. Τὰ περὶ τὴν ἔκδοση, ἢ μᾶλλον τὶς δύο ἐκδόσεις, τοῦ δευτέρου φυλλαδίου εἶναι τὸ θέμα τοῦ παρόντος ἄρθρου. Πρόκειται βέβαια γιὰ μιὰ λεπτομέρεια στὴν ἱστορία τῆς ἀρκετὰ γνωστῆς αὐτῆς διαμάχης, λεπτομέρεια ὠστόσο ἀξιοπρόσεκτη, ὅπως ἐλπίζω ὅτι θὰ φανεῖ· τὰ νέα στοιχεῖα στὰ ὁποῖα στηρίζεται ἡ διαπραγματεύση τοῦ θέματος δὲν βοηθοῦν μόνο στὴν διόρθωση ὀρισμένων βιβλιογραφικῶν σφαλμάτων, στὴν καλύτερη γνωριμία μας μὲ τὸν Κοδρικᾶ καὶ τοὺς χρηματοδοτῆς του, καὶ στὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς τακτικῆς τῶν ἀντιμαχομένων, ἀλλὰ καὶ μᾶς δείχνουν πῶς, ὀρισμένες φορές, ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι, παρὰ τὶς καλὲς μας προθέσεις, παγιδευόμαστε στὴν λογικὴ τῶν παρατάξεων τὶς ὁποῖες μελετοῦμε. Ἄς πάρουμε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, συνυφασμένο πάντοτε μὲ τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ὑπόστασης καὶ τῆς πολιτικῆς τύχης τοῦ ἔθνους, ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν Κοδρικᾶ

3. Ἐχομε τώρα καὶ φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση: Παναγιωτᾶκη Καγκελλαρίου Κοδρικᾶ, *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, Κρίσις εἰς τὴν *Μελέτην*, Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια Ἀλκῆς Ἀγγέλου, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1998.

4. Γιὰ τὸν ὄρο «μέση ὁδὸς» σὲ σχέση μὲ τὴν γλωσσικὴ θεωρία τοῦ Κοραῖ βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἡ «Μέση ὁδὸς» καὶ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς. Σχόλιο σὲ μιὰ αὐτοκριτικὴ τοῦ Κοραῖ γιὰ τὴ γλωσσικὴ του θεωρία», Ὁμιλος *Μελέτης* τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, 237-248.

5. *Πρὸς τοὺς ἔλληγομωτάτους Νέους Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμού*, [Παρίσι 1816]· Ἀπολογία. *Τῶν ἐν Πίζᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ* [Βιέννη 1817] (παράλληλη ἔκδοση: *Πρὸς τοὺς οἰκείους*, Παρίσι 1817)· *Καὶ αἰθὶς Πρὸς τοὺς Οἰκείους*, Παρίσι 1818. Βλ. Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα, Βιβλία - Φυλλάδια*, Ἀθήνα 1997, 472 (1816.73), 486 (1817.17), 517 (1817.96), 548-549 (1818.14). Γιὰ τοὺς τόπους καὶ τὶς χρονολογίες τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ δευτέρου φυλλαδίου βλ. παρακάτω, σ. 29-32, 42.

ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς νεότητάς του: «Θὰ σᾶς ἀπαντήσω πάντοτε μὲ πόνο ὅτι ἡ γλώσσα διατηρεῖ τὴν καθαρότητα καὶ τὸν πλοῦτο της μόνο σ' ἓνα ἔθνος λεύτερο, εὐτυχημένο καὶ σοφὰ κυβερνημένο [...] Δῶστε μας τὴ λευτεριά μας [...] καὶ θὰ ξαναῆθε στὴν Ἀθήνα καὶ στὴ Σαλαμίνα Περικλεῖς, Ἀσπασίες, Φειδίεες, καὶ Σόλωνες», ἔγραφε στὸν Πέτρο-Λύγουστινο Guys στὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1789⁶ ἦταν τότε εἴκοσι ἑπτὰ χρονῶν, εἶχε θητεύσει γιὰ μιὰ δεκαετία στὸ φαναριώτικο περιβάλλον καὶ εἶχε ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴν γλώσσα μεταφράζοντας τὸ βιβλίον τοῦ Fontenelle *Digression sur la pluralité des Mondes* ('Ὁμιλία περὶ πληθῆος κόσμων)' στὸν Guys ἐπίσης ἐμπιστεύθηκε τὸ 1790 καὶ τὴν πρώτη του μικρὴ γλωσσολογικὴ μελέτη, μιὰ καλογραμμμένη⁷ ἀναίρεση τῶν παρατηρήσεων τοῦ Γάλλου ἀκαδημαϊκοῦ N. Bonamy, ὁ ὁποῖος εἶχε παλαιότερα ὑποστηρίξει ὅτι, μετὰ τὶς σταυροφορίες, τὸ μορφοσυντακτικὸ σύστημα καὶ τὸ λεξιλόγιον τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὴν γαλλικὴ γλώσσα.

Λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1794, δημοσιεύθηκε ἡ μετάφραση τοῦ *Digression sur la pluralité des Mondes*· στὰ προλεγόμενά του ὁ Κοδρικᾶς, γραμματικὸς τότε τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Μιχαῆλ Σούτσου, αἰτιολογώντας τὴν ἐπιλογή τῆς γλώσσας πού χρησιμοποίησε —«ἔγραψα μὲ μόνην καθαρὰν τὴν Ῥωμαϊκὴν Γλῶσσαν»⁸—, μίλησε πάλι γιὰ τὰ δύο μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα, προτείνοντας καὶ λύση γιὰ τὸ ἑλληνικὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, τὸ πρόβλημα δηλαδὴ τῆς ἔλλειψης ἐνὸς καλλιεργημένου «κοινοῦ ὕφους», ἀποδεκτοῦ ἀπὸ ὅλους τοὺς λογίους καὶ κατανοητοῦ στοὺς πολλούς. Ἐπειδὴ τὰ προλεγόμενα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν πρώτη του ἀπόπειρα δημόσιας ὑποστήριξης τῆς γλωσσικῆς μέσης ὁδοῦ καὶ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ζωντανὰ δημοσιευμένα κείμενα γλωσσικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, —εἶναι ἄλλωστε χρήσιμο νὰ γνωρίζουμε τὴν διαδρομὴ πού εἶχε κάνει ὁ Κοδρικᾶς γιὰ νὰ κατανοήσουμε πληρέστερα πῶς καὶ γιατί ἀποφάσισε νὰ συγκρουστεῖ κατὰ μέτωπον μὲ τὴν ἰσχυρὴ παρτάξα τῶν Κοραῆ— θὰ παρουσιάσω τὰ κυριότερα σημεῖα τους μὲ κάθε δυνατὴ συντομία, παραθέτοντας καὶ ὅσα ἀποσπάσματα νομίζω χρήσιμα.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν νεαρὸ ἀθηναϊκῆς καταγωγῆς Φαναριώτῃ ἡ ζωντανὴ ἑλληνικὴ γλώσσα, ἡ «ρωμαίικια», εἶχε καταντήσει νὰ ἐπαρκεῖ μετὰ βίας «πρὸς δῆλωση τῶν πλέον τετριμμένων ἰδεῶν», θύμα καὶ αὐτὴ τῆς ἐθνικῆς περιπέτειας, ἀφοῦ τὸ Γένος, ὡς ἀχρεῖος δοῦλος ὑπὸ ζυγὸν αὐτονόμου δεσπότη καταδαμαζόμενος μίαν ἔχει φροντίδα, εἰς ἓν καταγίνεται μόνον, ὅλα του διευθετεῖ τὰ κινήματα εἰς τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ τοιοῦτου δεσπότη πρὸς ὁπωσοῦν

6. Ἰφιγένεια Ἀναστασιάδου, «Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Π. Κοδρικᾶ στὸν Πέτρο-Λύγουστινο Γκύς», *Τεύχη του ΕΛΙΑ* 1 (1986) 185.

7. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδότρια τοῦ κειμένου Ἰφιγένεια Ἀναστασιάδου, ὁ.π., 200.

8. Ὁμιλία περὶ πληθῆος κόσμων [...] μεταφρασθεῖσαι [...] παρὰ Παναγιωτάκη Καγκελαρίου Κοδρικᾶ, Βιέννη 1794, XXXI.

των δεσμών του ἀνακούφισιν» καί, στερημένο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἀπολαμβάνουν τὰ προοδευμένα ἔθνη, «μίαν μόνην ἠγεῖται τοιαύτην εὐτυχίαν, τὸ νὰ εἶναι ἓνας μὲν μὲ χρυσάς, ἄλλος δὲ ἀργυράς, καὶ ἄλλος μὲ ὀπωσοῦν ἐλαφρὰς ἀλύσσους πεπεδημένος, ἀείποτε ἀνελεύθερος ἕως καὶ εἰς αὐτὰ τοῦ νοός του τὰ φρονήματα».⁹ Πῶς θὰ μπορούσε λοιπὸν κανεὶς μὲ τὴν διεφθαρμένη γλώσσα ἐνὸς σκλαβωμένου ἔθνους «νὰ μεταφράσῃ βιβλία ἐπιστημονικά, νὰ ἐκφράσῃ ἰδέας εὐγενικὰς, ἢ νὰ ἐκθέσῃ ἀρχὰς συστηματικὰς, δόξας πολιτικὰς, ἢ θεωρίας ἠθικὰς»;¹⁰ Σὲ ὅσους πρότειναν τὴ χρήση τῆς καθομιλουμένης στὴν συγγραφή τῶν βιβλίων ὁ Κοδρικᾶς ἀπαντοῦσε ἀναστενάζοντας: «Ἄχ! μὰ τοῦτο εἶναι τόσον εὐκόλον νὰ τὸ εἰπῇ τινὰς, ὅσον εἶναι δύσκολον νὰ ἐνοήσῃ τὰς πόσας περιέχει δυσκολίας».¹¹

Γιὰ τρεῖς λόγους ἀπέριπτε τὴ λύση αὐτῆ, ἐπικρίνοντας μὲ σεβασμὸ καὶ προσοχὴ τὶς ἀπόψεις τοῦ Καταρτζῆ.¹² Λόγος πρῶτος, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἀνομοιογένεια στοὺς κώλους τῆς γλωσσικῆς κοινότητος ἀδιέξοδο: Κοινὴ καθομιλουμένη δὲν ὑπάρχει, διαπίστωνε, ὑπάρχουν ἰδιώματα· ποιὸ ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἐπιλέξει κανεὶς ὡς βᾶση καὶ μὲ ποιὸ κριτήριον; Τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοὶ, λέγοντας ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ πρωτεύουσα; Ἄτοπο, γιὰτὶ, πρῶτον, εἶναι πρωτεύουσα τῶν Τούρκων καὶ ὄχι τῶν σκλάβων Ἑλλήνων, δευτέρον, καὶ στὸ πλαίσιο τοῦ κωνσταντινουπολίτικου ἰδιώματος ὑπάρχει ἄλλου εἶδους ἀνομοιογένεια: σὲ κάθε ἐνορία τῆς Πόλης οἱ Ἕλληνες μιλοῦν διαφορετικὰ· ἀκόμα καὶ «οἱ τοῦ γένους μας ἐπισημότεροι ἐκ διαμέτρου διαφέρουσιν» ἀφοῦ «ἄλλος κλίνει εἰς τὸ ἐλληνικώτερον, ἄλλος εἰς τὸ τουρκικώτερον, ἄλλος ἄλλως ἐκφράζεται»,¹³ καὶ τέλος οἱ ἄντρες μιλοῦν πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὶς

9. Ὁ.π., XVIII.

10. Ὁ.π., XIX.

11. Ὁ.π., XX.

12. Ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Καταρτζῆ, εἶναι ὅμως φανερὸ στὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη ὅτι μ' αὐτὸν συνομιλεῖ. Ἄλλωστε πολὺ ἀργότερα, ἀναφερόμενος στὸν Καταρτζῆ καὶ παραπέμποντας στὰ προλεγόμενα τοῦ *Περὶ πληθῆος κόσμων*, ἔγραψε ὅτι «Πρῶτος ἐγὼ ἐτόλμησα, μὲ σοβαρὰν ἀκριβολογίαν, μὲ τὴν προσήκουσαν ὅμως σεμνότητά, νὰ παραστήσω πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸ λάθος τοῦ συλλογισμοῦ, ἐφ' ᾧ ἐστηρίζετο ἡ βᾶσις ὅλης τῆς τεχνολογικῆς του κατασκευῆς, καὶ ἐξέθεσα ὑπ' ὄψιν τὸ ἐλάττωμα τῆς συστηματικῆς δημιουργίας του». Βλ. *Μελέτη...*, ὁ.π., κζ.

13. Ἡ ἐντύπωση ποὺ ἐπικρατεῖ γενικὰ ὅτι ὁ Κοδρικᾶς ὑποστήριζε τὴν ἐπιβολὴ τῆς γλώσσας τῶν Φαναριωτῶν καὶ τοῦ Πατριαρχείου (ποιὰ ἦταν αὐτὴ στ' ἀλήθεια;) ὀφείλεται ἴσως σὲ βιαστικὰς ἢ ἀποσπασματικὰς ἀναγνώσεις τῶν κειμένων του· ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἀργότερα, προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψή του ὅτι ὑπῆρχε μιὰ διαμορφωμένη γραπτὴ Κοινὴ Νέα Ἑλληνικὴ ποὺ ἀξίζε τὸν σεβασμὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀνέφερε ὅτι τὴν Κοινὴ αὐτὴ τὴν χρησιμοποιοῦσαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ οἱ Φαναριῶτες καὶ τὸ Πατριαρχεῖο: «Ἐπάρχει ἄρα [...] μιὰ Κοινὴ Ἑθνικὴ Διάλεκτος, γνωρισμένη, καὶ κοινῶς παρὰ πάντων ὁμολογουμένη. Αὐτὴν ζητεῖ ὁ ἀπλοῦς ἄνθρωπος, ὅταν παρακαλῇ ἓνα πεπαιδευμένον νὰ τὸν γράψῃ ἓνα γράμμα πρὸς τὸν Ἀρχιερέα τοῦ τόπου του. Αὐτὴν ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ

γυναῖκες. Λόγος δεύτερος: Ποιῦ ἰδίωμα εἶναι τόσο πλούσιο σὲ λεξιλόγιο καὶ ἔκφραστικούς τρόπους ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ χρῆση τοῦ «παντοίου νοήματος ἀκολόβωτος ἔκφρασις, χωρὶς νὰ συναπαντήσῃ ὁ γράφων μυρίας ἀνεπιβάτους δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι νὰ παρεγκλίνουν τέλος πάντων εἰς ἀνεπιδιορθώτους ἀτοπίας;». ¹⁴ Καὶ τέλος: Ἡ γραφόμενη γλῶσσα ἐκτὸς ἀπὸ κατανοητὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ καλλιεργημένη, οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελέσει ἐργαλεῖο ἀνύψωσης τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων ὅχι ἀπλῶς ἐκφράζοντας νοήματα ἀλλὰ καὶ ἐκφράζοντάς τα μὲ ὠραῖο καὶ ἐκλεπτυσμένον τρόπο: «[...] μία ἰδέα καλλωπισμένη μὲ ἀνθηροτέρας λέξεις, καὶ μὲ εὐγενικωτέρας φράσεις, ὀξύνει τὸν νοῦν, εὐφραίνει τὸ πνεῦμα, εὐχαριστεῖ τὴν διάνοιαν, καὶ διεγείρει τὸ μιμητικὸν τῆς ψυχῆς εἰς ἀμιλλαν ἢ τοῦ νὰ μάθῃ καὶ ἄλλας, ἢ τοῦ νὰ ἐπινοήσῃ ὁμοίας, καὶ ἀπὸ τὸ ἐνδοξότερον τῶν ἐκφράσεων ὀδηγούμενον τὸ ἔθνος εἰς τὸ ὑψηλότερον τῶν νοημάτων ἤμπορεῖ νὰ ἀκμή τὸ πρῶτον βῆμα, ὅπερ καὶ δυσχερέστερον εἰς τὴν πρόοδον τῆς μαθήσεως». ¹⁵

Πρότεινε λοιπὸν νὰ ἀναζητηθοῦν ἐλπιδοφόρα παραδείγματα· τοῖός εἶχε κα-

προεστοὶ ἐνὸς τόπου, ὅταν παρακαλοῦν τὸν διδάσκαλον τοῦ κοινοῦ σχολείου νὰ γράψῃ μίαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Πατριάρχην. Αὐτὴν οἱ Γραμματικοὶ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Ἀθηνεῖων γυμνάζονται. Αὐτὴν οἱ εὐγενεῖς καὶ πεπαιδευμένοι τοῦ Γένους μας συνήθως μεταχειρίζονται. Ἄλλὰ ποῦ ὁμιλεῖται κοινῶς αὐτὴ ἢ Κοινὴ Διάλεκτος; ἐν γένει μὲν πανταχοῦ, ὅπου εὐρίσκονται Ἑλλήνων ἀπόγονοι πεπαιδευμένοι [...]. Βλ. *Μελέτη...*, ὁ.π., 255. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκριβεῖς διατυπώσεις ὅπως «Ὁ Κοδρικᾶς θέλοντας πάντα να υποστηρίξει ὅτι κοινὴ εἶναι μόνον ἡ γλῶσσα που μιλιέται ἀπὸ τους μορφωμένους στο Φανάρι [...]» ἢ «Ἡ πρόταση στὴν ὁποία κατέληξε, εἶναι ἡ χρῆση τῆς γλώσσας τὴν ὁποία εἶχαν καθιερώσει τόσο οἱ εὐγενεῖς τῆς Κωνσταντινούπολης ὅσο καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ» ἢ πρώτη φράση εἶναι τοῦ Γεωργίου Μπαμπινιώτη, *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθῆνα 2000, 182, ἢ δευτέρῃ τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου, ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ στὴν ἐπανεκδόση τῆς *Μελέτης*, ὁ.π., 111*. Τὴν διατυπωμένη τὸ 1794 διαφωνία του στὴν υἱοθέτηση τοῦ κωνσταντινουπολιτικοῦ ἰδιώματος ὡς κοινοῦ ἐπανελάβε ὁ Κοδρικᾶς καὶ τὸ 1818, παρουσιάζοντας κριτικὰ τίς ἀπόψεις τοῦ Καταρτζῆ καὶ τοῦ Χριστόπουλου. Βλ. *Μελέτη...*, ὁ.π., κζ-λα καὶ λε, ὅπου κατηγορηματικὰ δηλώνεται ὅτι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Χριστόπουλου «ἢ ὁποία εἰδικῶς ρυθμίζεται κατὰ τὸ ὕφος τῶν Εὐγενῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι “τῆς τωρινῆς Ἑλλάδος Συνήθεια Πάγκοινη”». Στὸ ἴδιο θέμα ἐπανερχεῖται στὶς σ. 275-276 γιὰ νὰ διευκρινίσει ὅτι «Ἡ καθ’ ἡμᾶς Ἑθνικὴ Διάλεκτος, διὰ τοῦτο εἶναι, καὶ λέγεται κοινὴ, διότι σύγκεται ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις ἀπολύτως κοινάς, τὰς ὁποίας ἐπίσης καὶ ὁ Πολίτης, καὶ ὁ Ἡπειρώτης, καὶ ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Νησιώτης, καὶ ἐν γένει οἱ ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων ἀπόγονοι, κατὰ μίαν γενικὴν μορφήν, καθ’ ἐν ἐπικρατοῦν σχῆμα ἐκφράσεως, ὡς ἐκ κοινοῦ τύπου καὶ χαρακτηρισῶς συνήθως μεταχειρίζονται. [...] Τὸ χωρικὸν ἄρα ἰδίωμα μιᾶς πόλεως δὲν ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς κανὼν τῆς Ἑθνικῆς Διαλέκτου, καθ’ ὅτι ὄν λόγον ἔχει, παραδείγματος χάριν, ὁ [Κωνσταντινοῦ] Πολίτης νὰ ἐκλάβῃ τὴν οἰκιακὴν του γλῶσσαν ὡς πάγκοινον, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει καὶ ὁ Χῖος, καὶ ὁ Κύπριος, νὰ θεωρῆ τὴν ἰδικὴν του ὡς πάνδημον».

14. "Ο.π., XXII.

15. "Ο.π., XXIV.

τορθώσει να γράψει, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα κειμένων, σε μιὰ δημοτική ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ξένες λέξεις καὶ ἐνισχυμένη διακριτικά μὲ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, σε ὕφος πού νὰ ἔτυχε κάποιας ἀποδοχῆς; Ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ἦταν ἡ ἀπάντησή του, μακαρίτης τότε, ὁ ὁποῖος (μὲ μόνην γυμνὴν τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν ἀναγομένην ὡς οἶδν τε εἰς τὴν μητέραν τῆς τὴν Ἑλληνικὴν ἔγραφεν ἐλευθέρως, μετέφραζε γνησίως, καὶ ἐξέθετε γλαφυρότατα κάθε νόημα ὁποῖας δήποτε ὕλης).¹⁶ Κατὰ τὸν Κοδρικᾶ τὸ «κοινὸν ὕφος, ὕφος εὐγενέστατον καὶ τερπνόν», πού ἔλειπε, θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ δημιουργηθεῖ καὶ νὰ καθιερωθεῖ ἂν οἱ Ἕλληνες λόγιοι, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Καρατζᾶ, φρόντιζαν νὰ καλλιεργήσουν τὴν «Ῥωμαϊκὴν» γλῶσσα, εἴτε ἀντικαθιστώντας τὶς ξένες λέξεις μὲ ἄλλες προερχόμενες ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ¹⁷ εἴτε —προκειμένου νὰ διευκολυνθεῖ ἡ διατύπωση σύνθετων καὶ δύσκολων νοημάτων— χρησιμοποιώντας γλαφυρὲς διατυπώσεις τῆς ἀρχαίας προσεκτικὰ ἀπλουστευμένες.

Πῶς ἔγραφε ὁ Καρατζᾶς; Για νὰ κατανοηθεῖ ἡ πρόταση τοῦ Κοδρικᾶ εἶναι νομίζω χρήσιμο στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ δοῦμε ἓνα δεῖγμα τῆς «ἀπλῆς» τοῦ λόγιου ἡγεμόνα: ἀντιγράφω λοιπὸν ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ 93ο κεφάλαιο ἐνὸς μεγάλου βιβλίου τοῦ Βολταίρου πού εἶχε μεταφράσει ἀπὸ τὰ γαλλικά¹⁸: «Οἱ Γραικοὶ ἔμειναν μὲν ὑπὸ κάκωσιν, ὅχι ὅμως ὑπὸ δουλείαν, ἐπειδὴ ἄφησαν εἰς αὐτοὺς ἐλευθέρους τοὺς νόμους καὶ τὴν θρησκείαν των, καὶ προσηνέχθησαν οἱ Ὁθωμανοί, καθὼς οἱ Ἄραβες ἐν Ἰσπανίᾳ· αἱ φαμελίαι αὐτῶν σώζονται ἐν τῇ πατρίδι των ταπειναὶ μὲν καὶ περιπεφρονημένοι, ὅμως ἤσυχτοι, πληρώνουσιν ἓνα ἐλαφρὸν δασμὸν, ἐμπορεύονται, γεωργοῦσιν, αἱ πόλεις των καὶ αἱ κωμοπόλεις των ἔχουσιν ἀκόμι τοὺς πρωτογῆρους των, οἱ ὁποῖοι κρίνουσι τὰς διαφοράς των, καὶ τὸν πατριάρχην τους τὸν βαστῶσι μετὰ τιμῆς, ὅστις ἀκολουθεῖ νὰ λαμβάνῃ ἀπὸ αὐτοὺς ἀδράς ποσότητας, ἐπειδὴ ὅταν χειροτονεῖται πληρώνει εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον τέσσαρας χιλιάδας δουκάτων, καὶ ἄλλα τόσα εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τῆς Πόρτας». Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐπρόκειτο οὐσιαστικὰ γιὰ τὴν λύση ἐκεῖνῃ πού, υἱοθετημένη στὴν πράξιν παλαιότερα καὶ ἀπὸ ἄλλους, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Κοραῆ, ὀνομάσθηκε «μέση ὁδός».

16. Ὁ.π., XXV.

17. Ὅπως ἄλλωστε εἶχε ὑποδείξει καὶ ὁ Καταρτζῆς: «Μετὰ λόγου λοιπὸν ἀποφασίζ' ὁ ὁμοεθνῆς μου πὼς τὰ [ἀρχαῖα] ἑλληνικά νὰ τὰ μαθαίνῃ, ναί, γιὰ νὰ πέρν' ἰδέαις νὰ θρέφῃ τὸ νοῦ του, καὶ λέξες γιὰ νὰ καλλιπετῇ στὰ ρωμαῖκα του». *Τὰ Εὐρισκόμενα*, Ἀθήνα 1970, 112.

18. Ἀπόπειρα, εἴτ' οὖν δοκίμιον περὶ τῶν ἠθῶν καὶ νοῶς τῶν ἐθνῶν καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων πράξεων τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τοῦ Καρόλου μάγνου μέχρι τοῦ Λουδοβίκου ιγ' μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν παρὰ *** Ν. Κ. ΒΒΔ [= Νικολάου Καρατζᾶ Βοεβόδα]. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, Τμῆμα Χειρογράφων, ἀρ. 1212, σ. 443. Τὸ κεφάλαιον ἔχει τίτλον Κατάστασις τῆς Ἑλλάδος τελοῦσης ὑπὸ τῶν ζυγόν τῶν Ὁθωμανῶν, Διοικήσις τῶν Ὁθωμανῶν, ἦθη αὐτῶν.

Ἡ μετάφραση τοῦ *Περὶ πληθῆος κόσμων* εἶχε ἀφιερωθεῖ ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ στὸν Μιχαὴλ Σοῦτσο, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε τὴν εἶχε παραγγεῖλει στὸν Ἀθηναῖο γραμματικὸ του. Ὑπηρετώντας τὸν Σοῦτσο ὁ Κοδρικᾶς, καὶ μάλιστα ἔχοντας ἀναλάβει τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἡγεμόνα μὲ τοὺς πράκτορες του στὶς δυτικο-ευρωπαϊκὲς πρωτεύουσες, ἔγινε εἰδικὸς στὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ καὶ διπλωματία, καὶ ὡς τέτοιος συμμετεῖχε στὴν πρώτη ὀθωμανικὴ διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὴν Γαλλία· βρέθηκε ἔτσι τὸ 1797 στὸ Παρίσι, ὅπου καὶ ἐπρόκειτο νὰ μείνει ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἀφοῦ τὸ 1802 ἀποφάσισε νὰ μὴν ἐπιστρέψει στὴν Πόλη, ὅταν ὁ σουλτάνος ἀνακάλεσε τὸν πρέσβη πού δὲν στάθηκε ἱκανὸς νὰ τὸν εἰδοποιήσει ἐγκαιρῶς γιὰ τὴν γαλλικὴ ἐκστρατεία στὴν Αἴγυπτο.¹⁹ Μεταφραστὴς-διερμηνέας τοῦ γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, παρουσιάσθηκε στὸ εὐρωπαϊκὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ μὲ ἓνα μικρὸ βιβλίον γραμμμένο στὰ γαλλικά, πού τυπώθηκε σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὸ *Ὑπόμνημα* τοῦ Κοραῆ, τὸ 1803. *Observations sur l'Opinion de quelques Hellénistes touchant la Grèce Moderne* εἶναι ὁ τίτλος, καὶ πρόκειται γιὰ μιὰν ἀνεπτυγμένη μορφή τῆς γραμμένης τὸ φθινόπωρο τοῦ 1790 ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Guys, τὴν ὁποία ἤδη μνημονεύσαμε· ὅμως ὁ συγγραφέας στὶς 64 σελίδες τοῦ φυλλαδίου του δὲν περιορίσθηκε ἀποκλειστικὰ στὴν ἀναίρεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Bonamy γιὰ τὴ σχέση τῶν νέων ἑλληνικῶν μὲ τὰ γαλλικά. Μὲ ἀφορμὴ τὸ διαβόητο βιβλίον τοῦ Cornélius de Pauw²⁰ ἐπέκρινε τοὺς περιηγητὲς ἐκείνους πού θαύμαζαν τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ περιφρονοῦσαν τοὺς Νεοέλληνες χωρὶς νὰ τοὺς γνωρίζουν πραγματικὰ, παρουσίασε ἓνα σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, μίλησε γιὰ τὶς ἀρχαῖες διαλέκτους καὶ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, γιὰ τὴ νεοελληνικὴ κοινὴ καὶ τοὺς συγγραφεῖς πού τὴν καλλιέργησαν, μνημονεύοντας ἰδιαίτερα τὸν Μηνιάτη.

Τὴν κακὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τὴν ξέρομε καλά καὶ ἀπὸ πρῶτο χέρι.²¹ Τὸ «συνταγματίον τοῦ Κ.» κρίθηκε αὐστηρότατα: Γιὰ τὴν προ-

19. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Προτομή τοῦ Κοδρικᾶ», *Φροντίσματα*, Ἀθήνα 1962, 74-75· Ἄπ. Β. Δασκαλάκης, *Κοραῆς καὶ Κοδρικᾶς. Ἡ μεγάλη φιλογραφικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων, 1815-1821. Ἐν παραρτήματι τὰ κείμενα τῆς διαμάχης*, Ἀθήνα 1966, 33-35. Βλ. ἐπίσης ἐδῶ, σ. 49. Ἐνα ἀπὸ τὰ διόλου κολακευτικὰ ἐπίθετα μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε «στολίσει» ὁ Κοραῆς τὸν Κοδρικᾶ ἀλληλογραφώντας μὲ τοὺς φίλους του ἦταν τὸ «ἀκλιτήριος φουξαγγόνης», ὑπονοώντας ὅτι ὁ ἀντίπαλός του ἀπέφυγε τὸν δι' ἀπαρχονισμοῦ θάνατο μένοντα στὸ Παρίσι.

20. Ἄπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 38. Γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Pauw καὶ τὶς σχετικὲς ἑλληνικὲς ἀντιδράσεις βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο “κατήγοροι τοῦ Γένους”»: C. de Pauw (1788) καὶ J. S. Bartoldy (1805)», *Ἐποχές* 41 (1966) 281-296 = *Περιηγήσεις στὸν ἑλληνικὸ χῶρο*, Ἀθήνα 1968, 49-66.

21. Ἐπιστολὴ Κοραῆ πρὸς Ἀλέξανδρο Βασιλείου, γραμμένη στὶς 27.11.1803. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Β', Ἀθήνα 1966, 113-117. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι τὰ παραθέματα πού ἀκολουθοῦν στὴν παράγραφο αὐτή.

βολή τοῦ «ἀμαθοῦς τῆς γλώσσης Μηνιάτη» τὸν ὁποῖο ὁ Κοδρικᾶς «ἐβάπτισε κλασικὸν συγγραφέα τῆς ἔτι ἀνυπάρχοντος γλώσσης», γιὰ τὴ ματαιοπονία νὰ καταπιστεῖ μὲ τὴν ἀναίρεση τῶν ἀπόψεων ἑνὸς πεθαμένου ἀπὸ χρόνια πολλὰ ἀκαδημαϊκοῦ, γιὰ τὴν προσκόλλησή «εἰς τὰς παλαιὰς μωρίας» σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἡ γλώσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἀποτελεῖ «μεθυσμένην μίξιν τῶν ἀμικτων» ἀρχαίων διαλέκτων, γιὰ τὴν νεκρανάσταση μιᾶς ἄλλης «μωρίας», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑπῆρξε «κοινὴ διάλεκτος», τὴν στιγμή πού οἱ Εὐρωπαῖοι φιλόλογοι «τὸ περὶ τῆς μίξεως τῶν διαφόρων διαλέκτων εἰς τὴν Ὀμηρικὴν ποίησιν καὶ τὸ περὶ τῆς κοινῆς ταύτης διαλέκτου [...] τὰ στοχάζονται ὡς ὀνειράτα τῶν Γραμματικῶν», γιὰ τὸ θράσος πού εἶχε, τέλος, ὁ Κοδρικᾶς νὰ διακρίνει καὶ νὰ ὀρίσει γεωγραφικὰ νεοελληνικὰς διαλέκτους: «ποῦ τὰ εἶδε; ποῦ τὰ ἔμαθε τὰ τοιαῦτα;». Στὸν βαθμὸ πού ἔχει σημασία, καὶ νομίζω ὅτι ἔχει, τὸ ποῖος βρισκόταν πῶς κοντὰ στὴν δική μας ἀλήθεια, ὡς πρὸς τὰ συγκεκριμένα ζητήματα βεβαίως, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ Κοραῖς: σήμερον τὸν Μηνιάτη κάθε ἄλλο παρὰ «ἀμαθῆ τῆς γλώσσης» τὸν θεωροῦμε, γνωρίζουμε ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἔχουν συντεθεῖ «σε ἓνα διαλεκτικὸ κράμα ἰωνικῆς, βασικῆς, καὶ αἰολικῆς»,²² κανεὶς δὲν ἀμφιβάλει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς κοινῆς, καὶ ἡ ἀπαρίθμηση τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ²³ δὲν φαίνεται καὶ τόσο αὐθαίρετη ὥστε νὰ μοιάζει δικαιολογημένος ὁ σκληρὸς κοραϊκὸς χαρακτηρισμὸς «τερατολόγων ἀποφάνσεις τολμηραὶ καὶ ψηφοπαίκτων (joueurs de gobelets) παίγνια».

Δύο ἀπὸ τὶς ἐπικρίσεις αὐτές, τὴν σχετικὴ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀρχαίας κοινῆς διαλέκτου καὶ ἐκεῖνη πού ἀφορᾷ στὴν ὁμηρικὴ γλώσσα, διατύπωσε ὁ Κοραῖς δημόσια δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1805, ὅταν ἔγραψε τὰ προλεγόμενα στὸν *Πρόδρομο τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης*. Τὸ ὄνομα τοῦ Κοδρικᾶ δὲν ἀναφέρεται, ἀλλὰ γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ φυλλάδιό τοῦ 1803 καὶ τὴν ἐπιστολὴ πού μῶλις ἀναφέραμε, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸς βρισκόταν στὸ στόχαστρο: «Ἄφ' οὗ μίαν φορὰν ἀφήσῃ τις τοὺς κανόνας τοῦ συλλογίζεσθαι, μὴν ἀπορῆς πλέον ἢ τὸν βλέπῃς νὰ παραφέρεται, ὡς μεθυσμένος, ἀπὸ πλάνῃν εἰς πλάνῃν»²⁴

22. Μαρία Καράλη, «Ἡ χρῆση τῶν διαλέκτων στὴ λογοτεχνία», στί, Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὶς ἀρχές ἕως τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα*, ἐπιμ. Α. - Φ. Χριστίδης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Ἀθήνα 2001, 721· βλ. ἐπίσης Geoffrey Horrocks, «Ἡ γλώσσα τοῦ Ομήρου», μετ. Ι. Βλαχόπουλος, στὸν ἴδιο τόμο, 351-356.

23. Τὴν ἀπαρίθμηση αὐτὴ, ἐλαφρὰ τροποποιημένη, ἐπανέλαβε ὁ Κοδρικᾶς στὴ *Μελέτη* του τὸ 1818, ὅπου καὶ παραπέμπει στὸ γαλλικὸ φυλλάδιό του τοῦ 1803. Βλ. *Μελέτη...*, ὁ.π., 256-258 καὶ 388-390.

24. *Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης*, Παρίσι 1805, 4ε'· *Συλλογὴ τῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην, καὶ τὰ Πάρεργα Προλεγόμενων* [...], τ. 1, Παρίσι 1833, 146· Ἄδαμαντίου Κοραῖ, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ ἡ αὐτοβιογραφία*

ἔγραψε ὁ Κοραῆς ἀνάμεσα στὰ ἄλλα γιὰ τὸν Φαναριώτη ποῦ ἀντιπαθοῦσε,²⁵ γιὰ νὰ δηλώσει κατηγορηματικὰ παρακάτω πρῶτον, ὅτι ἡ κοινὴ διάλεκτος «παρὰ εἰς τῶν Γραμματικῶν τὰς κεφαλὰς ποῦ ποτε δὲν ἔλαβεν ὑπαρξίν»²⁶ καὶ δεύτερον, ὅτι «ἡ ποικιλία τῆς γλώσσης εἰς τὸν Ὀμηρον» δὲν εἶναι «συμπλοκὴ καὶ σύγκλωσις μακαρονικῆ ὄλων τῆς Ἑλλάδος τῶν διαλέκτων», ἀλλὰ ὀφείλεται ἀφενὸς σὲ ἀνωμαλίες τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου, ποῦ ἦταν φυσικὸ νὰ ὑπάρχουν τὸν καιρὸ ποῦ ἔγραφε ὁ Ὀμηρος, καὶ ἀφετέρου στὴν ἐλευθερία ποῦ ἔχουν οἱ ποιητῆς νὰ παραβαίνουν τοὺς κανόνες «διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ ρυθμοῦ ἢ τοῦ μέτρου».²⁷

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ἀπὸ τὸ 1803 ἐκδηλώσει τὴν πρόθεση,²⁸ ἀναπτύσσοντας τὰ ὅσα εἶχε ὡς τότε ὑποστηρίξει, νὰ συγγράψῃ μελέτη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε βέβαιοι πῶς διάβαζε ὅτιδήποτε σχετικὸ τύπωναν οἱ σύγχρονοί του· πιθανότατα λοιπὸν τὰ ὅσα προσβλητικὰ καὶ εἰρωνικὰ γιὰ τὶς ἀπόψεις του διάβασε στὰ προλεγόμενα τοῦ *Προδόρου* ἀποτέλεσαν τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ ἔναυσμα γιὰ νὰ καταπιαστῆ μετὰ τὴ συγγραφὴ τῆς μελέτης αὐτῆς: Τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ πρῶτου σχεδίου τοποθετεῖται ἀκριβῶς στὰ 1805.²⁹ Ἀπὸ τότε καὶ γιὰ μιὰ δεκαετία τουλάχιστον ὁ Κοδρικᾶς διάβαζε κριτικὰ τὰ κείμενα τοῦ Κοραῆ, σημείωνε ὅ,τι γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο τὸν ἐνοχλοῦσε καὶ ἐτοίμαζε ἀνασκευές καὶ ἀπαντήσεις, τὶς ὁποῖες ἐνσωμάτωνε στὴν ἐκπνοούμενη ὀγκώδη μελέτη του γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τότε παρούσα κατάστασι τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας· αὐτὸ πάντως δὲν τὸν ἐμπόδισε τὸ 1808, ὅταν ἀπαντοῦσε σὲ ὅσα κακόπιστα εἶχε γράψῃ ὁ Bartholdy γιὰ τοὺς Ἕλληνες, νὰ ἀναφερθεῖ δημοσίως μετὰ τρόπο τιμητικὸ στὸν Κοραῆ, χαρακτηρίζοντας τὸ Ὑπόμνημα τοῦ 1803 «βαθυστόχαστο».³⁰

Ἀπὸ τὸ 1805 λοιπὸν, ποῦ ἐκδόθηκε ὁ κοραϊκὸς *Πρόδρομος*, ὡς τὸ 1815,

του. *Πρόλογος* Κ. Θ. Δημαρᾶ, τ. Α', Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1986, 146.

25. Εἶχε προηγηθεῖ, πιθανότατα στὰ τέλη τοῦ 1803, ἡ γνωστὴ ἐπεισοδιακὴ συνάντησι τῶν δύο ἀνδρῶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κοραῆς φαίνεται ὅτι φέρθηκε σκαιότατα στὸν Κοδρικᾶ. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Προτομὴ...», ὅ.π., 79-80.

26. *Πρόδρομος...*, ὅ.π., 45· *Συλλογὴ...*, ὅ.π., 148· Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Προλεγόμενα...*, ὅ.π., 148.

27. *Πρόδρομος...*, ὅ.π., ρ' - ρα'· *Συλλογὴ...*, ὅ.π., 151-152· Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Προλεγόμενα...*, ὅ.π., 151-152.

28. Σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Charles Hase. Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, «Ἀρχεῖο Π. Κοδρικᾶ, Κατάλογος», *Τετράδια Ἐργασίας* 11 (1987) 28.

29. Ὁ.π., 62.

30. Γιὰ τὴν δημοσιευμένην στὸ παρισινὸ *Magasin Encyclopédique* ὑψηλῆς στάθμης κριτικὴ τοῦ Κοδρικᾶ στὸ βιβλίον τοῦ Bartholdy, ποῦ ὥστόσο ἀγνοήθηκε ἀπὸ τὸν Κοραῆ, βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο ἑκατηγόροι...», ὅ.π. γιὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Κοδρικᾶ στὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῆ στή σ. 295.

πού ολοκληρώθηκε ή σειρά τῶν *Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν* καί πραγματοποιήθηκε ή ἐκδόσή τους σέ αὐτοτελή τόμο, ὁ Κοδρικᾶς ἐτοιμαζόταν μεθοδικά νά καταθέσει ἕνα συστηματικό ἔργο γιά τήν γλώσσα, καί στό πλαίσιο τῆς προετοιμασίας αὐτῆς μελετοῦσε καί ἔγραφε διαλεγόμενος μέ τά κείμενα τοῦ Κοραῆ, χωρίς ὅμως νά δημοσιεύει τίποτε στά ἑλληνικά· ἂν ὅσα διάβασε στά προλεγόμενα τοῦ *Προδρομίου* τὸ 1805 τὸν ὀδήγησαν ἐνδεχομένως στήν τελική ἀπόφαση νά καταπισταεῖ μέ τή συγγραφή τῆς *Μελέτης*, τήν ἐκδοση τῶν *Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν* τὸ 1815 φαίνεται ὅτι τήν ἐξέλαβε ὡς σημάδι πὼς ἤρθε ή σειρά του νά μιλήσει, καί ἦταν σχεδὸν ἐτοιμος: «Διπλῆν ἐφύλαξα τήν τοῦ Πυθαγορικοῦ Νόμου σιωπῆν, καί ὄχι μόνον “πέντε”, ἀλλά “δέκα ὄλων ἐτέων ἐλάλησα μηδέν”. Ἐπρόσμεινα νά ἰδῶ τὸ τέλος τῶν ἀπεράντων Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν. Τὸ εἶδα. Μοι ἐπιτρέπεται ἄρα νά ἐστομῆσω ἀνευδοιάστως τήν κρίσιν μου», ἔγραψε τὸ 1818.³¹ Πῶς ὅμως συγκρούεται κανεὶς μέ τὸν πανίσχυρο Κοραῆ, πῶς, ἔστω, ἀμφισβητεῖ κάποιες ἐπιλογές του; Τά βήματα θά ἔπρεπε νά εἶναι προσεκτικά, ὅταν μάλιστα ὁ ἀγώνας θά κρινόταν ἀπὸ τήν ἀπήχηση καί τήν τύχη ἐνὸς μεγάλου συγγράμματος, πού θά κόστιζε πολλὰ γιά νά τυπωθεῖ. Ἀκριβῶς τότε οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Κοραῆ ἀποφάσισαν τήν συνέχιση τῆς ἐκδοσης τοῦ περιοδικοῦ τους καί οἱ νέοι ἐκδότες Θεόκλητος Φαρμακίδης καί Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης ἔστειλαν ἀπὸ τήν Βιέννη καί στόν Κοδρικᾶ τήν ἐγκύκλιο μέ τήν ὁποία ἀνακοίνωναν ὅτι ὁ Ἐρμῆς ὁ Λόγιος θά ξανάρχιζε νά κυκλοφορεῖ καί χρειαζόταν συνεργάτες. Ἦταν πρώτης τάξεως εὐκαιρία: ἕνα εἶδος προδημοσίευσης, στίς σελίδες τοῦ κοραϊκοῦ περιοδικοῦ, τῶν ἀπόψεων πού θά ἀναπτύσσονταν στήν ὑπὸ ἐκδοση *Μελέτη*, ἦταν ὅ,τι καλύτερο γιά νά μετρηθοῦν ἀντιδράσεις, νά ξεχωρίσουν φίλοι καί ἀντίπαλοι, νά προετοιμαστεῖ καλύτερα ἀπὸ κάθε ἀποψη τὸ μεγάλο βιβλίο, τοῦ ὁποίου ή συγγραφή καί ή ἐκδοση κρατήθηκε τελικά, ὡς τήν ὥρα πού κυκλοφόρησε, μυστική.

Ἄδραξε λοιπὸν τήν εὐκαιρία ὁ Κοδρικᾶς καί ἔγραψε μιὰν ἐκτενῆ ἐπιστολή *Πρὸς τοὺς ἔλλογμωτάτους ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμοῦ εἰς Βιένναν τῆς Ἀουστρίας*, κάτι σὰν συνταγή ἐπιτυχίας γιά τὸ περιοδικό, τὸ ὁποῖο κατὰ τήν γνώμη του θά ἔπρεπε νά ἀναλάβει ἕνα κρίσιμο καί δύσκολο ἔργο: «ὡς διὰ μιᾶς δημοσίου σάλπιγγος, μία ἔθνικῆ φωνή, μία κοινῆ ἔθνικῆ διάλεκτος, ἕνα κοινὸν ἔθνικὸν πνεῦμα ἤθελαν συγκαλέση εἰς ἐνότητα ὅλα τὰ διεστῶτα μέλη, καί ἤθελαν συνδέση ἐν γένει ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς συγγραφεῖς πρὸς κοινήν τοῦ γένους μας εὐκλειαν».³² Ἡ πρόταση τοῦ Κοδρικᾶ ἔχει δύο σκέλη· τὸ πρῶτο ἀφορᾷ στήν γλώσσα, τὸ δεύτερο στὸ ἦθος, πού θά ἔπρεπε τὰ δημοσιευόμενα κείμενα νά ἀποπνέουν. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτο ζήτημα «Ἡ ἐφημερίς τοῦ Λογίου Ἐρμοῦ, διὰ νά ἀποκατασταθῆ ἐφημερίς ἔθνικῆ ἀναντιρρήτως πρέπει νά φανῆ συν-

31. *Μελέτη...*, ὁ.π., νγ.

32. Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *Κοραῆς καί Κοδρικᾶς...*, ὁ.π., 202-203.

θεμένη εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον κατὰ τὸ ἀνόθευτον καὶ συνηθισμένον ὕφος τοῦ ἐπικρατεστέρου μέρους τοῦ γένους μας». ³³ Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, προϋπόθεση τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος ἀποτελεῖ τὸ νὰ εἶναι ὁ ἐκδότης τόσο ἀφοσιωμένος στὸ Γένος ὥστε «καὶ ὁ νοῦς του, καὶ ἡ διάνοιά του, καὶ ἡ γνώμη του, καὶ ἡ γλῶσσά του νὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἄκρον σέβας, καὶ εὐλάβειαν διὰ τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν τῆς ὀλοκληρίας τοῦ γένους, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀτομικῶς συμπεριλαμβάνεται, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατ' ἔθνηκην ὑπαλληλίαν ἐξήρτηται». Αὐτὲς οἱ θετικὲς ἀλλὰ γενικὲς προτάσεις συνοδεύτηκαν μὲ παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν, ὅλα παρμένα ἀπὸ κείμενα τοῦ Κοραῆ.

Μὲ τὸ κείμενό του αὐτὸ ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἀμφισβητοῦσε τὴν μείζονα στρατηγικὴ ἐπιλογὴ τῆς μέσης ὁδοῦ, τὴν ὁποία ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ἀκολουθοῦσε, οὔτε ἐπέκρινε τίς διαφορὲς προτάσεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐκεῖνο πού καταδίκασε ἦταν ἡ ἀνοίκεια στάση πού κατὰ τὴν ἐκτίμησή του τηροῦσε ὁ Κοραῆς ἀπέναντι στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ ἔθνους· κατὰ τὴν γνώμη του ἕνας λόγιος δὲν εἶχε δικαίωμα «ἐπὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ διάλεκτος τοῦ ἔθνους ἐκείνου τὸν φαίνεται διεφθαρμένη καὶ χρήζουσα διορθώσεως ἢ καθάρσεως, νὰ εἰπῇ αὐτόνομως πρὸς ὄλον τὸ ἔθνος “ἔλατὲ νὰ σᾶς μάθω πῶς πρέπει νὰ ὀμιλῆτε τὴν πάτριον γλῶσσαν σας”. “Ὅπερ ἐστί, κατὰ τὴν χιῶτικην παροιμίαν, “ἐλάσθενε νὰ σᾶς δεῖξω τὰ γονικά σας”»». ³⁴ Στὰ εἴκοσι δύο χρόνια πού εἶχαν περάσει ἀπὸ τότε πού διατύπωσε δημόσια τίς πρῶτες σκέψεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, στὰ προλεγόμενα τοῦ *Περὶ πληθῆος κόσμων*, εἶχε καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὀμιλούμενη καὶ γραφόμενη ἑλληνικὴ γλῶσσα τοῦ καιροῦ τοῦ ἦταν φυσικὴ συνέχεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ὡς τέτοια ἀποτελοῦσε τὴν σημαντικότερη ἀπόδειξη γιὰ τὴν συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ σπουδαιότερο συστατικὸ τῆς ἐθνικῆς ὑπόστασης, καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μεγάλου σεβασμοῦ· θεωροῦσε ἐπίσης ὅτι ὡς ζωντανὴ καὶ πλούσια γλῶσσα δὲν εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ διόρθωση ἀλλὰ ἀπὸ καλλιέργεια, καὶ ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτὴ ἔπρεπε νὰ ἔχει ὡς γνώμονα τὴν κοινὴ συνήθεια. Ἡ κριτικὴ του λοιπὸν ἦταν ἀπολύτως ἐντοπισμένη, πρῶτον σὲ συγκεκριμένους κοραϊκὲς διορθωτικὲς προτάσεις καὶ μορφοσυντακτικὲς προτιμήσεις πού κατὰ τὴν ἀποψὴ του ἀλλοίωσαν τὸν χαρακτήρα τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, δεύτερον σὲ λεκτικὰ ἀτοπήματα, πού ἔδειχναν ἑλλειψὴ σεβασμοῦ στὸν ἀναγνώστη καὶ γενικὰ ἀπουσία κοσμιότητος, καὶ τρίτον στὴν ὑπερβολὴ εἴτε τῶν σχετλιαστικῶν ἀποστροφῶν γιὰ τὸ χαμηλὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἴτε τῶν ἐπαίνων γιὰ τὴν προκοπὴ ὀρισμένων λογίων τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα: τὰ συντελεσμένα τοῦ 18ου ἦσαν κατὰ

33. Ὁ.π., 199.

34. Ἁπ. Β. Δασκαλάκης, ὁ.π., 200.

τὴν ἀποψή του πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅσα εἶχαν προλάβει νὰ ἐμφανισθοῦν στὰ δεκαπέντε χρόνια τῆς νέας ἐκατονταετίας.

Τὰ πρὸς ἀποφυγὴν γλωσσικὰ ἀτοπήματα κατατάχθηκαν ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ σὲ πέντε κατηγορίες, σὲ κάθε κατηγορία δόθηκε ἕνας σκληρὸς χαρακτηρισμὸς, καὶ παρατέθηκαν ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Οἱ νέοι ἐκδότες λοιπὸν τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ*, τοὺς ὁποίους ὁ Κοδρικᾶς προσφωνοῦσε «ἐλλογιμωτάτους φιλογενεῖς» καὶ «φίλους ὁμογενεῖς», θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφεύγουν, πρῶτον «τὰς παραλόγους καὶ γελοίας διορθώσεις» (π.χ. *ἐλάδιον* ἀντὶ λάδι), δεύτερον «τὰς βαρβαρικῶς ἐξελληνισμένας χυδαιολογίας, ἢ κατ' ἐγχώριον γλῶσσαν ἰδιολογίας» (π.χ. *κατεχείρισα*), τρίτον «τὰς ἐκτρωματικὰς νεολογίας» (π.χ. *μυθιστορία*), τέταρτον «τὴν δυσώδη βρωμολογίαν καὶ βωμολοχικὴν κακολογίαν» (π.χ. *πηλά, πόρονος Μουσσῶν*), πέμπτο καὶ σπουδαιότερο φράσεις οἱ ὁποῖες θεωροῦντο «κακόζηλοι, καὶ κακοσύνθετοι» ἀπὸ ὅσους ἦσαν ἐξοικειωμένοι μὲ τὴν φυσικὴ ἄρμονία καὶ γλαφυρότητα τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς (π.χ. *κάμη τὸ θέλουσι, θέλω κάμειν*). Τὸ ὄνομα τοῦ Κοραῆ δὲν ἀναφέρεται οὔτε μία φορὰ στὸ κείμενο, κανεὶς ὅμως δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀμφιβάλλει ὅτι σὲ αὐτὸν ἀναφέρονται οἱ ἐκφράσεις «αὐτόκλητοι νομοθέται», «αὐτεπάγγελτοι καθηγηταί», «αὐτεπάγγελτοι δημαγωγοί».

Ὁ Κοδρικᾶς ἐκλείνει τὴν ἐπιστολὴ του μὲ τὴν εὐχὴ νὰ τὴν ἰδεῖ δημοσιευμένη στὸν *Ἑρμῆ τὸν Λόγιο* ἢ δημοσίευσή της, ἔλεγε, θὰ ἀπεδείκνυε πρῶτον ὅτι οἱ ἐκδότες τὴν θεωροῦσαν σ' ἕνα βαθμὸ χρήσιμη καὶ κοινωφελή, δεύτερον ὅτι τὸ περιοδικὸ ἦταν ἀντικειμενικόν. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κοδρικᾶς προκαλοῦσε ἀνοιχτὰ τὸν Κοραῆ καὶ τοὺς φίλους του, ὅτι ἤθελε μιὰν ἀπάντησιν μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἄλλης πλευρᾶς γιὰ νὰ σχεδιάσει καλύτερα τὶς ἐπόμενες κινήσεις του. Ἡ «ἐπιστολὴ» αὕτη περιέχει μιὰ συνοπτικώτατη παρουσίασιν ὅσων ἀναλυτικὰ θὰ ἐξετάζονταν σὲ ὀρισμένα κεφάλαια τῆς *Μελέτης*, καὶ γι' αὐτὸ μίλησα παραπάνω γιὰ προδημοσίευσιν προορισμένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ συγκεκριμένους σκοποὺς τακτικῆς. «Ἐκεῖνο ὁποῦ ἐσύμφερε εἰς τὸν σκοπὸν μου νὰ γνωρίσω ἦτον νὰ ἰδῶ ἂν οἱ ἄνθρωποι, ἐντρεπόμενοι κἂν ἐκείνους ὁποῦ ἤθελαν λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσουν τὸ σύγγραμμά των, ἔφθασαν νὰ ἐπινοήσουν κάμμίαν μετὰ λόγου ἀντίρρησιν εἰς ὅσα ἐγὼ μὲ ἄκραν προσοχὴν τοῖς παρέστησα», ἔγραψε ὁ Κοδρικᾶς λίγο ἀργότερα, ὅταν ὁ Φαρμακίδης καὶ ὁ Κοκκινάκης εἶχαν ἀπαντήσῃ καὶ ἐνῶ ἀκόμα ἡ *Μελέτη* ἐτοιμαζόταν γιὰ ἐκδοσιν.³⁵

Ἡ σύνταξι, πιθανότατα καὶ ἡ ἀποστολή, τῆς *Ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἐλλογιμωτάτους ἐκδότας τοῦ Λόγιου Ἑρμού* φαίνεται ὅτι πραγματοποιήθηκε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1816, ἀφοῦ ὁ Κοδρικᾶς εἶχε στὸ μεταξὺ διαβάσει τὰ πρῶτα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ: μία ἀπὸ τὶς τέσσερις χειρόγραφες ἐκδοχῆς της, ὅχι ἡ τελικὴ,

35. Βλ. παρακάτω, σ. 44.

πού σώζεται στο ἄρχεῖο του ἔχει τὴν ἔνδειξη «Παρίσι α^ο ἀπριλίου 1816»,³⁶ καὶ ὁ Κοραῆς στὶς 8 Μαΐου ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου γιὰ τὸν Κοδρικᾶ: «Ἐδαιμονίσθη (μὲ λέγουν τὰ ὁμογενῆ μειράκια), ὅταν ἔλαβεν αὐτόθεν τὸν νέον *Λ. Ε.* καὶ ἐτοιμάζετο νὰ γράψῃ κεραυνοβόλον ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς συγγραφέας, διδασκῶν αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ γράφωσι τὴν *Ρωμαίικιαν γλῶσσαν*». ³⁷ Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ ὑπόθεση ποὺ διατυπώθηκε παραπάνω γιὰ τὸν στόχο τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Κοδρικᾶς θὰ πρέπει νὰ περίμενε μὲ μιὰ σχετικὴ ἀνυπομονησία, ὅχι τόσο τὴν δημοσίευσή τοῦ δικοῦ του κειμένου, ὅσο τὴν ἀπάντησή τοῦ Φαρμακίδη καὶ τοῦ Κοκκινάκη, ἴσως καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Κοραῆ, γιὰ νὰ καθορίσει τὴν σχετικὴ μὲ τὴν *Μελέτη* συγγραφικὴ καὶ ἐκδοτικὴ στρατηγικὴ ὅτι τὸν ἀπασχολοῦσαν αὐτὸν τὸν καιρὸ τὰ ἐκδοτικὰ τῆς *Μελέτης* εἴμαστε βέβαιοι: στὶς 20 Ἰουλίου 1816 εἶχε συντάξῃ «*Εἰδησιν*» μὲ ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως καὶ πρόσκληση γιὰ ἐγγράφῃ συνδρομητῶν, καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἐπιστάτες τῆς συνδρομῆς εἶχε περιλάβῃ τὸν φίλο τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ καὶ δικό του, Ἀλέξανδρο Βασιλείου. Ὁ Κοδρικᾶς ἀφενὸς ἦταν πολὺ καλὰ ἐνημερωμένος καὶ πολὺ ἔξυπνος γιὰ νὰ μὴν γνωρίζῃ ἀκάλιστα ὅτι ὁ μηχανισμὸς προώθησης τῶν βιβλίων μὲ τὸ σύστημα τῶν συνδρομητῶν δύσκολα θὰ ἀπέδιδε χωρὶς τὴν σύμπραξή ἢ τὴν ἀνοχή καὶ ὀρισμένων, τουλάχιστον, φίλων τοῦ Κοραῆ καὶ ἀφετέρου δὲν θὰ πρέπει νὰ ἦταν διατεθειμένος νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴ ὀρισμένων τουλάχιστον κοραϊκῶν ἀπόψεων· πρόση καὶ ποιᾶς ἐξύψητας κριτικῆ ὅμως θὰ ἦταν ἀνεκτὴ; Εἶτε ἐπειδὴ ἐτοιμαζόταν προσεκτικὰ ἢ ἀπάντησῃ εἶτε γιὰτὶ οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης δὲν ἤθελαν νὰ δημοσιευτεῖ ἓνα κείμενο ποὺ ἔμμεσα ἀλλὰ δῆξυτάτα ἀμφισβητοῦσε τὸν Κοραῆ, ὁ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος σιωποῦσε, καὶ ἔτσι ὁ Κοδρικᾶς, ἀφοῦ περίμενε μερικὸς μῆνες, ἀποφάσισε νὰ ἐκβιάσει μιὰν ἀπάντησῃ, ἐκδίδοντας τὴν *Ἐπιστολή* μὲ μορφὴ φυλλαδίου.³⁸

36. Αἰκατερίνη Κουμαριανού - Δ. Ἀγγελάτος, ὁ.π., 59.

37. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, 470. Μὲ τὴν ὑπογράμμισή τοῦ ἐπιθέτου «*Ρωμαίικιαν*» Κοραῆς εἰρωνευόταν τὸν χαρακτηρισμὸ ποὺ εἶχε δώσει στὴν Κοινὴ τῆς ἐποχῆς ὁ Κοδρικᾶς ὅταν μετέφρασε τὸ *Περὶ πληθῆος κόσμων*.

38. *Πρὸς τοὺς ἐλλογιμωτάτους Νέους Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ*, [Παρίσι 1816]. Βλ. παραπάνω, σημ. 4. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὴν πρώτη μνεία τοῦ φυλλαδίου στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, τὴν ὁποία θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ὑποθέτω πῶς τὸ κείμενο δόθηκε στὸ τυπογραφεῖο πρὸς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ ὅτι κυκλοφόρησε ἀρχῆς Σεπτεμβρίου τοῦ 1816, ἀμέσως πρὶν τὴν ἀναχώρησῃ τοῦ Κοδρικᾶ γιὰ τὴν Ἰταλία, στὴν ὁποία ἐπίσης θὰ ἀναφερθοῦμε παρακάτω. Ὁ ἱστορικὸς τῆς διαμάχης Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, ὁ.π. 64, ἔχει γράφῃ ὅτι ὁ Κοδρικᾶς «ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσῃ συγχρόνως ἐν εἰδῇ ἐπιστολιμαίας διατριβῆς τὴν ἀπάντησίν του καὶ νὰ τὴν διασπείρῃ εἰς τὰ τέσσαρα σημεία τοῦ ὀρίζοντος». Ὁ Φίλιππος Ἡλιού ἐπίσης, ὁ.π., 472 (1816.73) θεωρεῖ ὅτι «Ὁ Κοδρικᾶς δημοσίευσε τὸ κείμενό του ἀμέσως, χωρὶς νὰ περιμένῃ νὰ πληροφορηθεῖ ἂν θὰ δημοσιεύοταν στὸν Λόγιο Ἑρμῆ». Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτὲς μᾶλλον ἀποτελοῦν ἐρμηνεία μιᾶς φράσεως ἀπὸ τὴν ἀπάντησῃ τῶν Φαρμακίδη καὶ Κοκκινάκη, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν ὅτι «οὔτε προσμένει κανὼν νὰ ἴδῃ, ἂν δὲν

Πράγματι, στο τυπωμένο κείμενο υπήρξε άμεση αντίδραση. Οί Φαρμακίδης και Κοκκινάκης συνέταξαν μιάν έκτενη απάντηση, ή οποία θά πρέπει νά τυπώθηκε δύο περίπου μήνες αφότου κυκλοφόρησε τό φυλλάδιο τοῦ Κοδρικᾶ, δηλαδή τόν Νοέμβριο τοῦ 1816· στίς 21 τοῦ μήνα αὐτοῦ γράφοντας στόν Ἄλέξανδρο Βασιλείου, μέ τόν ὁποῖο ἀλληλογραφοῦσε συχνά και ἐγκάρδια, ὁ Κοραῆς ἀναφερόταν και στά δύο φυλλάδια: «Ὁ Θεοδ. γεωργ. μ' ἐδάνεισε τήν καταβόησιν τοῦ Ἀθηναίου· ὁμοιάζει τήν προκήρυξιν τῆς Κιβωτοῦ, κατὰ τήν λογικήν. Κατὰ τήν Γραμματικήν, ἄν και ἀρκετά μακαρονισμένον, διαφέρει πολὺ ἀπό τήν μετάφρασιν τοῦ *Περὶ Πληθύος! κόσμων*. Και εἰς τίν' ἄλλον χρεωστέϊ ταύτην τήν διαφορὰν ὁ ἄνομος και ἄδικος ἄνθρωπος παρά εἰς τήν ὁποίαν ἔδωκε νύξιν περὶ τῶν τοιούτων ὁ ἀπ' αὐτόν ἀναισχύντως σπαραττόμενος; [...] Στειλέ με τήν καταβόησιν τοῦ Ἀθηναίου μέ τήν παρά τοῦ Κοκκινάκη ἀνασκευήν».³⁹

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἡ «καταβόησις τοῦ Ἀθηναίου» εἶναι ἡ τυπωμένη Ἐπιστολή τοῦ Κοδρικᾶ, πού δὲν μπορεῖ παρά νά εἶχε φτάσει στά χέρια τοῦ Κοραῆ λίγον καιρό πρίν, και ὅτι γίνεται λόγος γιά τήν φρεσκοτυπωμένη ἢ τήν ὑπό ἐκτύπωση απάντηση τῶν ἐκδοτῶν τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ*: οἱ Φαρμακίδης και Κοκκινάκης, ἀκολουθώντας τήν τακτική πού εἶχε ἐγκαινιάσει ὁ Κοραῆς μέ τήν *Ἀδελφική διδασκαλία*, τύπωσαν ἕνα βιβλιαράκι τό ὁποῖο περιεῖχε στήν ἀρχή τήν Ἐπιστολή τοῦ Κοδρικᾶ και στή συνέχεια τή δική τους καλογραμμένη και ἐξυπνη ἀναλυτική απάντηση, τριπλάσια σέ ἔκταση ἀπό τό κείμενο τοῦ ἀντιπάλου, ἀπό τό ὁποῖο δὲν ὑπολειπόταν σέ ὀξύτητα: «δεινὸς σοφιστής» χαρακτηριζόταν ὁ Κοδρικᾶς, πού χρησιμοποιοεῖ «τὴν βαρυσίδηρον τοῦ φοβερισμοῦ ρομφαίαν», και οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ* θά ἀπεκάλυπταν τίς αἰτίες «τῆς τοσαύτης παραφορᾶς» πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά «ὑβρίζει και κωμωδεῖ ἀναποδείκτως [...] στρέφει ἄνω και κάτω τὰ ὀνόματα [...] συκοφαντεῖ ἀνυποστόλως [...] πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν πνευμάτων» μέ ἀπώτερο στόχο νά ζημιωθεῖ ὁ Κοραῆς «ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸν φιλολογικὸν κάλαμον πᾶσα λέξις περᾶ διὰ πυρὸς και ὕδατος». Ὁ Κοραῆς ἦταν ὁ «ἀθῶος γέρων» ἢ «σεμνὸς γέρων», ἐνῶ ἀό κύριος Κοδρικᾶς παραφερόμενος βιαιότερον ὑπὸ τοῦ μανιάδου πάθους του, ἔπαυσε πλέον νά συλλογίζεται, πῶς συλλογίζεται και πῶς ἐκφράζεται και σκοπὸς του ἦταν «νά διεγείρη μῖσος κατὰ τῶν ἐκ ψυχῆς ἀγαπώντων και ὑπερασπιζομένων τήν Ἑλλάδα». *Λόγος πρὸς τοὺς Ἑλληνας* εἶναι ὁ τίτλος πού ἔδωσαν στήν απάντησή τους οἱ Φαρμακίδης και Κοκκινάκης.⁴⁰ Ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὁ Κοδρικᾶς πληροφορήθηκε τήν ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ στίς ἀρχές Ἰανουαρίου τοῦ 1817, και ἀπὸ ὅσα λέει μιὰ σημείωση τῶν συντακτῶν,

τυπώνωμεν τήν μάστιγά του, ἀλλά και τήν ἐκδίδει αὐτὸς ἐν Παρισίοις, και τήν διαδίδει πιθανῶς πανταχοῦ, καθὼς και ἐδῶ». Βλ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 206.

39. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, 522, 527.

40. Βλ. Φίλιππος Ἡλιού, *ὁ.π.*, 472 (1816.74).

συμπεραίνω ὅτι, ἂν καὶ τυπωμένο ἀπὸ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1816, κρατήθηκε γιὰ νὰ μοιραστεῖ μὲ τὸ πρωτοχρονιάτικο τεῦχος τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ.⁴¹

Ἡ δημοσίευση τῆς ἀπάντησης τῶν Κοκκινάκη καὶ Φαρμακίδη βρῆκε τὸν Κοδρικᾶ ὄχι στὸ Παρίσι ἀλλὰ στὴν Φλωρεντία, ὅπου βρισκόταν ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816· εἶχε ζητήσει πολὺμηνη ἄδεια ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία του, γιὰ νὰ μελετήσει χειρόγραφα στὴν Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη, προκειμένου νὰ συλλέξει ὕλικὸ χρήσιμο γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς *Μελέτης*.⁴² Στὴν Ἰταλία ὁ Κοδρικᾶς ἔμεινε ἑπτὰ μῆνες περίπου —ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ Παρίσι στὶς ἀρχὲς Μαΐου 1817— καὶ κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ δὲν περιορίσθηκε στὴν μελέτη τῶν χειρογράφων: μετέτρεψε σὲ στενὴ φίλια μιὰ παλαιότερη γνωριμία μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἐμπόρους τοῦ Λιβόρνου καὶ τὴν ἀξιοποίησε προσεκτικὰ καὶ μεθοδικὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν χορηγία ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ μεγάλου βιβλίου του, ἀφοῦ ἡ σφοδρότητα τῆς σύγκρουσης μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Κοραῆ δὲν ἄφηνε περιθώρια αἰσιοδοξίας γιὰ τὴν εὐδόωση τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ποὺ ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ἡ συγκέντρωση τῶν χρημάτων μὲ τὸ σύστημα τῶν συνδρομητῶν. Ὁ Κοδρικᾶς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Πατρινὸς εἶχαν γνωρισθεῖ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1810 στὸ Παρίσι,⁴³ καὶ φαίνεται ὅτι ἡ γνωριμία ἐκείνη ἄφησε καλὲς ἀναμνήσεις καὶ στοὺς δύο. Εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τους ἀπὸ τὸ 1810 ὠς τὸ 1816 δὲν μοῦ εἶναι γνωστές, πάντως ὅσο ὁ Κοδρικᾶς ἔμεινε στὴν Τοσκάνη, τὸ φθινόπωρο καὶ τὸν χειμῶνα τοῦ 1816 καὶ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1817, συζητοῦσε καὶ ἀλληλογραφοῦσε τακτικώτατα μὲ τὸν Πατρινό.

Ὁ λόγιος διπλωμάτης ἔδειχνε νὰ σέβεται καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὸν φιλογενὴ καὶ προκομμένον ἔμπορο, ὁ μορφωμένος καὶ εὐκατάστατος ἔμπορος εὐχαρίστως συναναστρεφόταν τὸν λόγιο διπλωμάτη, τὸν θεωροῦσε καλὸ πατριώτη, συμμεριζόταν τὶς θέσεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, πίστευε ὅτι ὁ σπουδαῖος φίλος

41. Γιὰ τὸ ὅτι ὁ Κοδρικᾶς πληροφορήθηκε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ βιβλίου στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1817 βλ. παρακάτω, σ. 43. Ἡ σημείωση τῶν συντακτῶν καὶ ἐκδοτῶν, στὴν σ. 17: «Ὁ λόγος οὗτος ἔγινε πρὸς ἀπάντησιν τῆς προηγουμένης τοῦ κυρίου Κοδρικᾶ ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν, ὡς ἀπὸ προσωπικὰ πάθη γέμουσαν, δὲν ἐδέχθη ὁ Λόγιος Ἑρμῆς κατὰ τὰς ὑποσχέσεις τῆς προκηρύξεώς του· διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐκατατάχθη εἰς τὸν ἀριθμὸν ἢ τὰ παραρτήματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἀποστέλλεται δωρεὰν εἰς τοὺς συνδρομητὰς».

42. Ἡ πληροφορία γιὰ τὸν χρόνο ἀφίξης στὴν Ἰταλία προέρχεται ἀπὸ τετράδιο ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο του καὶ ἔχει τὴν ἀκόλουθη σημείωση: «Σημειώσεις τῶν χειρογράφων ὅπου ἐκ τῆς λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης μέλλει θεοῦ εὐδοκοῦντος νὰ μελετήσω [...] ἐν φλωρεντία κατὰ τὸ αἰωριον ἔτος ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ». Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, ὁ.π., 96.

43. Γιὰ τὸν λόγο τῆς μετάβασης τοῦ Πατρينوῦ στὸ Παρίσι τὸ 1810 καὶ γιὰ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν Κοδρικᾶ βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, «Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ ἐμπόρου τοῦ Λιβόρνου Ἀλεξ. Πατρينوῦ καὶ οἱ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ Παρίσι κατὰ τὸ μεσορᾶνημα τοῦ Ναπολέοντα (1810)», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 63 (1988) 260-261, 269.

του θα προσφέρει καλή ύπηρεσία στο Γένος ολοκληρώνοντας την συγγραφή ενός χρήσιμου βιβλίου για ένα εθνικής σημασίας ζήτημα, είχε πεισθεί ότι στόχος δὲν ἦταν νὰ ζημιωθεί ὁ Κοραῆς ὡς πρόσωπο ἀλλὰ νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἡ βλαπτικὴ ἐπίδραση ὀρισμένων λανθασμένων γλωσσικῶν ἐπιλογῶν του, καὶ θεωροῦσε ὅτι οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου* Ἐρμῆ συμπεριφέρθηκαν ἀπρεπῶς, συγγράφοντας καὶ ἐκδίδοντας μιὰν ὑβριστικὴ ἀπάντηση στὶς προτροπὲς ἑνὸς σοφοῦ ἀνθρώπου: «[...] ἀληθινὰ τζαμπουνοῦν αὐτοὶ οἱ ξυλόσοφοι ἐναντίον ἑνὸς σοφοῦ ἀνδρὸς ὅστις μὲ τόσην σεμνοπρέπειαν ἔγραψε μιὰν ἐπιστολὴν, ἀλλ' εἶναι καταφρονίσεως ἄξιον», ἔγραφε στὶς ἀρχὲς Φεβρουαρίου τοῦ 1817 στὸν γαμπρό του, μορφωμένον ἔμπορο κι αὐτόν, τὸν ἐγκατεστημένον στὴν Βιέννη Δημήτριο Ποστολάκα.⁴⁴

Ὁ Πατρinός ἄρχισε νὰ ἀντιγράφει καὶ νὰ στέλνει στὸν φίλο του λόγιο καὶ στὸν βιβλιόφιλο ἔμπορο γαμπρό του παραγράφους ἀπὸ γράμματα τοῦ ἑνὸς πού ἀναφέρονταν στὸν ἄλλον, καὶ ἔτσι γνωρίσθηκαν καὶ ἔγιναν φίλοι δι' ἀλληλογραφίας οἱ Κοδρικᾶς καὶ Ποστολάκας. Μελετώντας τὶς ἀνέκδοτες ὡς τῶρα ἐπιστολὲς τῆς περιόδου αὐτῆς σχηματίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ πολῦπειρος Κοδρικᾶς κατέστρωσε καὶ ἐκτέλεσε μὲ προσοχὴ καὶ μεθοδικότητα ἕνα σχέδιο πού δὲν ἀποσκοποῦσε μόνον στὴν ἐξασφάλιση τῆς χρηματοδότησης τοῦ φιλόδοξου βιβλίου του, ἀλλὰ καὶ σὲ κάτι πού εἶχε ἴσως γι' αὐτόν καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ συγγράμματος μεγαλύτερη σημασία, στὸν σχηματισμὸ δηλαδὴ ἑνός, μικροῦ ἔστω, κύκλου ὁμοφρονούντων καὶ ὑποστηρικτῶν· θεωρῶ ὅτι ἐκεῖνο πού κυρίως ἤθελε νὰ ἀποφύγει δὲν ἦταν τὸ νὰ ξοδέψει τὰ τρεῖς χιλιάδες φράγκα πού ὑπολόγιζε ὅτι θὰ κοστίσει ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐμφανισθεῖ μόνος του ἐναντίον τοῦ Κοραῆ.

Ἄς δοῦμε τὰ πράγματα μὲ τὴν σειρά: Μέσα στὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ἰανουαρίου 1817 ὁ Κοδρικᾶς πληροφορήθηκε, ὅπως εἴπαμε, τὴν ἔκδοση τῆς ἀπάντησης Φαρμακίδη - Κοκκινάκη καὶ ζήτησε τὴν βοήθεια τοῦ Πατρινοῦ γιὰ νὰ τοῦ σταλεῖ τὸ φυλλάδιο στὴν Φλωρεντία.⁴⁵ Στὶς 31 Ἰανουαρίου 1817 ὁ Πατρinός, πού εἶχε ἐκδηλώσει τὴν περιέργειά του γιὰ τὸ δημοσίευμα, τὸ εἶχε στὰ χέρια του καὶ τὸ ἔστειλε ἀπὸ τὸ Λιβόρνο στὸν Κοδρικᾶ. Τὴν ἄλλη μέρα, 1η Φεβρουαρίου 1817, ὁ Κοδρικᾶς ἔλαβε τὸ γράμμα καὶ τὸ βιβλίο, τὰ διάβασε καὶ ἀμέσως ἀπάντησε στὸν Πατρinό, ἀξιολογώντας τὴν ἀπάντηση τῶν ἀντιπά-

44. Ὁ Ποστολάκας νυμφεύθηκε τὴν πρωτότοκη θυγατέρα τοῦ Πατρινοῦ Ἑλένη τὸ 1811. Βλ. Μ. Ι. Μανούσκακας, «Ἡ μητρικὴ καταγωγὴ τοῦ Αχ. Ποστολάκα ἀπὸ τοὺς Ἑλληγες τοῦ Λιβόρνου», στὸν τόμο *Ὁ πρῶτος αἰώνας τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου 1829-1922*, Ἀθήνα 1988, 63. Ὁ Δημήτριος Ποστολάκας παράλληλα μὲ τὴν ἐμπορικὴ εἶχε ἀναπτύξει μιὰ ἀξιοσημείωτη βιβλιοφιλικὴ δραστηριότητα, συγκερτώντας μιὰ ἀπὸ τὶς πλουσιότερες προεπαναστατικὲς ἐλληνικὲς ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες. Γιὰ τὴν βιβλιοθήκη αὐτὴ ἐτοιμάζεται μελέτη ἀπὸ τὸν γράφοντα.

45. Βλ. παρακάτω, σ. 43.

λων με τρόπο που να υποβάλλεται στον αναγνώστη τῆς ἐπιστολῆς του ἡ ἀντίληψη πὼς οἱ ἐκδότες τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ ἦσαν δύο ἀσήμαντα ἀλλὰ φανατικά φερέφωνα τοῦ Κοραῆ, με θράσος καὶ κακοήθεια· στὴν ἴδια ἐπιστολῆ ὁ Κοδρικᾶς ἐμμέσως προετοιμαζε τὴν διερεύνηση τῆς διάθεσης τοῦ Ποστολάκα, προτρέποντας τὸν Πατρινὸ νὰ ἀντιγράψει καὶ νὰ στείλει στὸν γαμπρό του τὴν παράγραφο τῆς ἐπιστολῆς ποὺ περιέχει τὶς ἀξιολογικὲς κρίσεις γιὰ τὸ φυλλάδιο καὶ τοὺς συντάκτες του.⁴⁶ Στις 15 Φεβρουαρίου 1817 ὁ Κοδρικᾶς ἔστειλε ἀπὸ τὴν Φλωρεντία στὸν Πατρινὸ ἀντίγραφο μιᾶς ἐπιστολῆς πρὸς αὐτὸν τοῦ Ἀθανάσιου Σταγειρίτη καὶ τὴν ἀπάντησή του, ζητώντας τὰ κείμενα αὐτὰ νὰ κοινοποιηθοῦν καὶ στὸν Ποστολάκα «δι' εὐχαρίστησίν του»· νὰ σημειώσουμε πάλι ὅτι Κοδρικᾶς καὶ Ποστολάκας δὲν εἶχαν ἔως τότε συναντηθεῖ, οὔτε ἐπρόκειτο ποτὲ νὰ συναντηθοῦν. Στὴν ἴδια ἐπιστολῆ ὁ Κοδρικᾶς παρουσίαζε ὡς ἀναγκαία πλέον τὴν ἐκδοση τοῦ μεγάλου βιβλίου του, τῆς *Μελέτης*, ἡ ὁποία θὰ δροῦσε ὡς «μάστιξ τῆς ἀληθείας» καὶ θὰ ἐξουδετέρωνε τὴν «ἀνάιδειαν τῶν Κοραϊστῶν»· προέτρεπε ἐπίσης τὸν Πατρινὸ νὰ πληροφορήσει γιὰ τὸ μεγάλο σύγγραμμα τὸν Ποστολάκα.⁴⁷

Ὁ Πατρινὸς πράγματι κοινοποίησε στὸν Ποστολάκα τὰ κείμενα, καὶ αὐτὸς ἀντέδρασε θετικά, προτείνοντας μάλιστα τὴν δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Σταγειρίτη στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο*. «Ἡ ἰδέα τοῦ νὰ βαλθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (ἔχι Γραικικὴν) Γαζέταν ἓνα τι πρὸς αἴσθησιν, ἔχι πρὸς ἀπόκρισιν τῶν κοκκινάκιδων, με ἀρέσει», ἀπάντησε ὁ Κοδρικᾶς, εὐχαριστημένος ποὺ ἔβλεπε τοὺς δύο εὐκατάστατους ἐμπόρους ἔχι μόνον νὰ συμφωνοῦν με τὶς θέσεις του ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναλαμβάνουν πρωτοβουλίες γιὰ τὴν δημοσιοποίησή τους· ἦταν εὐκαιρία νὰ διερευνήσει τὰ ὅρια τῆς ὑποστήριξης αὐτῆς, καὶ στὴν ἴδια ἐπιστολῆ, γραμμένη πρὶν τὶς 10 Μαρτίου 1817, ἀνήγγειλε τὴν πρόθεσή του νὰ συντάξει (ἴσως ἴσως πρὸς χαριεντισμὸν [...] ἓνα τι παίγνιον μόνον καὶ μόνον πρὸς ἀστεϊσμόν), στόχος τοῦ ὁποίου θὰ ἦσαν «οἱ κοκκινόχροοι γραμματέμποροι», οἱ ἐκδότες δηλαδὴ τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ· εἰλικρινὰ ἢ ἔχι ἔγραψε ὅτι τὴν ἰδέα αὐτῆ τοῦ ἐνέπνευσε ἡ πρόταση τοῦ Ποστολάκα γιὰ δημοσίευση τῆς πρὸς Σταγειρίτη ἐπιστολῆς.⁴⁸ Ὁ Κοδρικᾶς προχώρησε γρήγορα: μέσα στὸν ἴδιο μῆνα, καὶ πάντως πρὶν τὶς 24 Μαρτίου 1817, ἔστειλε στὸν Πατρινὸ ἔχι τὸ «παίγνιον», δηλαδὴ τὴν ἀνταπάντηση στοὺς Φαρμακίδη καὶ Κοκκινάκη, ἀλλὰ τὸ προοίμιο τῆς *Μελέτης* μαζὶ με μιὰ σύντομη περιγραφή τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου, τοῦ κοινοποίησε τὴν ἀπόφαση νὰ μὴν ἐκδώσει ἀγγελία γιὰ ἐγγραφή συνδρομητῶν καὶ νὰ κρατήσῃ μυστικὴ ὡς τὴν τελευταία στιγμή τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν ἐκδοση, καὶ ἐπανέλαβε τὴν πρόθεσή του γιὰ τὴ συγγρα-

46. Βλ. παρακάτω, σ. 44.

47. Βλ. παρακάτω, σ. 45.

48. Βλ. παρακάτω, σ. 46.

φή του νέου φυλλάδιου: «Με εἶπεν —ἔγραφε ὁ Πατρινὸς στὸν Ποστολάκα— ὅτι πρὶν κινήσῃ ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν θέλει σὲ γράψῃ καὶ νὰ σὲ στείλῃ καὶ ἐν μικρόν τι παιγνιδίου πόνημα διὰ περιδιάβασιν καὶ ἐγλεντζέν».⁴⁹

Ἄν μὲ τὸ πρῶτο φυλλάδιο τοῦ 1816 ὁ Κοδρικᾶς εἶχε σκοπὸ, ὅπως ὑποθέσαμε, νὰ δώσει μιὰ πρόγευση ὅσων θὰ ὑποστήριζε στὸ μεγάλο βιβλίον του, ὥστε νὰ ἐκτιμήσῃ τὸ εἶδος, τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἔνταση τῶν ἀντιδράσεων, νὰ διερευνήσῃ τὸ ὄπλοστάσιον τῶν ἀντιπάλων καὶ νὰ διαπιστώσῃ πόσοι καὶ ποιοὶ θὰμποροῦσαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἢ νὰ τὸν ὑποστηρίξουν, μὲ αὐτὸ πού σκοπεύε νὰ στείλῃ χειρόγραφο μέσω τοῦ Πατρινοῦ στὸν Ποστολάκα φαίνεται πὼς ἤθελε νὰ καταφέρει ἓνα ἀγνωριστικὸ χτύπημα στοὺς ἀντιπάλους του, μετρώντας ταυτόχρονα τὶς ἀντοχὰς τῶν φίλων του. Τὸ γραμμμένο μὲ ξεχωριστὴ ἐπιδεξιότητα ἀλλὰ καὶ ἀσυνήθιστη ὀξύτητα «παιγνηδιάρικον συγγραμματακίον», ἔργο ἐνὸς γνήσιου τέκνου τοῦ φαναριώτικου Διαφωτισμοῦ, χτυποῦσε σκληρὰ μὲ τὸ ὄπλο τῆς εἰρωνείας τοὺς ἐκδότες τοῦ *Λόγιου Ἐρμῆ* καὶ ὑπέσκαπτε τὸ κύρος τοῦ Κοραῆ, κυρίως ἀμφισβητώντας, ἐν πολλοῖς εὐστοχα, μὲ ἔντονη διάθεση διακωμώδησης, τὶς γλωσσικὲς καινοτομίες του, ἀλλὰ καὶ ἐπισημαίνοντας, ἐπίσης εὐστοχα ἂν καὶ μὲ ἐσκεμμένη ὑπερβολή, κάτι πού οἱ ἀντίπαλοί του δὲν ἤθελαν ἐπ' οὐδενὶ νὰ παραδεχθοῦν δημόσια, δηλαδὴ τὴν ἐπαναστατικὴν τῶν ἀπόψεων τους⁵⁰: «ἰξεύρομεν ὅτι τὰς αὐτὰς ἀρχὰς τῆς Φιλοσοφίας, τὰ αὐτὰ φρονήματα τῆς Ὀχλοκρατίας εἶχαν ὅλοι οἱ ξεβράκοτοι Δημαγωγοὶ τοῦ ἡ' αἰῶνος»: «Μὴ ἀνατρέπετε τὰ καθεστῶτα μὲ καινοτομίας δημαγωγικὰς», εἶναι δύο χαρακτηριστικὲς φράσεις του.⁵¹ Ἄν, ὅπως καὶ ἐγινε τελικὰ, αὐτὸ τὸ κείμενον ἄρρεσε στοὺς φίλους καὶ ἀποφάσιζαν νὰ τὸ ἐκδώσουν, ὑπῆρχαν βásiμες ἐλπίδες νὰ χρηματοδοτήσουν καὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς *Μελέτης*, ἀφοῦ ἤδη θὰ εἶχαν λάβει τὸ βάπτισμα τοῦ πυρός, δὲν θὰ ἦσαν πλέον θεατὲς τῆς διαμάχης καὶ θὰ εἶχαν συμμεριθεῖ τόσο τοὺς στόχους ὅσο καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς κριτικῆς, συνεργώντας στὴν δημοσιοποίησιν ἐνὸς καλοῦ δείγματός της· ὁ «φιλογενὴς πολλὰ», ὅπως τὸν χαρακτήριζε ὁ Πατρινός, λόγιος θὰ ἔγραφε καὶ οἱ εὐκατάστατοι ἔμποροι θὰ πλήρωναν γιὰ νὰ προστατεύσουν ἀπὸ κοινού τὴν ἐθνικὴ παρακαταθήκην τῆς γλώσσας καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ Γένος, τὴν «ἐθνικὴν ὑπαλληλίαν» καὶ τὴν «πολιτικὴν εὐταξίαν», ἀπὸ τοὺς «μαινομένους» ὀπαδοὺς τοῦ Κοραῆ.

Ὁ Ἀλέξανδρος Πατρινὸς στὸ γράμμα τῆς 24ης Μαρτίου 1817 εἶχε εὐ-

49. Βλ. παρακάτω, σ. 47.

50. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν εὐστοχὴ ἀνάλυσιν τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, «Ἀπὸ τὴν κριτικὴν στὴν ἄρνησιν τῆς παράδοσης: Ἡ περίπτωση τοῦ Κοραῆ», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνῶς συνεδρίου ἀφιερωμένον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Κ. Θ. Δημαροῦ*, Ἀθήνα 1995, 249-256. Ἄντιγράφου τὴν τελευταία φράση: «Μέσα ἀπὸ τὴν κριτικὴν τῆς παράδοσης, αὐτῆς τῆς παράδοσης, ὁ κοραϊσμός καὶ χωρὶς νὰ τὸ ὁμολογεῖ εἶχε ἀνοίξει τοὺς δρόμους γιὰ τὴν ἄρνησιν τῆς».

51. Ἄπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 287, 297.

νοικᾶ παρουσιάσει στὸν Ποστολάκα τὴν προοπτικὴ ἔκδοσης τοῦ μεγάλου συγγραμματος, πληροφορώντας τον συνοπτικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ ἐπαινώντας τὸ Προοίμιον, τὸ ὁποῖο ἤδη εἶχε διαβάσει. Γιὰ τρεῖς ἐβδομάδες ὁ Ποστολάκας δὲν ἀντέδρασε, δὲν ἔγραψε τίποτε, οὔτε γιὰ τὴν ἐπιστολὴ Κοδρικᾶ πρὸς Σταγειρίτη, οὔτε γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἔκδοση τῆς *Μελέτης*, οὔτε γιὰ τὸ φυλλάδιο ποὺ εἶχε ἀναγγελεθεῖ σὰν νὰ γραφόταν εἰδικὰ πρὸς τέρψιν του· ὁ Κοδρικᾶς ἀνησύχησε, ἀλλὰ δὲν ἀπογοητεύθηκε, ἐλπίζοντας ὅτι ἡ ἀνάγνωση τοῦ «πολεμικοῦ» κειμένου ποὺ θὰ ἔγραφε ἢ εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφει δὲν θὰ ἄφηνε ἀδιάφορο τὸν δι' ἐμμέσου ἀλληλογραφίας φίλο του. Στις 12 Ἀπριλίου 1817, ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία γράφτηκε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πατρινοῦ πρὸς Ποστολάκα ποὺ μᾶς δίνει τὶς πληροφορίες αὐτές,⁵² ἡ ἔρευνα στις βιβλιοθηκῆς τῆς Φλωρεντίας εἶχε τελειώσει καὶ ὁ Κοδρικᾶς, ἀφοῦ εἶχε περάσει τὶς γιορτὲς τοῦ Πάσχα στὸ Λιβόρνο, εἶχε φύγει γιὰ τὴν Πίζα, ὅπου ἔμεινε περίπου 10 ἡμέρες⁵³ καὶ συνέγραψε, ἢ ὀλοκλήρωσε, τὸ φυλλάδιο ποὺ εἶχε ὑποσχεθεῖ στοὺς φίλους του· στις 23 Ἀπριλίου 1817 εἶχε ἐπιστρέψει στὸ Λιβόρνο, ὁ Πατρινὸς εἶχε ἤδη διαβάσει τὸ χειρόγραφο τοῦ νέου μικροῦ συγγραμματος καὶ ἔγραφε στὸν Ποστολάκα ὅτι ἴσως ὁ Κοδρικᾶς τὸ τυπώσει πρὶν φύγει γιὰ τὸ Παρίσι, ὁπότε θὰ τοῦ στείλει μερικὰ ἀντίτυπα, «ἀλλέως σᾶς τὸ στέλνει αὐτοῦ [στὴ Βιέννη δηλαδή] ὅπου εὐκολώτατα τυπώνεται».⁵⁴ Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πατρινὸς δὲν ἔχανε εὐκαιρίαν νὰ ἐπαινεῖ, γράφοντας στὸν Ποστολάκα, τὴν ἡμιτελῆ ἀκόμα *Μελέτη*, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὅτι τοῦ εἶχε κοινοποιήσει τὴν ἀπόφαση τοῦ συγγραφέα νὰ μὴν καταφύγει σὲ δημόσια πρόσκληση γιὰ ἐγγραφή συνδρομητῶν καὶ νὰ κρατήσει μυστικὴ τὴν προετοιμασία, ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ ἔνδειξη γιὰ τὸ ὅτι ἀντιμετώπιζε εὐνοϊκὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ χρηματοδοτήσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἔκδοση μαζὶ μὲ τὸν γαμπρὸ του· «τὸ δὲ ἄλλο πόνημά του εἶναι φιλοσοφικὸν καὶ ἀξιόλογον», τοῦ ἔγραφε στὴν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς 23ης Ἀπριλίου 1817, ἀναφερόμενος στὴν *Μελέτη*.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ σχετικὴ συζήτηση ἀνάμεσα στὸν Πατρινὸ καὶ τὸν Κοδρικᾶ ἐγίνε κατὰ τὸ διάστημα τῶν δύο ἐβδομάδων τῆς παραμονῆς τοῦ τελευταίου στὸ Λιβόρνο, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Πίζα, δηλαδή ἀνάμεσα στις 23 Ἀπριλίου καὶ τὶς 7 Μαΐου 1817, ὁπότε ἔφυγε ἐπιστρέφοντας στὸ

52. Βλ. παρακάτω, σ. 48.

53. Δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω κάποια πληροφορία γιὰ τὸν σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ. Τὸ 1817 ὁ Κοδρικᾶς ἦταν 55 ἐτῶν· ἡ ἡλικία του, τὰ προβλήματα υγείας ποὺ εἶχε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν δημοσιευμένη ἀλληλογραφία του, καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὴν Πίζα ὑπῆρχαν θερμὰ λουτρά ἴσως δίνουν μιὰν ἀπάντηση. Γιὰ τὰ προβλήματα υγείας τοῦ Κοδρικᾶ βλ. Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Παν. Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Δημ. Ποστολάκαν», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 21 (1970-71) 41, 57, 60, 62.

54. Βλ. παρακάτω, σ. 48.

Παρίσι, μέσω Γένοβας και Μασαλίας. Τότε φαίνεται ότι ο Κοδρικᾶς, μετὰ ἀπὸ πολὺμηνη σχετική προετοιμασία, πρότεινε εὐθέως στὸν Πατρινὸ νὰ ἀναλάβει τὴν χορηγία ἀπὸ κοινῷ μὲ τὸν Ποστολάκα. Ἄν ὁ Πατρινὸς μετέφερε πιστὰ τὴν συζήτηση γράφοντας στὸν γαμπρό του δύο ἡμέρες μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Κοδρικᾶ, δηλαδή στίς 9 Μαΐου 1817, ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ὑπολογίσει ὅτι γιὰ τὴν ἐκτύπωση 1000 ἢ 1200 ἀντιτύπων θὰ χρειαζόνταν 3000 φράγκα καὶ ἐπειδὴ θεωροῦσε ὅτι ὁ μισθὸς μαζί μὲ ὅσα τοῦ ἀπέδιδαν τὰ ἀποταμιευμένα χρήματά του —50000 φράγκα κατὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ Πατρινοῦ— ἔφθναν μόλις γιὰ νὰ ζεῖ ἀξιοπρεπῶς μὲ τὸν γιό του στὸ Παρίσι, πρότεινε στὸν Πατρινὸ νὰ πληρώσει τὰ ἔξοδα, νὰ τοῦ σταλοῦν ὅταν τυπωθοῦν τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸ Παρίσι, καί, ἀφοῦ πωληθοῦν, νὰ κρατήσῃ ὅσα εἶχε καταβάλει καὶ ἐπιπλέον τοὺς τόκους, καθὼς καὶ τὰ μισὰ ἀπὸ τὸ ποσὸν ποὺ ἐνδεχομένως θὰ ἔμεινε μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν τόκων. Ὁ Πατρινὸς τοῦ ἀπάντησε ὅτι ἦταν πρόθυμος νὰ δώσει τὰ μισὰ καὶ ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ἔτοιμη τὴν ἐναλλακτικὴ λύση, εἶπε δηλαδή στὸν Πατρινὸ νὰ γράψῃ στὸν Ποστολάκα παρακινώντας τον νὰ καταβάλῃ τὰ ὑπόλοιπα, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε μὲ τὴν ἐπιστολὴ τῆς 9ης Μαΐου 1817· γιὰ νὰ εἶναι μάλιστα πειστικότερος ὁ Πατρινὸς ἔγινε τρόπον τινὰ καὶ ὁ πρῶτος βιογράφος τοῦ Κοδρικᾶ, ἀφοῦ, προτοῦ διατυπώσει τὴν πρόταση, παρέθεσε τὶς πληροφορίες, ποὺ ἔκρινε ὅτι θὰ ἤθελε νὰ ἔχει πρὶν ἀποφασίσει ὁ γαμπρὸς του, γιὰ τὴν καταγωγὴ, τὴν ἐπαγγελματικὴ διαδρομὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ λογίου φίλου του.⁵⁵

Στὸ ἴδιο γράμμα γίνεται ἄλλη μιὰ φορὰ λόγος γιὰ τὸ «νοστιμώτατον καὶ ἐνταυτῷ σοφὸν παιγνήδιον», ἀντίγραφο τοῦ ὁποίου ἄφησε ὁ Κοδρικᾶς γιὰ νὰ ἀποσταλεῖ πρὸς ἔκδοση στὴν Βιέννη: «αὐτὸ εἶναι μία ἀπόκρισις τῶν Ἑλλήνων (πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ Θεοκλητοκοκκινάκιδες ἔγραψαν κατ' αὐτοῦ) πρὸς τοὺς οἰκείους, ἢ ἔξοδος αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι εἰμὴ μικρὴ», ἔγραφε ὁ Πατρινὸς στὴν ἴδια ἐπιστολὴ, καὶ δέκα ἡμέρες ἀργότερα, στίς 19 Μαΐου 1817 ἐπαναλάμβανε: «αὐτὸ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τυπωθῇ».⁵⁶ Στὸ μεταξὺ ὁ Ποστολάκας τὸν εἶχε πληροφορήσει ὅτι ὁ «Μινίστρος τῆς τζενσούρας», ὁ Kopitar δηλαδή, εἶχε ἐμποδίσῃ τὴν δημοσίευση τῆς πρὸς Σταγειρίτην ἐπιστολῆς,⁵⁷ ἀντίγραφο τῆς ὁποίας εἶχε στείλῃ ὁ Κοδρικᾶς μέσω Πατρινοῦ στὸν Ποστολάκα, ὅπως εἶδαμε, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1817· ὁ Πατρινὸς συμπέρανε ὅτι ἀφοῦ ὁ λογοκριτὴς μεροληπτοῦσε ὑπὲρ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κοραῆ μᾶλλον δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ οὔτε ἡ ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου στὴν Βιέννη, καὶ ἴσως γι' αὐτὸ δὲν βιάστηκε νὰ στείλῃ τὸ χειρόγραφο, προβλέποντας ὅτι τελικὰ θὰ τὸ τυπώσει ὁ ἴδιος ὁ Κοδρικᾶς στὸ Παρίσι. Τελικὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ «νοστιμοῦ παιγνή-

55. Βλ. παρακάτω, σ. 49.

56. Βλ. παρακάτω, σ. 50.

57. Βλ. παρακάτω, σ. 50 (ἀρ. 11), 51 (ἀρ. 14).

δίου» ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Ποστολάκα στὴν Βιέννη στὰ μέσα Ἰουνίου 1817, φερμένο ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο,⁵⁸ ὁ ὁποῖος εἶχε γνωρίσει καὶ προσωπικὰ τὸν συγγραφέα στὸ Λιβόρνο.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1817 ὁ Κοδρικᾶς, πληροφορημένος ἀπὸ τὸν Πατρινοῦ ὅτι ἡ αὐστριακὴ λογοκρισία ἐμπόδισε τὴν ἐκδοσὴ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Σταγειρίτη, εἶχε ἀποφασίσει νὰ τυπώσει στὸ Παρίσι τὸ «παιγνήδιον» ποὺ ἔγραψε στὴν Πίζα.⁵⁹ Αὐτὴ ἡ καθυστέρηση ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Κοδρικᾶ νὰ κάνει ἀρκετὲς ἀλλαγές, νὰ μετριάσει τὴν ὀξύτητα τῆς διατύπωσης σὲ ὀρισμένα σημεῖα καὶ νὰ ξαναγράψει, ἀναπτύσσοντάς τα περισσότερο, ὀρισμένα ἄλλα. Τὶς ἀλλαγές αὐτὲς ὑπαγόρευσαν ἀπ' ἐνὸς οἱ δεύτερες σκέψεις ποὺ γεννοῦσε ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἔντονη ψυχολογικὴ φόρτιση τοῦ καιροῦ τῆς ἀρχικῆς σύνταξης καὶ ἀπ' ἑτέρου ἡ παρέμβαση τοῦ Πατρινοῦ, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸ ὅτι εἶχε χαρακτηρίσει τὸ κείμενο «νοστιμώτατον καὶ ἐν ταῦτῳ σοφὸν παιγνήδιον», εἶχε ζητήσει ὀρισμένες φραστικὲς ἀλλαγές στὰ σημεῖα ποὺ θιγόταν ὁ Κοραΐς.⁶⁰ Οἱ ἀλλαγές αὐτὲς φαίνεται πὼς εἶχαν ὀλοκληρωθεῖ μέσα στὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1817 καὶ στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου ὁ Κοδρικᾶς ἔδωσε τὸ κείμενο στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Eberhart ὅπου θὰ τυπωνόταν καὶ τὸ μεγάλο σύγγραμμα.

Στὸ μεταξύ ὅμως ὁ Ποστολάκας, λίγο νωρίτερα ὡς φαίνεται, εἶχε βρεῖ τὸν τρόπο νὰ λάβει τὴν ἄδεια τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας, πιθανότατα ἕνας ἀπὸ τοὺς ὅρους ποὺ ἐτέθησαν ἦταν νὰ μὴν ἀναγραφεῖ ὁ τόπος ἐκδοσης, καὶ εἶχε προχωρήσει στὴν ἐκδοσὴ τοῦ φυλλαδίου στὸ τυπογραφεῖο de Hirschfeld.⁶¹ Ἐχομε ἔτσι τὴν πρώτη, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, καὶ ἴσως τὴν μοναδικὴ περίπτωση στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἴδιο ἔργο τυπωνόταν ταυτόχρονα σὲ δύο πόλεις, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν αὐτοὶ ποὺ φρόντιζαν γιὰ τὶς δύο παράλληλες αὐτὲς ἐκδόσεις· ἄς ἐπαναλάβω ὅτι οἱ δύο «φίλοι», ὁ ἕνας στὸ Παρίσι καὶ ὁ ἄλλος στὴν Βιέννη, ὅχι μόνον δὲν εἶχαν ἀκόμα συναντηθεῖ ἀλλὰ δὲν εἶχαν οὔτε ἐπιστολὲς ἀνταλλάξει, συνέχιζαν νὰ ἐπικοινωνοῦν μέσω τοῦ Πατρινοῦ ποὺ ζοῦσε ὅπως εἴπαμε στὸ Λιβόρνο· ἀπ' ὅ,τι φαίνεται μάλιστα, ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχε καθυστερήσει ἡ ἄμεση δι' ἐπιστολῶν ἐπικοινωνία ἦταν τὸ ὅτι καὶ οἱ δύο περίμεναν νὰ τυπωθεῖ τὸ φυλλάδιο, ὥστε νὰ συνοδεύσουν μὲ ἕνα ἀντίτυπο τὸ πρῶτο τους γράμμα. Πρῶτα τελείωσε ἡ ἐκτύπωση στὴν Βιέννη, κι ἔτσι ὁ Ποστολάκας ἔγραψε τὴν πρώτη του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κοδρικᾶ στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1817,⁶² συνοδεύοντάς την μὲ ἕνα ἀντίτυπο τοῦ φυλλαδίου καὶ ἴσως μὲ ἕνα ἀντίγραφο τοῦ ὡς τότε ἄγνωστου

58. Βλ. παρακάτω, σ. 50 (ἀρ. 13).

59. Βλ. παρακάτω, σ. 51-52.

60. Βλ. παρακάτω, σ. 51 (ἀρ. 16).

61. Βλ. παρακάτω, σ. 42.

62. Βλ. παρακάτω, σ. 53.

καθώς φαίνεται στον παραλήπτη στιχουργήματος *Τράγου κατάργησις*, ἂν ἐρμηνεύω σωστά τὰ διαθέσιμα τώρα δεδομένα.⁶³

Στις 3 Νοεμβρίου 1817 ὁ Κοδρικᾶς εἶχε λάβει τὸ γράμμα τοῦ Ποστολάκα καὶ συνέταξε μὲ τὴν σειρά του τὴν πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν φίλο καὶ ἐλπιζόμενο χορηγὸ του, εὐχαριστώντας τον γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ «παιγνίου». Οἱ

63. Τὸ χαμηλῆς στάθμης αὐτὸ στιχουργήμα, τὸ ὁποῖο φαίνεται πὼς κυκλοφόρησε στὰ τέλη Σεπτεμβρίου - ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1817 καὶ τὸ ὁποῖο ἀκόμα λαθάνει ὡς ἐντυπο, ὁ Κοραῆς τὸ θεωροῦσε ἔργο τοῦ «ἀλιτηρίου φυξαγγόνῃ» Κοδρικᾶ, ὅπως καὶ ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ κειμένου Ἄλκις Ἀγγέλου, «Ἡ "Τράγου κατάργησις"» [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο *Ἐρᾶνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1958 καὶ 21965], Ἀθήνα 1955. Οἱ Γκίνης καὶ Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, Γ', Ἀθήνα 1957, ἀρ. 10120, θεώρησαν ἀνεπιφύλακτα τὸ σύνθεμα ἐπίσης ἔργο τοῦ Κοδρικᾶ. Στὸ τέλος τῆς ἐργασίας τοῦ Ἄλκις Ἀγγέλου, στὸν τόμο *Ἐρᾶνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1965, 192, ὑπάρχει μία προσθήκη, ἀπὸ τὴν ὁποία μαθαίνουμε ὅτι, ἀφοῦ ἡ ἐν λόγω ἐργασία εἶχε κυκλοφορήσει ὡς ἀνάτυπο τὸ 1955, ἡ Αἰκατερινὴ Κουμαριανοῦ ἐντόπισε καὶ κοινοποίησε στὸν συγγραφέα μία ἐγγραφή στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Koritar, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ στιχουργήμα ἔγραψε ὁ Γεώργιος Ρουσιιάδης. Ὁ Γ. Βαλέτας, *Κοραῆς. Ἀπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*, τ. Α2, [Ἀθήνα 1965], σ. 1323, θεωρεῖ ὅτι τὸ λιβελλογράφημα εἶναι ἔργο τοῦ Ἰγνατίου Σκαλιώρα, ἀλλὰ σημειώνει: «Χτυπώντας ὅμως τὸν Κοδρικᾶ ὁ Κοραῆς σὰν δρᾶστη τοῦ λιβέλλου, δὲν τὸν ἀδικοῦσε, γιατί εἶναι βέβαιη ἡ συνοχοῦ καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Κοδρικᾶ στὸ ἔμμετρο αὐτὸ λιβελλογράφημα, πού τὸ πῆρε χειρόγραφο καὶ χωρὶς ἄλλο ὁ ἴδιος τὸ τύπωσε στὸ Παρίσι». Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Προτομὴ τοῦ Κοδρικᾶ», *δ.π.*, 81, σμ. 1, εἶχε ἐπίσης διατυπώσει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ἐμπλακεῖ στὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου: «Ὅμως, ὡς ποῦ ἔφθανε ἀπὸ τότε τὸ πάθος του [ἐναντίον τοῦ Κοραῆ] καὶ ἡ ἐκδήλωσή του, ἐπληροφορηθήκαμε ἀπὸ τὸν λιβελλο *Τράγου Κατάργησις* [...] τὸ ἔργο κι ἂν δὲν εἶναι τοῦ Κοδρικᾶ, ἔχει πάντως ἀναθεωρηθεῖ ἀπὸ ἐκείνον». Ἡ σύνδεση τοῦ Κοδρικᾶ μὲ τὴν ἐκδοση τῆς κεντρικοῦς καὶ κακότεχνης ἔμμετρης αὐτῆς σάτιρας στηρίχτηκε κυρίως στὸ γεγονός ὅτι ἀντίγραφό της, γραμμμένο ἀπὸ ἄλλο χέρι πάντως, βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο του ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ. Οἱ Κουμαριανοῦ καὶ Ἀγγελάτος, *δ.π.*, 76, ξεχνώντας τὸ εὔρημα γιὰ τὸν Ρουσιιάδη, γράφουν ὅτι πρόκειται γιὰ «Σατυρικὸ σύνθεμα τοῦ Κ.[οδρικᾶ] κατὰ τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ κύκλου του». Ὁ Ἄλκις Ἀγγέλου ἐπίσης φαίνεται πὼς θεωροῦσε τελευταῖα τὸ στιχουργήμα ἔργο τοῦ Κοδρικᾶ. Βλ. Παναγιωτάκη Καγκελαρίου Κοδρικᾶ, *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, Κρίσις εἰς τὴν Μελέτην*, Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια Ἄλκις Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1998, 12*, [14*]. Νομίζω ὅτι στὰ γράμματα πού δημοσιεύονται παρακάτω ὑπάρχουν ἰσχυρὲς ἐνδείξεις γιὰ τὸ ὅτι τὸ χειρόγραφο πού βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Κοδρικᾶ τὸ ἔστειλε ὁ Ποστολάκας ἀπὸ τὴν Βιέννη. Πιδ συγκεκριμένα: Σὲ γράμμα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1817, τότε δηλαδὴ πού κυκλοφόρησε ἡ *Τράγου κατάργησις*, ὁ Πατρινὸς ἔγραψε στὸν Ποστολάκα: «Τὴν τυποθεῖσαν φυλλάδα τυποθεῖσαν 14 Ἰουλίου ἂν τὴν στείλῃς τοῦ Κοδρικᾶ μεγάλην χάριν τὸν κάμνεις καὶ ἂν εὔρης στείλε μου καὶ ἐμένα μίαν»· μολονότι ἡ ἐπανάληψη τῆς μετοχῆς «τυποθεῖσαν» μαζί μὲ τὴν ἡμερομηνία 14 Ἰουλίου δὲν ἐρμηνεύεται εὐκόλα καὶ δείχνει ὅτι ὁ Πατρινὸς ἔγραψε κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πού ἐννοοῦσε, συμπεραίνει κανεὶς ὅτι ὁ Ποστολάκας τὸν εἶχε πληροφορήσει μὲ γράμμα του ὅτι εἶχε κυκλοφορήσει μιὰ ἀντικοραϊκὴ φυλλάδα, τὴν ὁποία ὅμως δύσκολα εὔρισκε κανεὶς. Θεωρῶ μᾶλλον ἀπίθανο νὰ ἀναφέρεται ὁ Πατρινὸς στὸ φυλλάδιο τοῦ Κοδρικᾶ πού βρισκόταν στὸ τυπογραφεῖο στὴν Βιέννη, διότι ὑπάρχει ἡ φράση «ἂν εὔρης στείλε μου καὶ ἐμένα μίαν»· τὸ «ἂν

ἀδέξιες ἐπεμβάσεις πού ἔκανε στό κείμενο ὁ ἄγνωστός μας ἐπιμελητής⁶⁴ τοῦ φυλλαδίου στήν Βιέννη, «καρρακιστικαί διορθώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τήν ἀμάθειαν τοῦ διορθωτοῦ, καί τόν φυσικόν χαρακτῆρα τῆς κοινῆς διαλέκτου ἀνατρέπουν οὐσιωδέστατα», χρησιμοποιοῦνταν ὡς ἀφορμή γιά νά ἐκθέσει ἀναλυτικά ὁ Κοδρικῆς στόν Ποστολάκα τήν χρησιμότητα τῆς *Μελέτης* του, νά τοῦ ἐπαναλάβει καί νά τοῦ ἐξηγήσει τήν πρόταση πού εἶχε κάνει στόν Πατρινοῦ γιά τήν χρηματοδότηση τῆς ἐκδόσῆς της καί νά τόν καλέσει νά τοῦ ἀπαντήσει ἂν ἀποδέχεται τήν πρόταση αὐτή.⁶⁵ Φαίνεται πώς ὅταν συνέτασσε τὸ γράμμα αὐτὸ ὁ Κοδρικῆς ἢ ἐκτύπωση τοῦ φυλλαδίου στό τυπογραφεῖο τοῦ Eberhart βρισκόταν στό τέλος καί γι' αὐτὸ ὁ Κοδρικῆς δὲν τὸ ἔστειλε ἀμέσως, μήπως προλάβει νά τὸ συνοδεύσει μὲ ἓνα ἀντίτυπο. Ὅμως «ὁ ἀναθεματισμένος τυπογράφος» ἀργοῦσε. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στόν Κοδρικῆ νά συμπληρώσει τὴν ἐπιστολὴ στίς 5 Νοεμβρίου,⁶⁶ συνεχίζοντας τίς παρατηρήσεις του γιά τίς ἐπεμβάσεις τοῦ ἐπιμελητῆ καί τονίζοντας ἰδιαίτερα τὴν σοβαρότερη ἀπὸ αὐτές, τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε προσέξει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἢ δὲν εἶχε ἀξιολογήσει τίς πιθανὲς ἐπιπτώσεις της. Πρόκειται γιά τὸν τίτλο πού ὁ ἐπιμελητής εἶχε προσθέσει στό ἐπίτηδες ἄτιτλο κείμενό του: *Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζα Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικῆ*.⁶⁷ Τόνιζε ὅτι ἡ λέξη «ἀπολογία» δὲν ἐξέφραζε τίς προ-

εῦρης» δὲν θὰ εἶχε νόημα διότι τοῦ Κοδρικῆ τὸ φυλλάδιο τυπωνόταν μὲ ἔξοδα τοῦ Ποστολάκα καί ἦταν στήν διάθεσή του ὅλα τὰ ἀντίτυπα· ἐξάλλου καί ἡ φράση «ἂν τὴν στείλῃς τοῦ Κοδρικῆ μεγάλην χάριν τὸν κάμνεις» ἐπίσης δὲν θὰ ταίριαζε ἂν ἀναφερόταν σὲ δικό του ἔργο, πού ἦταν αὐτονόητο ὅτι θὰ τοῦ στελλόταν. Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι ὁ Ποστολάκας στό πρῶτο γράμμα του πρὸς τὸν Κοδρικῆ, ἴσως ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσε νά βρεῖ ἀντίτυπο τῆς *Τράγου Καταργήσεως*, τοῦ ἔστειλε τὸ ἀντίγραφο πού βρισκεται στό ἀρχεῖο του, καί τὴν ὑπόθεση στηρίζω στήν ἐξῆς φράση τῆς ἀπάντησής τοῦ Κοδρικῆ: «Ἐνταυτῷ δὲ περιείχετο [σὴν ἐπιστολῇ τῆς 22ας Ὀκτωβρίου 1817] καί ἓν ποιημάτιον διὰ στίχων ἀλλοκώτων, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχω τι νά εἰπῶ. Καλὸν ἦτον τὰ τοιαῦτα νά μὴ ἐκδιδῶνται, καθ' ὅτι χρησιμεύουν ὡς ἄρματα κατὰ τῶν ἰδίων συγγραφέων. Ἄλλ' ὅπως οὐδέποτε καί ἂν ἔχοι, οὐχ ἦτον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὸ Γένος δὲν σύρεται τυφλὰ σκοτεινὰ εἰς τὴν νέαν ἀβρεσιν». Βλ. παρακάτω, σ. 54.

64. Ἄν θὰ ἔπρεπε νά κάνω μιὰν ὑπόθεση θὰ ἔλεγα ὅτι ἦταν ὁ Γεώργιος Ρουσιιάδης, πού ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τύπωνε στό τυπογραφεῖο de Hirschfeld, ὅπου τυπώθηκε τὸ φυλλάδιο, τὴν παράφρασή του τῆς *Ἰλιάδας*.

65. Βλ. παρακάτω, σ. 54-55.

66. Βλ. παρακάτω, σ. 56-57.

67. Ἡ προσθήκη αὐτὴ ἔχει τὴν ἐξήγησή της: Ὁ Κοδρικῆς δὲν εἶχε βάλει τίτλο· στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου ὑπῆρχε μόνο ἡ προσφώνηση «Πρὸς τοὺς οικειοὺς» καί στό τέλος, ἀντὶ ὑπογραφῆς, εἶχε γράψει «Οἱ Ἕλληνας», παρουσιάζοντας τὸ κείμενό του γενικῶς ὡς ἀπάντηση τῶν Ἑλλήνων, στοὺς ὁποίους εἶχαν ἀπευθύνει τὴν ἀπάντησή τους στό πρῶτο του φυλλάδιο οἱ Φαρμακιδῆς καί Κοκκινάκης, τιτλοφορώντας τὴν «Λόγος πρὸς τοὺς Ἕλληνας». Σημείωσε ὅμως ὁ Κοδρικῆς στό τέλος μὲ ἀκριβεία, ὅπως συνήθιζε στὰ περισσότερα κείμενά του, τὸν τόπο καί τὸν χρόνον σὸν ὁποῖο ὀλοκληρώθηκε ἢ συγγραφή: «Εἰς Πίζαν 18

θέσεις και την στόχευση του κειμένου, υπογράμμισε ότι η προσγραφή στους "Έλληνες τῆς Πίζας ἀποτελοῦσε «ἐγκλημα νομικὸν ψευδεπιγραφῆς» καί, προβλέποντας αὐτὸ ἀκριβῶς πὺ ἐπρόκειτο νὰ συμβεῖ, ρωτοῦσε ρητορικὰ τὸν Ποστολάκα, πῶς θὰ δικαιολογηθεῖ αὐτὸ τὸ «ἐγκλημα», ἂν κάποιος ἀπὸ τοὺς "Έλληνες τῆς Πίζας, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μάλιστα ἦσαν ὄπαδοὶ τοῦ Κοραῆ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν μητροπολίτη Ἰγνάτιο, ὑποστηρίξει δημόσια ὅτι αὐτὸ πὺ λείει ὁ τίτλος ἀποτελεῖ ψεῦδος. Ἀνήσυχος γιὰ τὸ ἐνδεχόμενον αὐτὸ ὁ Κοδρικᾶς συνέστησε μὲ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ στὸν Ποστολάκα νὰ ἀφαιρεθεῖ, ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα πὺ δὲν εἶχαν ἀκόμα κυκλοφορήσει, τὸ φύλλο μὲ τὴν «παράλογον ἐκείνην ψευδεπιγραφῆν».⁶⁸

Ἡ παρισινὴ ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου θὰ πρέπει νὰ κυκλοφόρησε μέσα στὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1817,⁶⁹ καὶ λίγο ἀργότερα ὁ Κοδρικᾶς ἐβλεπε τὰ πράγματα νὰ ἐξελίσσονται κατὰ τὶς ἐπιθυμίες του: στὶς 19 Νοεμβρίου ὁ Ποστολάκας ἀπάντησε θετικὰ στὴν πρότασή του γιὰ τὴν χρηματοδότηση τῆς *Μελέτης*, στέλλοντάς του καὶ τὰ χρήματα πὺ τοῦ ἀναλογοῦσαν, δηλαδή 1500 φράγκα. Στὶς 2 Δεκεμβρίου, ὁ Κοδρικᾶς εἶχε λάβει τὸ γράμμα καὶ τὰ χρήματα, εὐχαριστοῦσε περιχαρῆς τὸν Ποστολάκα, τὸν πληροφοροῦσε ὅτι θὰ παρέδιδε στὸ τυπογραφεῖο τὸ χειρόγραφο τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Μελέτης* στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1818 προβλέποντας μὲ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία ὅτι ἡ ἐκτύπωσή του θὰ διαρκοῦσε δύο μῆνες,⁷⁰ τοῦ ἔστειλε ἕναν πίνακα περιεχομένων, ζητοῦσε τὴν γνώμη του γιὰ τὴν πρόθεση πὺ εἶχε νὰ ἀφιερῶσει τὸ βιβλίο στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ⁷¹ καθὼς καὶ τὴν συγκατάθεσή του γιὰ τὴν ἀναγραφή τοῦ ὀνόματός του ὡς χορηγοῦ στὴν σελίδα τίτλου, καὶ τὸν εἰδοποιοῦσε ὅτι σχεδίαζε νὰ στείλει τριάντα τουλάχιστον ἀντίτυπα τῆς παρισινῆς ἔκδοσης τοῦ φυλλαδίου· τοῦ ἐξηγοῦσε, τέλος, γιὰτὶ ἦταν λάθος νὰ διορθώνεται τὸ «νὰ λέγεται» τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς σὲ «ἵνα λέγεται».⁷²

⁶⁸ Ἀπριλίῳ 1817». Μαλονότι ἡ ἐνδειξη αὐτὴ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ὑπογραφή «Οἱ Ἕλληνες» καὶ δὲν συνδέοταν μὲ αὐτὴν, ὁ ἐπιμελητῆς θεώρησε καλὸ συνδυάζοντας τὶς πληροφορίες πὺ εἶχε μπροστὰ του καὶ προτάσσοντας τὴν λέξη «Ἀπολογία» νὰ συντάξει καὶ νὰ τοποθετήσῃ στὴν ἀρχὴ τὸν ἐπίμαχο τίτλο.

⁶⁸. Βλ. παρακάτω, σ. 57.

⁶⁹. Βλ. παρακάτω, σημ. 74.

⁷⁰. Τελικὰ ὁ πρῶτος καὶ μοναδικὸς τόμος τῆς *Μελέτης* κυκλοφόρησε ὄχι στὰ τέλη Φεβρουαρίου, ὅπως ἤλπιζε ἢ δήλωνε ὅτι ἤλπιζε ὁ Κοδρικᾶς, ἀλλὰ δέκα μῆνες ἀργότερα, στὰ τέλη Δεκεμβρίου 1818.

⁷¹. Δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω κάποιο στοιχεῖο πὺ νὰ βοηθᾷ στὴν ἐρμηνεία τῆς πολὺ ἐνδιαφέρουσας ἀλλαγῆς στὴν ἀφιέρωση. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τελικὰ τὸ βιβλίο ἀφιερώθηκε στὸν τσάρο Ἀλέξανδρο.

⁷². Μία ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς Βιέννης πὺ ἀπαρτίθμισε ὁ Κοδρικᾶς στὸ πρῶτο του γράμμα πρὸς τὸν Ποστολάκα ἦταν ἡ διόρθωση αὐτῆ. Φαίνεται ὅτι ὁ Πο-

Στὸ μεταξύ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κοραῆ εἶχαν ἤδη κινηθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση πού εἶχε φοβηθεῖ ὁ Κοδρικᾶς: στὶς 21 Νοεμβρίου 1817 ὁ Πατρινὸς ἔγραψε στὸν Ποστολάκα πὺς ὁ Φαρμακίδης εἶχε στείλει ἀντίτυπο τοῦ φυλλαδίου στὴν Πίζα καὶ ρωτήθηκαν ὅλοι οἱ ἐκεῖ "Ἕλληνες ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἰγνάτιο ἀν εἶχαν κάποια ἀνάμειξη, πρᾶγμα πού φυσικὰ ἀρνήθηκαν.⁷³ Τότε θὰ πρέπει νὰ συντάχθηκε καὶ νὰ ὑπεγράφη τὸ κείμενο μὲ τὸ ὄποιο 22 "Ἕλληνες σπουδαστὲς καταδίκασαν τὸ περιεχόμενο τοῦ φυλλαδίου καὶ τὴν προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ σὲ αὐτοὺς ἡ σύνταξή του, κείμενο πού δημοσιεύθηκε στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ* τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1818. Πρὶν δημοσιευθεῖ ἡ καταγγελία αὐτὴ ὁ Κοραῆς γνώριζε τὴν ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου στὸ Παρίσι,⁷⁴ στὴν ὁποία ἔχῃ μόνο δὲν ὑπῆρχε ὁ ἐπίμαχος τίτλος, μὲ τὸν ὄποιο τὸ κείμενο ἀποδιδόταν στοὺς "Ἕλληνες τῆς Πίζας, ἀλλὰ καὶ εἶχε τὴν ὑπογραφή τοῦ συγγραφέα, πού εἶχε προσθέσει στὸ τέλος τοῦ κειμένου, μετὰ τὴν ἐνδειξη γιὰ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο τῆς συγγραφῆς (Πίζα, 18.4.1817), μιὰν ἀράδα μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο τῆς ἔκδοσης καὶ τὸ ὄνομά του: «Ἐξεδόθη δὲ εἰς Παρίσι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Ἐν Μηνί Ὀκτωβρίῳ. Ὁ Κοδρικᾶς» τὸ ἐρώτημα, στὸ ὄποιο δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπαντή-

στολάκας τὸν ρώτησε γιὰ ποῦ λόγῳ τὴν θεωροῦσε λανθασμένη καὶ ὁ Κοδρικᾶς τοῦ τὸ ἐξήγησε, γράφοντας σὲ ξεχωριστὸ φύλλο. Βλ. παρακάτω, σ. 60-61.

73. Βλ. παρακάτω, σ. 52 (ἀρ. 19).

74. Δύο μαρτυρίες ἔχουμε γιὰ τὸ ὅτι ἡ παρισινὴ ἔκδοση ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν φίλων του ἀμέσως μόλις τυπώθηκε: τὴν μίαν βρίσκουμε σὲ γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου μὲ ἡμερομηνία 3 Δεκεμβρίου 1817, ἀπὸ τὸ ὄποιο φαίνεται ὅτι ὁ Κοραῆς εἶχε στὰ χέρια του τὸ φυλλάδιο ἀρκετὲς ἡμέρες πρὶν, πιθανότατα ἀπὸ τὶς 16 Νοεμβρίου. Μία φράση τοῦ Κοδρικᾶ πού παραθέτει ὁ Κοραῆς στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ δείχνει ὅτι ὀπωδῆποτε εἶχε τὴν ἔκδοση τοῦ Παρισιοῦ: «Παραπονεῖται ὁ τίγρις ὅτι τὸν ὀνομάζουσι "συκοφάντην καίτοι Ἀθηναῖον ὄντα"» τὸ «καίτοι Ἀθηναῖον ὄντα» δὲν ὑπάρχει στὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Δ', Ἀθήνα 1982, 54-57. Ἡ ἄλλη μαρτυρία βρίσκεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστόδουλου Κλονάρη πρὸς τὸν Γεώργιο Πραϊδῆ, γραμμὴν στὶς 18 Ἰανουαρίου 1818 στὸ Παρίσι: παραθέτω ὀλόκληρο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιμετώπιζαν τὸν Κοδρικᾶ οἱ νεαροὶ θαυμαστὲς τοῦ Κοραῆ: «Δὲν εἶναι περισσότερο ἀπὸ πενήντα ἡμέρας, ἀφ' οὗ ὁ πολὺτροπος καὶ πολυμορφότερος τοῦ Αἰγυπτίου γόητος Πρωτεύως Κοδρικᾶς, ὁ καὶ Γραικὸς καὶ Τοῦρκος καὶ Γάλλος γενόμενος, ἀλλ' ἀκόμη καυχώμενος Ἀθηναῖος (ἀν ἦναι Ἀθηναῖοι οἱ καταπλακώσαντες τὴν Ἀττικὴν Ἀλβανοί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους αὐτὸς καταγόμενος, ἠθέλησεν ὅμως μὲ τὸ πλαστὸν του ὄνομα νὰ μᾶς δεῖξῃ ὅτι εἶναι ἀπόγονος τοῦ Κόδρου), ἀνθρωπος φοβερός νὰ τὸν ἰδῆς, ἀλλὰ φοβερότερος νὰ τὸν ἀκούσῃς, ἀγανακτῆσας διὰ τὸ σκηπιταρικὸν του δικαίον, ὅτι τὸν ἀδίκησεν ὁ Κοραῆς, ἐπειδὴ εἶναι ἐδῶ, τόσον γνωστὸς καὶ ἐν ὑπολήψει, ὅσον αὐτὸς "ἀλιεὴς, ἀίδηλος, ὑπὸ νεφέεσιν ἑκαετασμένος", ἔβαψε τὸ κονδύλι εἰς τὴν χολὴν του, καὶ ἐξέδωκεν ἕνα φυλλάδιον γεμάτον πικρίαν φθόνου, ἀναιδείαν, βωμολοχίαν καὶ ἀναισθησίαν, ὅσῃν θέλεις, τὸ ὁποῖον μᾶς συσταίνει ἀξιόλογα εἰς τοὺς ξένους». Βλ. Μάνθος Οἰκονόμου, «Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Χριστοδούλου Κλονάρη πρὸς τὸν Γεώργιον Πραϊδῆν», *Ἡπειρωτικὴ Ἐστία* 15 (1966) 244. Οἱ πενήντα ἡμέρες τοῦ Κλονάρη μᾶς δείχνουν τὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου 1817.

σει με βεβαιότητα, είναι αν είχαν υπόψη τους τα στοιχεία αυτά και οι εκδότες του *Λόγιου Έρμη* πριν δώσουν στο τυπογραφείο την ύλη του τυχούς τής 1ης 'Ιανουαρίου. 'Αγνόησαν δηλαδή επίτηδες την παρισινή έκδοση —ή όποια δέν ήταν δυνατό νά καταγγεληθεί ως ψευδεπίγραφη όπως αυτή τής Βιέννης— προκειμένου νά μειώσουν ήθικα τόν αντίπαλο, ή δημοσίευσαν την καταγγελία επειδή δέν είχε φτάσει στα χέρια τους περι τά τέλη Δεκεμβρίου τó φυλλάδιο πού είχε κυκλοφορήσει στό Παρίσι στά μέσα ή στα τέλη Νοεμβρίου; Δύσκολο επίσης είναι νά είπει κανείς πότε ó Κοδρικᾶς ἔγραψε τήν τελευταία ἀράδα τής έκδοσης τού Παρισιού, αυτήν δηλαδή με τόν τόπο, τόν χρόνο, τόν μήνα και τó ὄνομά του. "Αν πιστέψουμε ὅσα ἔγραφε στόν Ποστολάκα στίς 5 Νοεμβρίου 1817 —«ό ἀναθεματισμένος τυπογράφος δέν μοι ἔστειλεν εἰσέτι τά ἀντίτυπα τής ἐδῶ ἐκδόσεως τού παιγνίου»⁷⁵—, ὅταν στίς 3 Νοεμβρίου ἔλαβε τó τυπωμένο στήν Βιέννη φυλλάδιο ή ἐκτύπωση τού παρισινοῦ θά πρέπει νά είχε τελειώσει, ἄρα είχε χρονολογήσει και ὑπογράψει τήν έκδοση πολύ πριν ἀνακύψει τó ζήτημα με τήν προσγραφή στους φοιτητές τής Πίζας· αν ὄχι, ἀφοῦ εἶδε τó φυλλάδιο τής Βιέννης, πρόλαβε τόν τυπογράφο πριν ὀλοκληρώσει τήν ἐκτύπωση, ή κατέστρεψε και ἀντικατέστησε τó τελευταῖο τυπογραφικό φύλλο γιά νά προσθέσει τά στοιχεία ἐκεῖνα πού θά τόν βοηθοῦσαν νά γίνει πιστευτός ὅταν ἐνδεχομένως θά χρειάζόταν νά δηλώσει δημοσίως ὅτι ὁ τίτλος πού συνιστοῦσε «ἔγκλημα ψευδεπιγραφῆς» είχε προστεθεῖ ἀπό ἄλλους και ὅτι αὐτός δέν ἐδίσταζε νά ὑπογράψει τó κείμενό του.

Στίς 10 Φεβρουαρίου 1818 ὁ καταγγεληθείς γιά τήν προσγραφή τού κειμένου στους "Ἕλληνες τής Πίζας Κοδρικᾶς συντάξε ἕνα κείμενο γιά νά δημοσιευθεῖ ως ἀπάντηση τῶν συντελεστῶν τής βιεννέζικης έκδοσης· στό κείμενο αὐτό, πού τελικά δημοσιεύθηκε με μεγάλη καθυστέρηση στόν *Φιλολογικό Τηλέγραφο* τής 1ης Μαΐου 1818 με τήν ὑπογραφή «οἱ ἐκδότες», ὁ Κοδρικᾶς ἔγραψε τήν ἀλήθεια, δηλαδή ὅτι δέν θέλησε νά κρύψει τó ὄνομά του, ὅτι ὁ τίτλος τού φυλλαδίου προστέθηκε ἀπό τόν ἀντιγράφεα και διέφυγε τής προσοχῆς τῶν ἐκδοτῶν, ὅτι αὐτός τόν ἀποκήρυξε ἀμέσως και ἔγγράφως ως ψευδεπίγραφο και παράλογο και ὅτι ή διαμαρτυρία τῶν φοιτητῶν τής Πίζας, «οἱ ὅποιοι οὐδ' ἀμέσως, οὐδ' ἐμμέσως ἐνέχονται προσωπικῶς εἰς αὐτήν τήν παράστασιν», ήταν περιττή, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας δέν είχε μόνο ἀποκηρύξει τόν τίτλο «ἀλλ' ἀμέσως τότε ἐξέδωκεν εἰς Παρίσι τó αὐτό συγγραμμάτιον ὑπογράφας ὀνομαστί τήν έκδοσιν πρὸς ἐγγύησιν τής ἀληθείας».⁷⁶

Ὁ Κοραῆς ὥστόσο και οἱ ὀπαδοί του δικαίωσαν πλήρως τήν πρόβλεψη πού είχε κάνει ὁ Κοδρικᾶς γράφοντας στόν Ποστολάκα γιά τó σοβαρό σφάλμα τής προσθήκης τού τίτλου ἐκείνου στήν έκδοση τής Βιέννης: «Τοιαῦται ἀπρο-

75. Βλ. παρακάτω, σ. 56.

76. *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 18 (1.5.1818) 72-73.

σεξίαι, φίλε, ἔδωκαν ἕως τώρα ἄρματα ἰσχυρὰ εἰς τὴν φατρίαν τῶν Κοραϊστών». ⁷⁷ Ἡ ἔνταση τῆς σύγκρουσης καὶ ἡ ἐμπάθεια ποῦ χαρακτηρίζει τοὺς δύο γέροντες λογίους πρωταγωνιστές της καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τοὺς ὑπαγόρευαν τὴν ἐξαντλητικὴ ἐκμετάλλευση τῶν σφαλμάτων τοῦ ἀντιπάλου. Ἔτσι, τόσο ἡ δημοσιευμένη τὸ 1819 κοραϊκὴ *Διατριβὴ αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν* (νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν), ὅσο καὶ ἡ σκληρότερη *Σχολαστικοκατάργησις*, γραμμμένη πιθανότατα ἀπὸ τὸν γραμματικὸ τοῦ Κοραῆ Λουκᾶ Κατινάκη καὶ τυπωμένη τὸ 1818, ⁷⁸ ἀρχίζουν τὴν ἀνασκευὴ τοῦ ἀντικοραϊκοῦ λόγου *Πρὸς τοὺς οἰκείους* στηλιτεύοντας τὴν ὑποτιθέμενη πλαστογράφηση ἐκ μέρους τοῦ Κοδρικᾶ τῆς ὑπογραφῆς τῶν σπουδαστῶν τῆς Πίζας: Γιὰ «ὑβριστοτέραν τῆς πρώτης διατριβῆν, τὴν ὁποῖαν ἐτόλμησε νὰ ὑπογράψῃ μὲ τὸ ὄνομα τῶν εἰς Πίσαν σπουδαζόντων Ἑλλήνων» διαβάζουμε στὴν *Διατριβή*, ⁷⁹ ἐνῶ ἡ *Σχολαστικοκατάργησις* ἀναφέρεται σὲ «τρισάθλιόν τι φυλλάδιον, πρὸς τοὺς οἰκείους, ὡς ἐκ μέρους τῶν ἐν Πίσῃ Ἑλλήνων [...] τῶν ὁποίων ὁ ἀσυλλόγιστος συγγραφεὺς, ἢ μᾶλλον συρραφεὺς, ἠθέλησε νὰ μιάνη τ' ὄνομα», γιὰ νὰ ἀποδώσει στὸν Κοδρικᾶ κίνητρα ποῦ ὀπωσδήποτε δὲν εἶχε: «Ἡ τόσον λοιπὸν τολμηρὰ ἀναισχυντία τοῦ νὰ τυπώνῃ ὑπὸ τ' ὄνομα ἄλλων ἄθλια φυλλάδια, ὑβριστικὰ καὶ συκοφαντικὰ, εἶναι ἐπόμενον ἐνός τινος τῶν ἐξῆς: ἢ ὅτι εὗρηκεν ἐκεῖ δύο ἢ τρεῖς συνωμότας, καὶ ἀπὸ ἄγνοιαν ὠμίλησε γενικῶς ἀντὶ μερικῶς, ἢ διὰ βλάβην τῶν λοιπῶν ἢ μὴ εὐρῶν κανένα (ὑπερ καὶ πιθανώτερον), ἠθέλησε μὲ τὰς ἀναισχυντοὺς του συκοφαντίας νὰ μιάνῃ τ' ὄνομα τοσοῦτων καὶ τοιούτων Ἑλλήνων, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ προσέξωσιν εἰς τὴν ἀλλόκοτον καὶ τερατώδη του αἴρεσιν». ⁸⁰

Ἄν πρὸς ἀντίκρουση τῶν ἐπιθετικῶν ἀλλὰ ἐπώνυμων φυλλαδίων τοῦ Κοδρικᾶ γράφονταν ἄλλα ἐπιθετικότερα καὶ μὲ ψευδώνυμα ὑπογεγραμμένα ἀπὸ τὸν Κοραῆ καὶ τοὺς φίλους του, ἢ μὴ ἀναμενόμενη *Μελέτη*, τῆς ὁποίας ὁ πρῶ-

77. Βλ. παρακάτω, σ. 57.

78. Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰώνα, Βιβλία - Φυλλάδια*, Ἀθήνα 1997, 570 (1818.92). Γιὰ τὸν χρόνο τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου ἔχουμε ἕναν ἀρκετὰ ἀσφαλῆ *terminus post quem*: «Ὅταν τελείωσε ὁ Κοδρικᾶς τὸ τρίτο του φυλλάδιο μὲ τίτλο *Καὶ αὐθις πρὸς τοὺς οἰκείους*, δηλαδὴ στίς 15 Ἀπριλίου 1818, ἡ *Σχολαστικοκατάργησις* δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶχε τυπωθεῖ, ἢ, ἂν εἶχε τυπωθεῖ δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶχε κυκλοφορήσει. Τὸ *Καὶ αὐθις πρὸς τοὺς οἰκείους* ἀποτελοῦσε ἄμεση ἀπάντησι στὸ φυλλάδιο τοῦ Κοραῆ *Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἐκδότης τοῦ Λογίου Ἐρμού*, ποῦ εἶχε κυκλοφορήσει στὰ μέσα Μαρτίου 1818 μὲ τὸ ψευδώνυμο Νικόλαος Γεωργίου Κύπριος. Ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν κειμένων τοῦ Κοδρικᾶ καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιδρούσε στὰ δημοσιεύματα τῶν ἀντιπάλων του συμπεραίνω πὼς ὅταν ἔγραφε τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν γνώριζε τὴν *Σχολαστικοκατάργησις*, στὴν σελίδα τίτλου τῆς ὁποίας ὡστόσο ἀναγράφεται ὅτι τυπώθηκε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1818.

79. Βλ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 355.

80. *Ὁ.π.*, 450-452.

τος τόμος κυκλοφόρησε στα τέλη Δεκεμβρίου του 1818, με τον όγκο και την ποιότητά της και με την γαλλικά γραμμένη αφιέρωση στον Τσάρο 'Αλέξανδρο απαιτούσε διαφορετική αντιμετώπιση· να γραφεί ένα αντίπαλο βιβλίο με την έκταση της *Μελέτης* ήταν αδύνατο, εκείνο που θεωρήθηκε απαραίτητο από τον Κοραή ήταν η οργάνωση μιᾶς έκστρατείας που θα εξουδετέρωνε την *Μελέτη*: Μέσω του Καποδίστρια θα έπρεπε να εμποδισθεί άμεσα οποιαδήποτε ένδειξη εϋνοιας ή βράβευση του Κοδρικᾶ ἐκ μέρους του Τσάρου,⁸¹ ὁ γνωστός του Κοραῆ Πατρινὸς καλὸ ἦταν νὰ γράφει καὶ νὰ δημοσιεύσει ἕνα κείμενο μετὸ ὁποῖο θὰ δήλωνε ὅτι ἐξαπατήθηκε ἀπὸ τὸν δόλιο συκοφάντη συγγραφέα καὶ ἄθελά του χρηματοδότησε τὴν ἐκδοση ἑνὸς λιβέλλου,⁸² οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου* *Ἐρμῆ* θὰ βοηθοῦσαν μετὰ μιὰ βιβλιοκρισία, ἡ ὁποία θὰ ἀπέτρεπε τοὺς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τοῦ βιβλίου,⁸³ καὶ οἱ κοραϊστὲς τῆς Βιέννης θὰ ἐπέδιδωκαν νὰ ματαιώσουν τὴν ἐκδοση τοῦ δευτέρου τόμου προσεγγίζοντας τοὺς ἀδελφούς Ποστολάκα καὶ πείθοντάς τους ὄχι μόνον νὰ ἀρνηθοῦν τὴν συνέχεια τῆς χορηγίας ἀλλὰ καὶ νὰ ζητήσουν πίσω αὐτὰ ποὺ εἶχαν πληρώσει γιὰ τὸν πρῶτο τόμο.⁸⁴

Ἔωστόσο ἡ σχετικὴ μετὰ τοὺς σπουδαστὲς τῆς Πίζας «τολμηρὰ ἀναισχυντία»

81. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Κοραῆς ἀνέθεσε στὸν Ἰάκωβο Ρῶτα νὰ γράφει στὸν Μουστοξύδη, παρακινώντας τον νὰ γράφει μετὰ τὴν σειρά του στὸν Καποδίστρια, τὸν καταλληλότερο νὰ ἐμποδίσαι τὴν βράβευση τοῦ Κοδρικᾶ. Βλ. Ἄδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, Δ', Ἀθήνα 1982, 128-129.

82. *Ο.π.*, 129-130. Ὁ Πατρινὸς δὲν δέχθηκε, κοινοποίησε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ στὸν Κοδρικᾶ, ἐκείνος συνέταξε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Πατρινοῦ μιὰν ἀπάντηση, καὶ τὰ δύο γράμματα δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ *Καλλιόπη* 1819, σ. 133-135, «μετὰ τρόπο προσβλητικὸ γιὰ τὸν Κοραῆ», ὅπως σημειώνει ὁ Φίλιππος Ἡλιού, *ὁ.π.*, 552. «Σχέδιον τοῦ ἐκ μέρους τοῦ κυρίου Πατρινοῦ ἀποκριτικοῦ», γραμμένο ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ, σώζεται στὸ ἀρχεῖο του. Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, *ὁ.π.*, σ. 71, ἀρ. 136.

83. Ἡ σχετικὴ ὁδηγία σὲ ἐπιστολὴ τῆς 2.4.1819 πρὸς τὸν Κοκκινάκη, *ὁ.π.*, 158: «Καλὸν εἶναι νὰ παραστήσετε καὶ τὴν εὐτέλειαν τῆς *Μελέτης*, εἰς τρόπον ὥστε νὰ κόψετε τὴν ὄρεξιν τῆς ἀγορᾶς. Τοῦτο δύναται νὰ σωφρονίσῃ τοὺς δαπανήσαντας εἰς τὸν τύπον τῆς καλοῦς χριστιανούς».

84. Μετὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ἐπιφορτίσθηκε ὁ Παντολέων Βλαστός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτόν, γραμμένη στίς 3.7.1819, *ὁ.π.*, 189: «Ἡθελ' εἶσθαι καὶ σοφὸν καὶ δίκαιον στρατήγημα, ἀν ἡδύνατό τις νὰ τὸν καταπέσῃ [τὸν Ποστολάκα] μετὰ καλοῦ, ὅτι ὡς ἀπατηθεὶς ἀπὸ τὸν Λιβελλογράφον ἐξώδευσε εἰς ἐπιζήμιον πραγματείαν, καὶ ἐπομένως ἔχει δίκαιον, ὄχι μόνον νὰ ἀρνηθῇ τὴν μέλλουσαν δαπάνην τοῦ δευτέρου τόμου, ἀλλὰ καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Τοῦρκον τὴν γενομένην εἰς τὸν πρῶτον. Τοῦτο ἂν τὸ κατορθώσῃς ἐμμέσως ἢ ἀμέσως, θέλεις κάμειν ἀληθῶς un chef d'oeuvre de diplomatie litteraire. Αὐτὸς δὲν ἤρχισεν ἀκόμη νὰ τὸν τυπόνῃ, οὐδὲ θέλει τὸν τυπώσειν βέβαια ἐξ ἰδίων του, ἐὰν δὲν τὸν χορηγήσωσιν οἱ φίλοι του τὴν δαπάνην. Συμβουλευέσθαι περὶ τούτου μετὰ τοῦ Κοκκινάκη ἀξίζει σκέψιν τὸ πρᾶγμα, ἐπειδὴ ἡ ἐμπόδις τῆς ἐκδόσεως τοῦ δευτέρου τόμου τὸν καταισχυίνει ἀσυγκρίτως περισσότερον ἀφ' ὅσον τὸν κατήσχυαν ὁ *A. E.* καὶ ὁ Πανατζής».

τοῦ Κοδρικᾶ δὲν ξεχάσθηκε ὡς ἀσήμαντη πλέον λεπτομέρεια, ὅπως ἴσως θὰ περιέμενε κανεὶς· ὡς εἰσαγωγή στὴν βιβλιοκρισία τῆς *Μελέτης*, τὴν ἐκτενέστερη στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου ἀπ' ὅσα γνωρίζω,⁸⁵ κρίθηκε καλὸ νὰ προταχθεῖ ἓνα ἱστορικὸ τῆς διαμάχης ἀπὸ τὸ 1816. Στὸ κείμενο αὐτὸ οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης, παρὰ τὸ ὅτι εἶχαν πλέον στὰ χέρια τους τὴν ἔκδοση τοῦ *Πρὸς τοὺς οἰκείους* στὸ Παρίσι καὶ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν πληροφορηθεῖ πότε κυκλοφόρησε, καὶ παρὰ τὸ ὅτι ὅπωςδήποτε εἶχαν ὑπόψῃ τους τὶς διευκρινίσεις πού εἶχε δώσει δημοσίως ὁ Κοδρικᾶς γιὰ τὸν τίτλο στὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης, δὲν ἐπανελάβαν μόνο τὴν κατηγορία⁸⁶ ἀλλὰ μετέθεσαν τουλάχιστον δύο μῆνες ἀργότερα τὴν παρισινὴ ἔκδοση, ὥστε νὰ δείξουν ὅτι ὅσα εἶχαν δημοσιευθεῖ στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο* γιὰ τὴν ἀποκήρυξη τοῦ ἐπίμαχου τίτλου ἀπὸ τὸν συγγραφέα καὶ τὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου ἦσαν ψευδῆ: «Ἀφ' οὗ οἱ ἐν Πείσαις καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν τρόπον Ἑλληνες ἀπελογήθησαν διὰ τοῦ Λ. Ἐ. (Ἄρ. Α'. τοῦ 1818) ἐνυπογράφως, εἰκοσιδύο τὸν ἀριθμὸν, καὶ ἀπέβαλον τὴν ψευδῶς καὶ συκοφαντικῶς εἰς αὐτοὺς ὑπὲρ Κοδρικᾶ Ἀπολογία, πειραχθεὶς ὁ Κοδρικᾶς καὶ κατ' αὐτῶν, ἐτύπωσεν ἐκ δευτέρου τὴν σεμνοτάτην ἐκείνην Ἀπολογία ἐν Παρισίοις, μὲ προσθήκας καὶ ἐπιδιορθώσεις καὶ περισσότερα γραφικὰ σφάλματα ὡς καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιόν του ὄνομα, *Πρὸς τοὺς οἰκείους* πάλιν ἐπιγράφων αὐτήν, καὶ ὑπογράφων, *Εἰς Πίζαν*, 18 Ἀπριλίου 1817· Οἱ ΕΛΛΗΝΕΣ, καὶ ἐπιβεβαιῶν: *Ἐξεδόθη ΔΕ εἰς Παρίσι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος· ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ· ὁ ΚΟΔΡΙΚΑΣ*»⁸⁷ ἰσχυρίσθηκαν δηλαδὴ οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης ὅτι τὸ φυλλάδιο μὲ τὴν τυπωμένη ἔνδειξη «Ἐξεδόθη δὲ εἰς Παρίσι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος· ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ. Ὁ Κοδρικᾶς. Ἐν Παρισίῳ, ἐκ τῆς τυπογραφίας I. M. Ἐβεράрту ΑΩΙΖ», τὸ ὅποιο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, εἶχε στὰ χέρια του ὁ Κοραῆς καὶ οἱ ὄπαδοί του στὸ Παρίσι στὰ μέσα ἢ στὰ τέλη Νοεμβρίου 1817, ἄρχισε νὰ τυπώνεται μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1818, στὸ ὅποιο ἦταν δημοσιευμένη ἡ καταγγελία τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας· αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ τελευταία φορά, ἀπ' ὅσα γνωρίζω, πού ἡ παράταξι τοῦ Κοραῆ κατηγόρησε τὸν Κοδρικᾶ γιὰ τὸ συγκεκριμένο ζήτημα. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς βιβλιογραφώντας τὴν ἔκδοση τοῦ Παρισίου πού, ὅπως εἶπαμε, εἶχε τὸν τίτλο *Πρὸς τοὺς οἰκείους*, υἱοθέτησε τὴν ἄποψιν τῶν κοραϊ-

85. Καταλαμβάνει 146 σελίδες καὶ δημοσιεύθηκε στὸ διπλὸ τεύχος (11 καὶ 12) τοῦ Ἰουνίου 1819.

86. «Εἰς τὴν ἀπόκρισίν μας ἔγραψεν ὁ Κοδρικᾶς ἀπάντησιν καὶ τὴν ἐπέγραψεν: ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΝ ΠΙΖΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ὙΠΕΡ ΚΟΔΡΙΚΑ.— ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΟΙΚΕΙΟΥΣ [...] Εἰς αὐτὴν ἐν ᾧ ἀδικεῖ καὶ συκοφαντεῖ τοὺς ἐν Πείσαις σπουδάζοντας ὁμογενεῖς λογίους [...]». Βλ. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 11-12 (Ἰούνιος 1818) 403.

87. Ὁ.π., 404-405.

στῶν: «Υπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκεν ὁ Π. Κοδρικᾶς ἐν ὀνόματι τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων τὴν ἀπάντησίν του εἰς τὰ κατ' αὐτοῦ δημοσιευθέντα ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῆ παρὰ τῶν ἐκδοτῶν τούτου Φαρμακίδου καὶ Κοκκινάκη».⁸⁸ Στὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰώνα ὁ βιογράφος τοῦ Κοραῆ Δ. Θερεϊανός, ἱστορώντας τὴν διαμάχην, υἱοθέτησε καὶ ἐπανελάβε μὲ ἔμφαση κατηγορία: «Πειραθεῖς ὁ Κοδρικᾶς νὰ ἀνασκευάσῃ, κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1817, τὴν συνετὴν τῶν συντακτῶν τοῦ “Λογίου Ἑρμοῦ” ἀπολογίαν παρεξέκλινεν εἰς ὕβρεις, τὸ δὴ χεῖριστον δὲν ἠδέσθη νὰ ὑπογράψῃ τὴν ἀνασκευὴν ἐν ὀνόματι δῆθεν τῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Πίσης ἐλλήνων φοιτητῶν· τὸ αὐθαίρετον τοῦτο τόλμημα ἐγένετο ὡς εἰκὸς πρόξενον δεινοῦ θορύβου [...]».⁸⁹

Στὰ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἔπαψε γενικὰ νὰ παρουσιάζεται, ἀπὸ ὅσους ἔγραψαν γιὰ τὴν διαμάχην ἐκείνη, χειρότερος ἀπὸ ὅσο πραγματικὰ ἦταν, καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς συγγραφέας, ἐνῶ ἡ ὑπόθεση μὲ τοὺς φοιτητὲς τῆς Πίσης καὶ τὴν ὑποτιθέμενη ψευδοχρονολόγησι τῆς παρισινῆς ἐκδόσεως τοῦ φυλλαδίου μπαίνει πάντοτε στὸ τάσι ἐκεῖνο τῆς ζυγαριᾶς ποὺ βαραίνει μὲ ὅσα δείχνουν τὶς σκοτεινὲς πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα του καὶ τῆς δράσεως του, καὶ πάντως συγκεντρώνει ὅσα δὲν τὸν τιμοῦν. «Ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κοδρικᾶς δὲν μεταχειρίζεται ἀπλῶς ψευδώνυμο, ἀλλὰ παρουσιάζει τὸ ἔργο μὲ τίτλο: “Ἀπολογία. Τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ” [...]. Ὁ ψευδώνυμος τρόπος τὸν ὁποῖο μεταχειρίστηκε ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἦταν ἡ συννηθισμένη περίπτωσις μιᾶς κατὰ συνθήκην ἀνωνυμογραφίας, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε ἐθελημένη πρόθεσις νὰ προσγραφεῖ τὸ ἔργο σὲ τρίτους», ἔγραψε ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου τὸ 1955, κρίνοντας ὅτι ἡ ἀπάντησις ποὺ εἶχε δώσει ὁ Κοδρικᾶς στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο* (ἐλέγχει τὴν ἀδυναμία του νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πράξιν του).⁹⁰ Δέκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1966, ὁ Ἀπόστολος Δασκαλάκης, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ γνωστὰ προσπάθησε ἀδέξια νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὑποτιθέμενη «πλαστογραφίαν» καὶ θεώρησε ὅτι αὕτη «ἀποδεικνύει προχειρολόγιον ἀπερισκεψίαν»· ὅσο γιὰ τὴν προαναφερθεῖσα ἀπάντησις τοῦ Κοδρικᾶ, υἱοθέτησε κι αὐτὸς ὅσα εἶχαν ἰσχυρισθεῖ οἱ ἐκδότες τοῦ *Λογίου Ἑρμῆ*: «Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης εὐθύνης, προβάλλει τὸν προφανῶς ἀνακριβῆ ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ τίτλος “ἀπολογία τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ” προσετέθη “ἐξ ἀμαθείας ἢ ἀστο-

88. Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων*, τ. Β', Ἀθήνα 1857, 189, ἀρ. 288.

89. Δ. Θερεϊανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, τ. Β', Τεργέστη 1890, 323.

90. Ἄλκης Ἀγγέλου, «Ἡ “Τράγου κατάργησις”», στὸν τόμο *Ἐρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1965, 185. Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου εἶχε κυκλοφορήσει τὸ 1955 αὐτοτελῶς.

χασίας τοῦ ἀντιγραφέως καὶ ἐξ ἀπροσεξίας τοῦ πρώτου ἐκδότου», ἐν ἀγνοίᾳ τούτου, εὐθύς δὲ ὡς ἔλαβε γνῶσιν τὴν ἀπεδοκίμασε ρητῶς». ⁹¹

Ἐπὶ τῆς βέβαια καὶ ἡ χρονολογημένη ἐκδοσὴ τοῦ Παρισιοῦ, ἡ ὁποία ἐπιβεβαίωσαν τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Κοδρικᾶ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀποδείχθηκε μικρὸ ἐμπόδιο, ἀφοῦ οἱ ἐκδότες τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ, πάνω στὴ φωτιὰ τῆς μάχης μάλιστα, εἶχαν ὑποδείξει τὴν λύση. Κατὰ τὸν Ἀγγέλου «Μιὰ δευτέρη ἐνέργειά του ἦταν νὰ ζαναεκδώσει τὸ ἔργο καὶ νὰ τὸ ὑπογράψει μὲ τὸ ὄνομά του» ⁹² καὶ σύμφωνα μὲ τὸν Δασκαλάκη, μετὰ τὴν καταγγελία τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας, «Ὁ Κοδρικᾶς, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν εὐελιξίαν, ἔσπευσε νὰ ἀποσύρῃ ἐκ τῆς κυκλοφορίας τὸ φυλλάδιον αὐτὸ καὶ νὰ δημοσιεύσῃ δευτέραν ἐκδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπῆλειψε τὸν τίτλον [...] καὶ ἀνέγραψεν ὅτι ἡ δευτέρα αὐτὴ ἐκδοσις ἐτυπώθη κατ' Ὀκτώβριον ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐν Παρισίοις, ἐμφανίσας οὕτω ἑαυτὸν ὡς ὑπεύθυνον ἐκδότην». ⁹³ Ἐκεῖνο ποῦ ἀξίζει νὰ προσέξει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τῆς κοραϊκῆς πλευρᾶς δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς πιθανότερη ἀλλὰ υἰοθετεῖται πλήρως χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπιφύλαξιν.

Στὸ τέλος τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ Βιβλιογραφία, στὴν καλύτερη μάλιστα στιγμή της, υἰοθέτησε, πάλι χωρὶς ἐπιφύλαξιν, τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀντιπάλων τοῦ συγγραφέα, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα ποῦ τὸν δικαίωσαν ἢ δὲν τὰ πρόσθεξε ἢ τὰ ἔστρεψε ἐναντίον του. Ἀναφερόμενος στὴν ὑπόθεσιν τῆς προσγραφῆς στοὺς φοιτητὲς τῆς Πίζας ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ σημειώνει: «Γιὰ νὰ κολάσει τὰ πράγματα ὁ Κοδρικᾶς, μὲ ἐπιστολὴν του [...] ὑποστήριξε [...] ὅτι πρόκειται γιὰ λάθος ποῦ προῆλθε «ἐξ ἀμαθείας ἢ ἀστοχασίας τοῦ ἀντιγραφέως, καὶ ἐξ ἀπροσεξίας ἀκολούθως τοῦ πρώτου ἐκδότου», ποῦ πρόσθεσαν στὸ κείμενό του, καὶ «χωρὶς εἰδησίν του, ψευδώνυμον, καὶ κακοσύνθετον ἐπιγραφὴν». Γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴ ὁ Κοδρικᾶς, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε κυκλοφορήσει ἡ ψευδώνυμη ἀπάντησιν τοῦ Κοραῆ στὴν Ἀπολογία [...], προχώρησε σὲ δευτέρη, ἐπάνυμη, ἐκδοσὴ τῆς Ἀπολογίας, τὴν ὁποία τιτλοφόρησε *Πρὸς τοὺς Οἰκείους* [...] καὶ ψευδοχρονολόγησε: *ἐν Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ 1817*». ⁹⁴ Ἦταν ὥστόσο διαθέσιμη ἡ κρίσιμη μαρτυρία: ἀμέσως παρακάτω ὁ Ἡλιοῦ παραπέμπει σὲ δημοσιευμένο ἀπόσπασμα τῆς γραμμένης στίς 5 Νοεμβρίου 1817 ἐπιστολῆς Κοδρικᾶ πρὸς Ποστολάκα, στὴν ὁποία ἤδη ἀναφερθῆκαμε καὶ δημοσιεύουμε ὁλόκληρην ἐδῶ, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο δὲν ἀφήνει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐπίμαχος τίτλος δὲν γράφθηκε ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ καὶ ὅτι πράγματι αὐτὸς διαμαρτυρήθηκε ἀμέσως μὲ τὸν εἶδε. ⁹⁵

91. Ἀπ. Δασκαλάκης, ὁ.π., 78-79.

92. Ἀλκίης Ἀγγέλου, ὁ.π.

93. Ἀπ. Δασκαλάκης, ὁ.π., 78.

94. Φίλιππος Ἡλιοῦ, ὁ.π., 486.

95. Τὸ ἀπόσπασμα ἔχει δημοσιεύσει σὲ ὑποσημείωσιν ὁ Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἱγνώτως μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας*, Α', Ἀθήνα 1959, 156. Ἀκριβῶς στὴν ὑποσημείωσιν

Σχολιάζοντας την άλλη έκδοση, τοῦ Παρισιοῦ, πού ἄρχισε νά τυπώνεται ὅπως εἶδαμε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1817 καὶ κυκλοφόρησε τὸν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου, ὁ Ἡλιού ἐπανάλαβε ὅσα εἶδαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο, προσθέτοντας καὶ ἓνα στοιχεῖο, μὲ βάση τὸ ὁποῖο ἔκρινε ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἐκτίμησή του ψευδοχρονολογημένο φυλλάδιο κυκλοφόρησε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1818: «Ὁ Κοδρικᾶς ὑποχρεώθηκε νὰ προχωρήσει στὴ δεύτερη δημοσίευση τοῦ κειμένου του, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις πού προκάλεσε ἡ ἀποκάλυψη τῆς ψευδωνυμίας τῆς Ἀπολογίας, καί, ἰδίως, ὅταν κυκλοφόρησε ἡ ψευδώνυμη Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, τοῦ Κοραῆ [...]. Ἡ ἔκδοση εἶναι ψευδοχρονολογημένη: τὸ βιβλίο κυκλοφόρησε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1818: ὑπάρχει μαρτυρία τοῦ Κοδρικᾶ ὅτι ἀπὸ τὶς 25 Μαρτίου ἕως τὶς 15 Ἀπριλίου 1818 διέκοψε τὴν ἀντιγραφή τῆς Μελέτης του [...], γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἀπάντηση στὴν “Σατυρικὴ Διατριβή”, ὅπως ὀνομάζει τὴν Ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ».⁹⁶ Ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Κοδρικᾶ ὑπάρχει βεβαίως ἀλλὰ ἀφορᾷ ἄλλο φυλλάδιό του, μὲ ἄλλο περιεχόμενο καὶ μὲ τίτλο *Καὶ αἴθεις πρὸς τοὺς οἰκείους*, πού γράφτηκε πράγματι καὶ τυπώθηκε τὴν ἀνοιξή τοῦ 1818.⁹⁷

Γιατί κανένας δὲν πίστεψε τὸν Κοδρικᾶ; Οἱ λόγοι εἶναι, νομίζω, δύο. Ὁ πρῶτος συνίσταται στὸ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἱστορικοὶ καὶ φιλόλογοι πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο του «συνέχισαν» κατὰ κάποιον τρόπο τὴν προεπαναστατικὴ ἐκείνη διαμάχη· μὲ μιὰ δόση, ἴσως ὄχι μεγάλη, ὑπερβολῆς θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι τὸν ἀντιμετώπισαν ὅπως περίπου καὶ οἱ φίλοι τοῦ Κοραῆ, ἀπομονώνοντας τὰ ἴδια μ’ ἐκείνους ἐπίμαχα χωρὶα στὰ κείμενά του καὶ ἀναδιατυπώνοντας μὲ διάφορους τρόπους μιὰ ἐν μέρει εὐστοχὴ παλαιὰ παρατήρηση: «Ὅστις δὲ νομίζει, ὅτι εἰς αὐτοὺς καὶ μόνους [τοὺς φιλολογικοὺς σκοποὺς] περιωρίσθη ὁ Κοδρικᾶς, ἐκεῖνος ἢ δὲν ἔμαθε νὰ ἀναγινώσκη βιβλία, ἢ

αὐτὴ παραπέμπει ὁ Ἡλιού. Στὸ ἴδιο βιβλίο, σ. 116, ὁ Πρωτοψάλτης ἀναφέρεται στὸ ζήτημά μας γράφοντας: «Ὁ ἐν Παρισίοις διαμένων Παναγιώτης Κοδρικᾶς, γράφων βραδύτερον πρὸς τὸν Δημήτριον Ποστολάκαν εἰς Βιέννην τὴν 5 Νοεμβρίου 1817 καὶ παραπονούμενος, διότι ἐγένοντο γραμματικαὶ διορθώσεις εἰς τὸ ἐν Βιέννῃ ἐκδοθὲν τὸ 1817 κατὰ τῶν Κοραϊστῶν βιβλίον του, τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ καὶ ἐπιπροσθέτως διότι οἱ φίλοι του ἐκδῶται Δημήτριος Ποστολάκας καὶ Ἀλέξανδρος Πατρινὸς ἐνεφάνισαν τὸ βιβλίον τοῦτο ὡς ἔργον τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων [...]». Ὁ Μ. Ι. Μανούσκακας στὰ δύο δημοσιεύματά του πού ἔχουμε παραπάνω ἀναφέρει, παραπέμποντας στὸ βιβλίο τοῦ Πρωτοψάλτη, ἔχει ἐπισημάνει ὅτι ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ Κοδρικᾶ ἀπὸ τὴν ὁποία συνάγεται ὅτι γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου πού εἶναι γνωστὸ μὲ τὸν τίτλο Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζᾳ... φρόντισαν οἱ Πατρινὸς καὶ Ποστολάκας. Βλ. Μ. Ι. Μανούσκακας, «Ἡ αὐτοβιογραφία...», ὁ.π., 238-239, σμ. 8, καὶ «Ὁ πρῶτος αἰώνας...», ὁ.π., 64, 67, σμ. 29.

96. Φίλιππος Ἡλιού, ὁ.π., 517.

97. Ὁ.π., 548-549 (1818.44). Στὸ λῆμμα παρατίθεται καὶ ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξη πού ἔγραψε στὸ τέλος ὁ Κοδρικᾶς: «Ἐν Παρισίῳ τῇ 15 Ἀπριλίου 1818, τῆς Σατυρικῆς Ἐπιστολῆς ἐμφανισθείσης τῇ 15 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους».

ἀπὸ τὴν φύσιν ἔτυχε πολλὰ ὀλίγον νοῦν. Μὲ τοὺς εἰρημένους φιλολογικούς σκοποὺς ὁ ἐπίσημος Καγκελάριος ἤνωσε καὶ ἄλλους φύσεως πολιτικῆς, καὶ αὐτοὺς ὁ ἴδιος σχεδὸν ὁμολογεῖ ὡς τοὺς κυριωτέρους ὄλου τοῦ βιβλίου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, [...] μανθάνει ὅτι [...] τὰ Ἑλληνικά πράγματα ἄρχισαν νὰ λαμβάνουν μεγάλας μεταβολάς· ἐξεφύτρωσαν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἂν καὶ μῆτε ἀπὸ προγόνους εὐγενεῖς καταγόμενοι [...]» κλπ.⁹⁸

Ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ δὲν εἶναι ἄστοχη, ὅπως εἴπαμε, συμπληρώνεται μάλιστα χαριτωμένα ἀπὸ τὴν διαβόητη πλέον, ἴσως ὅμως παραπλανητικὰ ἀπομονωμένη, φράση τοῦ Κοδρικᾶ (απρόκειται ἄρα περὶ τῶν κυριωτέρων ἐθίμων τοῦ γένους μας καὶ ὄχι ἀπλῶς περὶ δύο ἢ τριῶν γραικοβαρβαρικῶν λεξειδίων)⁹⁹ δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὴ γιὰ νὰ στηρίξει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἔξυπνους καὶ γραμματισμένους Ἑλληνας τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἀφοῦ ἀσχολήθηκε τριάντα σχεδὸν χρόνια μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀφοῦ καταπάσθηκε γιὰ μιὰ δεκαετία μὲ τὴν συγγραφή μιᾶς γλωσσικῆς μελέτης, ἀφοῦ ζόδεψε ἀρκετὰ γιὰ νὰ μείνει στὴν Φλωρεντία ἐπτὰ μῆνες καὶ νὰ μελετήσῃ χειρόγραφα συγκεντρώνοντας ὕλικὸ στὶς ἐκεῖ βιβλιοθήκες, ξεκίνησε τὴν ἔκδοση ἑνὸς ὀγκώδους δίτομου βιβλίου γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κυρίαρχα θέματα τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἐπειδὴ χρειαζόταν ἓνα πρόσχημα γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ στὸν Κοραῖ ὡς ἐμπνευστὴ κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Τὸ συμπέρασμα πάντως αὐτὸ εἶναι ποὺ καθιστοῦσε τὸν Κοδρικᾶ ὑποπτο καὶ ἀναξιόπιστο, καὶ δὲν ἐπέτρεπε μιὰν ἀντικειμενικὴ ἐξέταση τῶν διαθέσιμων ἐπιμέρους στοιχείων.

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὅτι δὲν ἐξετάσθησαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἐπέτρεπαν τὴν ἐξαγωγή ἀσφαλῶν συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον πραγματοποίησης τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ φυλλαδίου ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἐνῶ δηλαδὴ ἦταν γνωστὸ ὅτι τὸ κείμενον στὴν μία ἀπὸ τίς δύο ἐκδόσεις εἶχε ξαναδουλετεῖ ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ, δὲν δόθηκε σημασία στὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ φράση ποὺ παρέθεσε ὁ Κοραῖς σὲ ἐπιστολὴ του τῶν ἀρχῶν Δεκεμβρίου 1817, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ βιβλίο δὲν εἶναι ψευδοχρονολογημένο καὶ ὅτι πράγματι τυπώθηκε πρὶν τὴν δημοσίευση τῆς καταγγελίας τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας. Ἐπίσης δὲν ἐξετάσθηκε ποτὲ βιβλιολογικὰ ἡ ἔκδοση ποὺ ἔχει τὸν τίτλον Ἐπιλογία τῶν ἐν Πίζᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ ἡ ἐξέταση αὐτὴ θὰ ὀδηγοῦσε χωρὶς πολὺν κόπον στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ βιβλίο δὲν τυπώθηκε στὸ Παρίσι μὲ φροντίδα τοῦ Κοδρικᾶ, ὅπως πιστευόταν χωρὶς ἐπιφύλαξη,¹⁰⁰ ἀλλὰ στὴν Βιέννη, ὅπως ἄλλωστε ἀπὸ τὸ 1959 εἶχε

98. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς Μελέτης. Βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος 1819, 494.

99. Μελέτη..., ὁ.π., νβ.

100. «Ψευδώνυμο ἔργον τοῦ Παν. Κοδρικᾶ. Τυπώθηκε στὸ Παρίσι τὸν Σεπτέμβριον ἢ Ὀκτώβριον τοῦ 1817». Βλ. Φίλιππος Ἡλιού, ὁ.π. Οἱ Γκίνης καὶ Μέξας, ὁ.π., Α', 153, ἀρ. *947, εἶχαν ἀπλῶς σημειώσῃ «Ἄνευ μνείας τυπογραφείου», χωρὶς νὰ διατυπώσουν κάποια ὑπόθεση γιὰ τὸν τόπον τῆς ἔκδοσης.

έπισημάνει ο Πρωτοψάλτης,¹⁰¹ και μάλιστα στο τυπογραφείο de Hirschfeld, όπου τυπωνόταν τότε και η παράφραση τής *Ἰλιάδας* του Γεωργίου Ρουσσιάδη: το δείχνουν καθαρά τὰ τυπογραφικά στοιχεία, ένα χαρακτηριστικό επίτιτλο κόσμημα και μιὰ «τρέμουσα» καλλωπιστική γραμμή. Μιὰ τέτοια διαπίστωση για τὸν τόπο τῆς ἔκδοσης θὰ ὀδηγοῦσε σὲ προσεκτικότερη ἐξέταση τῶν στοιχείων και τὴν ἀναζήτηση ἄλλων ἐνδείξεων, και δὲν θὰ ἀπορριπτόταν τόσο κατηγορηματικά ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Κοδρικᾶ ὅτι ὁ τίτλος ποὺ ξεσήκωσε τὸν μεγάλο ἐκεῖνο θόρυβο προστέθηκε ἐν ἀγνοία του, καθὼς ἡ συγκεκριμένη ἔκδοση ἔγινε μὲ φροντίδα ἄλλων.

Συνοψίζω τὰ περὶ τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ φυλλαδίου: Δὲν ἔγιναν και οἱ δύο ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ στὸ Παρίσι, πρὶν και μετὰ τὴν καταγγελία τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας, ἀλλὰ ξεκίνησαν παράλληλα, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν οἱ ἐκδότες, ἡ μιὰ στὴν Βιέννη και ἡ ἄλλη στὸ Παρίσι. Πρώτη τελείωσε ἐκεῖνη τῆς Βιέννης, στὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1817, μὲ ἔξοδα τοῦ Δημητρίου Ποστολάκα και ἴσως μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Γεωργίου Ρουσσιάδη. Ἡ ἔκδοση τοῦ Παρισιοῦ δὲν εἶναι ψευδοχρονολογημένη ἀλλὰ ἄρχισε πράγματι τὸν Ὀκτώβριο και τελείωσε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1817, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ συγγραφέα και ἴσως μὲ ἔξοδα τοῦ Γεωργίου Σακκελαρίου.¹⁰²

101. Βλ. παραπάνω, ὑποσημείωση 95.

102. Πληροφορία ποὺ εἶχε ὁ Κοραῆς: «Ὁ λίβελλος οὗτος μὲ λέγουν ὅτι ἐτυπώθη διὰ δαπάνης τοῦ Σακ. και ὁ τίμιος οὗτος Σακ. τὸν διαμοιράζει δωρεάν. Τώρα ἐξηγεῖται, διὰ τί δὲν ἤλθε ποτὲ πρὸς ἐμέ· ἡ τίγρις φαίνεται, ὅτι μ' ἐζωγράφησεν εἰς αὐτὸν μὲ τὰ πλέον κακόμορφα χρώματα. Ὑπομονή!» Ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου, γραμμένης στίς 3.12.1817, στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε παραπάνω, σημ. 74. Τὸν Σακ. τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὸν Γεώργιο Σακκελαρίου ταυτίζει, ὀρθὰ νομίζω, ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ὅ.π., 486, μὲ τὴν διαφορά ὅμως ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Κοραῆ ἀφορᾷ τὴν ἔκδοση τοῦ Παρισιοῦ, ἀφοῦ τὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης εἶχαν χρηματοδοτήσει οἱ ἀδελφοὶ Ποστολάκα. Ἄς σημειωθεῖ και ὅτι ὁ Γεώργιος Σακκελαρίου χρηματοδοτοῦσε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τὴν ἔκδοση τῆς παραφρασμένης ἀπὸ τὸν Ρουσσιάδη *Ἰλιάδας* ποὺ τυπωνόταν στὴ Βιέννη και εἶχε προσφερθεῖ νὰ ἐνισχύσει οικονομικά τὸν Κοδρικᾶ στὴν ἔκδοση τῆς *Μελέτης*, πράγμα ποὺ δὲν δέχτηκε ὁ Δημήτριος Ποστολάκας. Για τὴν προθυμία του νὰ συγχρηματοδοτήσει τὴν ἔκδοση τῆς *Μελέτης* βλ. Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί...», ὅ.π., 90.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στὸ Παράρτημα δημοσιεύονται ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλέξανδρου Πατρινοῦ πρὸς τὸν Δημήτριο Ποστολάκα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸν Παναγιώτη Κοδρικᾶ καὶ στὰ ἔργα του, καθὼς καὶ οἱ δύο πρῶτες ἐπιστολές τοῦ Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Ποστολάκα. Ὅλες οἱ ἐπιστολές βρίσκονται στὸ τμῆμα τοῦ ἀρχείου Ποστολάκα ποὺ φυλάσσεται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλογὴ Βλαχογιάννη, φ. 275 Α'. Οἱ ἐπιστολές τοῦ Πατρινοῦ βρίσκονται στὸν ὑποφάκελο 41γ καὶ τοῦ Κοδρικᾶ στὸν 41δ. Τὰ κείμενα δημοσιεύονται μὲ τὴν ὀρθογραφία τῶν πρωτοτύπων καὶ χρησιμοποιοῦνται τὰ ἐξῆς ἐκδοτικά σημεῖα:

< > συμπλήρωση χάσματος ποὺ προῆλθε ἀπὸ φθορὰ τοῦ χαρτιοῦ

[] χάσμα ἀπὸ φθορὰ τοῦ χαρτιοῦ

+...+ δυσανάγνωστο κείμενο

1

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

10.1.1817

Ὁ φίλος μου κύριος Κοδρικᾶς εὐρίσκεται ἐδῶ, διατρίβει εἰς Φιορέντζα δι' ἐπιστημονικὰς καὶ φιλολογικὰς ἐρεῦνας στέκει ἐδῶ ἕως τὸ Πάσχα ἔμαθε ἀπὸ τὸν Στέριον ὅτι οἱ αὐτοῦ ἀντίπαλοι νὰ ἐξέδωσαν ἓν μέγα βιβλίον γεμάτον χοντρῶν ὑβρῆσεων κατὰ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τοὺς ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ ἐπιθυμεῖ νὰ τὸ εἰδῆ καθὼς καὶ ἐγώ, στείλει μου το μὲ κανέναν ἀμαξᾶν ἢ μὲ τὸν Μπολτζᾶνη ἂν ἄλλος πρότερον δὲν τύχη.

2

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

7.2.1817

Ὁ Στέριος μοῦ εἶχε στείλῃ πρὸ δέκα ἡμερῶν τὸ βιβλιάριον κατὰ τοῦ Κοδρικᾶ, ὁποῦ ὁ ἴδιος τὸ εἶχε ζητήσῃ καὶ τὸ ἔστειλα εἰς Φιορέντζα τῷ Κοδρικᾶ, ὅστις ἐν ᾧ μὲ γράφει δι' ἄλλας του ὑποθέσεις μὲ γράφει καὶ περὶ αὐτοῦ καὶ ἰδοὺ τὸ ἀντίγραφον τῶν περιόδων τῆς γραφῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν σὲ ἀναφέρει, καὶ τὸν γράφω καὶ ἐγώ σήμερον τὸ εἶ τι μοῦ γράφεις, ἀληθινὰ τζαμπουνοῦν αὐτοὶ οἱ ξυλόσοφοι ἐναντίον ἐνὸς σοφοῦ ἀνδρὸς ὅστις μὲ τόσῃν σεμνοπρέπειαν ἔγραψε μίαν ἐπιστολήν, ἀλλ' εἶναι καταφρονήσεως ἄξιοι.

2α (Συνημμένο)

Παναγιώτης Κοδοικᾶς, Φλωρεντία

1.2.1817

πρὸς Ἀλέξανδρο Πατριώ, Λιβόρο

Ἀντίγραφο πὸν διαβιβάσθηκε στὸν Δημήτριο Ποστολάκα

Φίλε μοι ἀκριβέστατε

Μὲ μεγάλην μου χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν ἀποκρίνομαι εἰς τὴν ἀπὸ χθὲς σημειουμένην τιμίαν σας ἢ ὅποια σήμερον μοὶ ἐνεχειρίσθη συντροφευμένη μὲ τὸ ἀξιολογώτατον σύγγραμμα τῶν ἐκδότων τοῦ Ἀλόγου Ἑρμοῦ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σᾶς λέγω ὅτι ξεχνῶντας ὅλο[] ὅτι περὶ ἐμοῦ καὶ κατ' ἐμοῦ ὁ λόγος προσωπικῶς, ἐξεκαρδίσθηκα ἀπὸ τὰ γέλια ἀναγιγνώσκοντάς το. Τῇ ἀληθείᾳ ὁ πλέον θανάσιμός των ἐχθρὸς ἂν ἐπίτηδες ἤθελε συνθέσῃ ἓνα ἐπίπλαστον πόνημα διὰ νὰ στηλιτεύσῃ τὴν κακοήθειαν, τὴν παραζάλην, καὶ τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν τῶν μαινομένων, ἀδύνατον βέβαια ἤθελεν ἦσθαι νὰ ἠμπορέσῃ νὰ τὴν παραστήσῃ μὲ πλέον πραγματικὰς ἀποδείξεις. Ἀλλ' ἔχω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀγαπητὸν μου γράμμα σας ἄλλας ἐνδείξεις φιλίας, εἰς τὰς ὁποίας εἶμαι αἰσθητικώτερος, καὶ ἀφίνω κατὰ μέρος τὰς τῶν μαινομένων φλυαρίας, διὰ νὰ ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς τῶν ἡγαπημένων φιλίας.

Ἀλλ' ἐπανελθῶμεν ἤδη εἰς τὸ τεράστιον σύγγραμμα τῶν μαινομένων Κοραϊστῶν, διὰ τοῦ ὁποίου τὴν προμήθειαν καὶ ἀποστολὴν τῷ ὄντι σᾶς εὐχαριστῶ. Οἱ ἄνθρωποι τῷ ὄντι ἀναισχυνοῦντες ἀποδίδουν εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας των ὅσα ἐγὼ διὰ κοσμιότητα μὲ συστολὴν ἀπεσιώπησα εἰς τὴν ἐπιστολήν μου. Ὡστε, φίλε, δὲν χρειάζεται μῆτε πολλὴ σπουδὴ, μῆτε μεγάλη προκοπὴ διὰ νὰ κρίνῃ τινὰς τὰ μὲ ἀχρειστάτην φράσιν ἀχρεϊστάτα αὐτῶν παραλογήματα.

Ἀρκεῖ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τοὺς ὅρους τοῦ ἀνθρωπίνου τρόπου, διὰ νὰ κρίνῃ αὐτὰ τὰ εἰς τὴν αἴσθησιν ὑποπίπτοντα. Ἐκεῖνο ὁποῦ ἐσύμφερε εἰς τὸν σκοπὸν μου νὰ γνωρίσω ἦτον νὰ ἰδῶ ἂν οἱ ἄνθρωποι, ἐντρεπόμενοι κἂν ἐκείνους ὁποῦ ἤθελαν λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσουν τὸ σύγγραμμά των, ἔφθασαν νὰ ἐπινοήσουν κάμμίαν μετὰ λόγου ἀντίρρησιν εἰς ὅσα ἐγὼ μὲ ἄκραν προσοχὴν τοῖς παρέστησα. Τοῦτο λείπει ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸ σύγγραμμά των. Ἄρα εἶναι ἄξιο λύπης οἱ τρισάθλιοι, καὶ οὐδὲ λόγου χρῆζει τὸ πρᾶγμα. Τὶ νὰ εἰπῇ τινὰς εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι οὐδ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους τῆς διαλεκτικῆς δὲν ἔμαθον!

P.I. Ἄν τὸ κακόμοιρον ἐκεῖνο σύγγραμμα τὸ ἐπρομηθεύσατε διὰ μέσου τοῦ φίλου κυρίου Ποστολάκα, σᾶς παρακαλῶ νὰ τῷ προσφέρετε τὰς ἀδελφικὰς μου προσφωνήσεις στέλλοντάς τῷ ἐνταυτῷ καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ ἀνωτέρω περικοπήν, τὴν ὁποίαν ἴσως θέλει τὴν νοστιμευθῆ καθ' ὅτι τὸν γνωρίζω φύσει καλὸρρεκτον.

3

*Παναγιώτης Κοδρικᾶς, Φλωρεντία
πρὸς Ἀλέξανδρο Πατριώ, Λιβόρνο*

15.2.1817

Ἀντίγραφο πὸν διαβιβάστηκε στὸν Δημήτριο Ποστολάκα

Ἴσον τῆς περιόδου γραφῆς κυρίου Κοδρικᾶ ἀπὸ Φλωρεντία τῶν 15 Φεβρ. 1817

Ἴδου ἕνας ὑπερμεγέθης πλοῖκος τῶν ὕσων διὰ τὸ τέλος τοῦ Καρναβαλίου ὑποσχέθηκα, τὰ ὅποια μὲ τὸ νὰ ἔχουν νὰ σᾶς δωθοῦν τὴν Κυριακὴν τῆς Τυρινῆς [] νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειπνον τῆς καθαρᾶς δευτέρας, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κανόνα ὑποβάλλεται καὶ ὁ φίλος κύρ Δημήτριος Λαγός, ὁ ὁποῖος δι' ἄφεισιν ἁμαρτιῶν θέλει φέρῃ τὸ βάρος τῆς ἀντιγραφῆς. Εἰς αὐτὰ λοιπὸν τὰ ἔγγραφα συμπεριέχεται [] ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας Κύριον Ἀθανάσιον Σταγειρίτην ἀποκρησὶς μου περικλησιμένη εἰς γράμμα πρὸς τὸν φίλον κύριον Στέριον Τρανταφίλου, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ λάβετε τὸν κόπον καὶ τὸ ἀναγνώσετε, βουλώοντάς το θέλετε τὸ ἐγχειρίσῃ, ὑποθέτωντας δὲ ὅτι αἱ λογοτριβαὶ ἤμποροῦν νὰ σᾶς προξενήσουν ὀπισσοῦν χριεντισμόν, σᾶς στέλλω ἐνταυτῷ ἀντίγραφον τῆς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου, καὶ ἴσον τῆς πρὸς αὐτὸν ἀποκρήσεώς μου, τὸ μὲν διὰ περιέργειαν, τὸ δὲ ἄλλο ὡς ἐλπίζω δι' εὐχαρίστησιν. Αὐτοῦ τὸ ἴσον ἀντίγραφον ἐπιθυμῶ, ἂν δὲν εἶναι ἐνόχλησὶς σας νὰ σταλθῇ πρὸς τὸν φίλον κύριον Ποστολάκα δι' εὐχαρίστησίν του. Ἡ πρὸς ἐμὲ διάθεσις αὐτοῦ τοῦ εὐγενικοῦ καὶ φρονίμου φίλου, καθὼς εἶδα ἀπὸ τὴν περικοπὴν τοῦ γράμματός του, τὴν ὁποίαν μὲ τὸν προλαβόντα μοὶ ἐστείλατε, ἐδιπλασίασε τὴν ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸ ὑποκείμενόν του καλὴν μου ὑπόληψιν, καὶ ἡ ἔφεσις ὁποῦ εἶχα εἰς τὸ νὰ λάβω ἀφορμὴν νὰ συνδέσω μετ' αὐτοῦ ἄμεσον κοινωνίαν, κατήντησεν ἤδη καὶ χρέος εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἐνδειξιν τῆς πρὸς ἐμὲ πολυτίμου φιλίας του. Εἰς αὐτὴν προσμένω ὅλην μου τὴν σύστασιν ἀπὸ τὰ τρυφερά τῆς αἰσθητικῆς σας καρδίας αἰσθήματα, καὶ περικαλῶντας νὰ τῷ προσφέρετε τὰς φιλικὰς μου προσκυνήσεις, καὶ εὐχαριστίας δὲν ἀμφιβάλλω τελείως εἰς τὰ λοιπὰ γνωρίσματα τῆς φιλίας σας. Ἀπὸ τὴν ἀναίδειαν τῶν Κοραϊστῶν βλέπετε φίλε πόσον εἶναι ἀναγκαῖα ἡ μάστιξ τῆς ἀληθείας· αὐτὴ ἡ περίστασις μὲ κάμνει ἀνυπομόνητον εἰς τὸ νὰ ἐπιστρέψω εἰς Παρῆσι, διὰ νὰ ἀρχίσω, θεοῦ συναιρουμένου, τὴν ἐκδοσιν τοῦ πονήματος. Ἄς εἰδοποιηθῇ περὶ τούτου ὁ κύριος Ποστολάκας ἂν τὸ κρίνετε εὐλογον.

4

*Ἀλέξανδρος Πατριώς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

3.3.1817

Ἴδες ἀπὸ τὰ μετὰ ταῦτα τί ὁ σοφὸς Κοδρικᾶς ἔγραψε τοῦ Σταγειρίτη ἀπ' ἐκεῖνο ἂν θέλετε ἄς τυπωθῇ ὅλον ἢ μέρος ἢ ἄς βαλθῇ εἰς τὴν γαζέτα (μετὰ τὴν

ἐπι)στροφὴν τοῦ εἰς Παρίσι θέλει ἐκδώσει ἓνα τοῦ ἀξιόλογον πόνημα· συνέλεξε δι' αὐτὸ πολλὰ [] τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης εἰς Φιορέντζα, συντρέχω καὶ ἐγὼ εἰς αὐτὸ διὰ ἀρκ[] αὐτοὶ οἱ αὐτοῦ ἀνόητοι ἐστοχάσθησαν μὲ τὸ ἀναίσχυντον καὶ ἀχρεῖον συγγραμμά των νὰ (μουτζου)ρόσουν τὴν ὑπόληψίν του καὶ σοφίαν του, ἀλλ' ἐμουτζουρώθηκαν οἱ ἴδιοι.

5

᾽Αλέξανδρος Πατριός, Λιβόρο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

10.3.1817

᾽Ο Κύριος Κοδρικᾶς πρὸς ἀπόκρισιν τοῦ εἶ τι ἐκ μέρους σου τὸν εἶχες γράψει ἰδοὺ τὸ τί μοῦ ἀποκρίνεται πρὸς περιέργειάν σου.

5α (Συνημμένο)

Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, Φλωρεντία
πρὸς ᾽Αλέξανδρο Πατριό, Λιβόρο
᾽Αντίγραφο ποῦ στάλθηκε στὸν Δημήτριο Ποστολάκα

Τὸ ἀγαπητόν σας γράμμα περιεῖχεν ἐνταυτῷ καὶ τὴν περικοπὴν γράμματος τοῦ φίλου κυρίου Ποστολάκα περιεκτικὴν τῶν ὅσα ἀποκρινόμενος μὲ φιλικὴν διάθεσιν σᾶς γράφει περὶ ἐμοῦ· τῇ ἀληθείᾳ, φίλε μου εὐεργετικώτατε, πρὸς ταῖς ἄλλαις χάραϊς ὅπου σᾶς χρεωστῶ εἶναι μία τῶν πρωτίστων καὶ ἡ διὰ μέσου σας γνωριμία καὶ φιλία τοῦ ἀξιεπαίνου τῶντι ἐκείνου ὑποκειμένου, τοῦ ὁποίου ἡ βαθεῖα φρόνησις καὶ εὐγενικὴ διάθεσις γνωρίζεται προφανέστατα ἀπ' ὅσα ἔως τώρα ἐκ μέρους τοῦ μοι ἐκοινολογήσατε· ἄμποτε νὰ φανῶ, ὡς ἐπιθυμῶ, κατὰ πάντα ἄξιος τῆς φιλίας του. Ἡ ἰδέα τοῦ νὰ βαλθῇ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (ὄχι Γραικικὴν) Γαζέταν ἓνα τι πρὸς αἴσθησιν, καὶ ὄχι ἀπόκρισιν τῶν κοκκινάκιδων, μὲ ἀρέσει, καθ' ὅτι ἐνδέχεται αὐτὰ τὰ ἀναιδῆ ἀνθρωπάρια νὰ ἐκλάβουν τὴν τελείαν σιωπὴν ὡς μίαν ἀπὸ φόβον συστολῆν, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀνδραπόδων, τὰ ὅποια νομίζουν ὅτι θριαμβεύουν ὁσάκις δὲν τοὺς κτυπήσῃ τινὰς στὸ κεφάλι. Ἄν λοιπὸν ὁ φίλος κρίνῃ εὐλογον καὶ προσῆκον, ἃς ἐκδώσῃ τὴν πρὸς τὸν ᾽Αθανάσιον Σταγειρίτην ἐπιστολὴν μου, τὴν ὁποίαν δὲν ἰξεύρω ἂν τέλος πάντων ἐπέστειλεν ὁ φίλος κύριος Στέριος, ἐπειδὴ ἐγὼ εἰσέτι δὲν ἔλαβα ἀπόκρισιν του. Αὐτὴ δὲ ἡ ἰδέα τοῦ φίλου κυρίου Δημητρίου Ποστολάκα ὑπεκέντρωσεν ὀλίγον τὴν φιλαυτίαν μου, καὶ ἴσως ἴσως πρὸς χαριεντισμόν, ἀφ' οὗ τελειώσω τὰς ἀντιγραφὰς τῶν χειρογράφων τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης ὅπου ἔχω ἤδη ἀνά χεῖρας, εὐρίσκοντας μικρὴν εὐκαιρίαν, θέλω συγγράψαι ἓνα τι παλίγιον μόνον καὶ μόνον πρὸς ἀστεῖσμόν, καὶ ἐνταυτῷ προσεκτικὴν μελέτην τῶν φίλων μου, ὥστε ἂν δὲν σωφρονισθοῦν οἱ κοκκινόχροοι γραμματέμποροι τοῦ [] καὶ νὰ παραζαλισθοῦν.

6

Ἄλέξανδρος Πατριώτης, Φλωρεντία
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

22.3.1817

Ὁ Κύριος καὶ σοφὸς Κοδρικᾶς κατασπάζεται σε φιλικῶς. Τὸ ποίημά του θέλει εἶναι ἀξιόλογον καὶ σοφὸν δι' ἄλλης μου σὲ λέγω περὶ τίνος ὁμιλεῖ καὶ πόσον εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸ γένος διὰ τὸ ὅποιον αὐτὸς εἶναι ἐνθουσιασμένος· ἔκαμε καὶ εὐγαλε πολλὰ ἀξιολογώτατα ὑπομνήματα ἀπὸ τὴν ἐδῶ βιβλιοθήκην ὅπου τὰ παλαιὰ πρωτότυπα εὐρίσκονται.

7

Ἄλέξανδρος Πατριώτης, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

24.3.1817

Ὁ Κύριος Κοδρικᾶς πολλὰ μὲ ἐπαράγγειλε νὰ σὲ γράψω τοὺς χαιρετισμούς του φιλικούς. Αὐτὸς μὲ εἶπεν ὅτι ἔχει μίαν τόσῃν εὐνοϊκὴν πρόληψιν καὶ ὑπόληψιν εἰς τὸ ὑποκείμενόν σου ὅχι διατὶ ἴσως εἰς τὴν ἐπαίνεσες ἀλλὰ διὰ μίαν ἔμφυτον αἴσθησιν ὅτι ἀξήσεις τὴν ἀγάπην καὶ σέβας πολλῶν ὡς τὴν ἐδικὴν του, μὲ εἶπεν ὅτι πρὶν κινήσῃ ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν θέλει σὲ γράψῃ καὶ νὰ σὲ στείλῃ καὶ ἐν μικρόν τι παιγνιδίου πόνημα διὰ περιδιάβασιν καὶ ἐγλεντζέν· ὁ Στέριος λέγει ὅτι τὴν πρὸς τὸν Σταγειρίτην ἐπιστολὴν του ἦτον νὰ τὴν τυπύσου, ἀληθεύει ἄρα ἢ ὅχι. Νὰ σὲ εἰπῶ καὶ ἓνα νόστιμον, ὄντας εἰς Φλωρεντίαν ἔλαβεν ἀπὸ τὴν Φράντζα ἓνα πλίκον μὲ ἕξοδα τῆς πόστας βαριά, αὐτὸ περιεῖχε δύστιχον γραφὴν παρὰ τοῦ Θεοκλήτου μικρόπαπα καὶ τοῦ Κοκκινάκη οἵτινες τοῦ λέγουν ὅτι ἔβαλαν εἰς τὸν Λόγιον Ἑρμῆν τὴν ἐπιστολὴν του καὶ τοῦ τὰ στέλνουν· ἡ δᾶτα τῆς γραφῆς των εἶναι ἄ+...+στίσια ἐστάλθη εἰς Παρίσι καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐδῶ καὶ εἰς Φιορέντζα. Στοχάσου ἀναισχυντία καὶ κακία ἀπὸ ἀχρείους ἀνθρώπους νὰ γράψουν εἰς ἄνθρωπον ὡς τὸν Κοδρικᾶ· ἰδοὺ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὅποιον σὲ ὑβρίζομεν καὶ ξόδευσε νὰ τὸ λάβῃς, αὕτη εἶναι συμβουλή τοῦ Ἀλ. Βασιλείου στοχάζεται ὁ Κοδρικᾶς τὸν ὅποιον λέγει ὅτι ἐβοήθησεν ἐπεριποιήθη καὶ ὠφέλησεν ὅταν ἦτον εἰς τὴν Φράντζα καὶ παρ' αὐτοῦ ἐζημιόθη δι' ἀντάμοιψιν· ὡς τόσον τὸ πόνημά του τὸ ὅποιον μελετᾷ νὰ ἐκδόσῃ θέλει εἶναι καὶ ἀξιόλογον καὶ πρὸς τὸ γένος ὠφέλιμον· συνίσταται εἰς τοῦτο

α^{ον} Ἄν ὑπάρχει γλῶσσα κοινὴ ἑλληνικὴ

β^{ον} Ποία εἶναι αὕτη ἢ κοινὴ γλῶσσα

γ^{ον} Ὅποία εἶναι, δηλαδὴ ποῖος εἶναι ὁ φυσικὸς τῆς τύπος, καὶ χαρακτήρ

Ἱστορικὴ καὶ φιλογικὴ ἀνάλυσις τῶν τριῶν ἀνωτέρω ὅρων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πῶς, καὶ διατὶ εἶναι παρ' ἡμῶν ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα τοιαύτη οἷα ὁμιλεῖται καὶ γράφεται γνησίως.

Ἄνεγνωσα τὸ προοίμιον καὶ εἶναι vero capō d'opera κατὰ τὴν ἀδύνατον γνωρημίαν μου εἰς εὐληπτον μὲν σοφὸν δὲ ἤφος· δὲν ἐκδίδη προσκάλεισιν συνδρομητῶν διὸ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ βασταχθῆ μυστικώτατος ὁ σκοπὸς του καὶ ἡ τοῦ βιβλίου ἔκδοσις, διὸ καὶ μὴν ἀναφέρῃς τινὸς τίποτες περὶ τούτου ὅτι οἱ ἐχθροὶ του ἠμποροῦν νὰ λάβουν πρόληψιν καὶ ἰδέας ἐναντίον του.

8

Ἄλέξανδρος Πατριώς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

12.4.1817

Ἄγνοῦ διατὶ δὲν μὲ ἀπεκρίθης τί διὰ τὸ ἀντίγραφον γραφῆς Κοδρικᾶ πρὸς Σταγειρίτην, οὔτε τί πλέον περὶ αὐτοῦ μοῦ ἀνέφερες, αὐτὸς ὁ σοφὸς ἄνδρας ἀφ' οὗ ἔκαμε συλλογὴν τὴν πλέον μεγάλην φιλολογίας εἰς τὰς βιβλιοθήκας Φλωρεντίας, ἐκατέβη ἐδῶ τὸ Πάσχα, καὶ ὡν καθημερινῶς σχεδὸν εἰς τὸ σπήτι μου καὶ συνοδίαν μου μὲ ἐρώτησε πολλάκις, τί ὁ κὺρ Ποστολάκας σέ ἔγραψε, τοῦ ἀπεκρίθην, οὐδέν, καὶ τὸν εἶδα καὶ ἐδυσσαρεστίθη, κὰν τὴν κριτικὰ τῆς ἐπιστολῆς μου δὲν ἔκαμε; Τὸν εἶπον ὅτι βεβαρυμένος εἶσιν καὶ ἐνασχολούμενος εἰς τὰ τοῦ ὀσπητίου σου μετοικίας καὶ δὲν μὲ ἔγραψες οὔτε δι' ἄλλας μου χωριστὰς ὑποθέσεις· δὲν βλέπει μὲ εἶπεν, ἐγὼ μ' ὄλον τοῦτο πρὶν μισεύσω διὰ τὴν Φρόντζα θέλει τὸν στείλω ἓνα μικρὸν τι συγγραμμάκι παιγνηδιόρικον, καὶ ἂν δὲν τὸ νοστιμευθῆ ἄς τὸ κάψῃ ὅτι ἔλαβα ὑπόληψιν εἰς αὐτὸν χωρὶς νὰ τὸν γνωρίζω προσωπικῶς ἀλλὰ διὰ φήμης· (ἐπῆ)γεν εἰς Πίζαν διὰ νὰ σταθῆ 8 ἢ 10 ἡμέρας καὶ πάλιν ἐπιστρέφει, καὶ πρὸς τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου μισεύει πάλιν διὰ τὸ Παρίσι μέσον Γένοβας ἐπιστρέφων εἰς τὸ ἱμπιέγον του· εἶναι τῶ ὄντι πολυμαθῆς, καὶ φιλόλογος ἄριστος, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἀντικοραϊστῆς εἶναι μόνον ἐναντίος τῆς αἰρέσεως τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἐξεύρειν ἔμπορεῖν ἐντάμα ἐλαιοξυδο-αλατοκαρκεύματος &c&c φιλογενῆς πολλὰ ὅμως.

9

Ἄλέξανδρος Πατριώς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

23.4.1817

Ἄ Mons. Κοδρικᾶς ἔχει ἔτοιμον τὸ παιγνήδιον (τὸ ὅποιον εἶναι ἀπόκρισις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς ὕβρεις τῶν Θεοκλητοκοκινάκιδων κατὰ τοῦ Κοδρικᾶ) εἰς ἀπλῆν φράσιν μὲν ὅμως νοστιμώτατον καὶ σοφόν. Ἐνταυτῶ, καὶ ἴσως ἐν ὧ εἶναι ἐδῶ τὸ τυπώση, καὶ μὲ δώση μερικὰ νὰ σᾶς στείλω, ἀλέως σᾶς τὸ στέλνει αὐτοῦ ὅπου εὐκολώτατα τυπώνεται. Τὸ δὲ ἄλλο πόνημά του εἶναι φιλοσοφικὸν καὶ ἀξιόλογον· αὐτὸς εἶναι τῶρα ἐδῶ καὶ μετὰ 10 ἢ 15 ἡμέρας μελετὰ νὰ μισεύσῃ διὰ Μαρσιλίας εἰς Παρίσι, μὲ εἶπε νὰ σᾶς προσφέρω ἀκριβοῦς ἀσπασμοὺς καὶ πολλὰ ἄλλα καλὰ.

Ἄλεξανδρος Πατριός, Λιβόρο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

9.5.1817

Ὁ κύριος Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, ὅστις προχθὲς ἐμίσεισε διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ Γένοβας καὶ Μαρσίλιας εἰς Παρίσι, εἶναι Ἀθηναῖος, αὐτὸς ἐχρημάτισε γραμματικὸς εἰς τὰς ἀθηνεΐας καὶ εἰς τὸν στόλον κατ' ἀρχάς, εὐρέθη πάντοτε εἰς ὑπουργήματα μεγάλων, εἰς δὲ τοὺς 1796 ἐστάθη διὰ πρῶτος δραγομάνος εἰς τὴν πρώτην τούρκικην ἀμπασιάτα σταλθεῖσαν εἰς Παρίσι, κατεβάρθη ὅμως μετὰ παρέλευσιν καιροῦ ὅτι νὰ ἦτον τάχα γνωστὸν εἰς αὐτὸν ἡ ἐκσπεδιτζίον τῶν Φραντζέζων διὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ νὰ μὴν τὴν ἐφανέρωσεν εἰς τὸν ἀμπασιατόρον καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Πόρταν καὶ ἐκράχθη νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τὸν ἐλτίζην εἰς Κωνσταντινούπολιν· φοβηθεὶς ὅμως τὰς τούρκικας ἀδικίας ἔμεινεν εἰς Παρίσι, καὶ ἐκεῖ ἐπῆρεν ἱμπιέγο εἰς τὸ Μινιστέρο τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Φραντζας ὡς *secreteure interprete*· ἐφέρθη πολλὰ τίμια καὶ φρόνιμα εἰς τὴν ἀπερασμένην δυναστείαν καὶ εἰς τὴν τωρεσινὴν ἐπικυρώθη εἰς τὸ ἱμπιέγο μετὰ χρονικὰ φράγκα 7200 καὶ τοῦ ἐδώθη καὶ ἡ δεκορατζιὸν τζιβίλε di Giglio μετὰ τὴν ἄσπρην κορδέλαν· ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθῃ εἰς Φλωρεντίαν διὰ σπουδαϊκὰς καὶ φιλολογικὰς ἐνασχολήσεις τοῦ ὅπου καὶ ἐστάθη συλλέγων εἰς τὰς ἐκεῖ βιβλιοθήκας ὅσα ἤυρε πρὸς πλουτισμὸν φιλολογίας καὶ τοῦ πονήματός του τὸ ὅποιον μελετᾷ νὰ ἐκδώσῃ χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς συνδρομὴν, στοχάζομαι νὰ ἔχῃ καὶ ἴδιά του εἰς σίγουρον διάφορον /50/χ. καὶ μετὰ αὐτὰ εἰς τὴν πάγαν του ζῆ τιμίως εἰς Παρίσι, διὰ νὰ ἐκδώσῃ δὲ τὸ πόνημά του [] καὶ νὰ μὴν ὑστερηθῇ τὸ ἰντερέσον φρ. 3000 ὅπου χρειάζονται διὰ τὸν τύπον χιλίων σωμάτων καὶ ἐπέκεινα μετὰ ἐκαταπαρακάλεσε νὰ τὰ καταβάλω ἐγὼ νὰ στείλῃ τὰ βιβλία εἰς τὴν ἐξουσίαν μου νὰ πουληθοῦσι καὶ νὰ λάβω τὰ σολδία μου καὶ τὸ ἰντερέσον τοὺς καὶ ὅ τι μείνῃ κέρδος νὰ τὸ μοιράσωμεν, τὸν εἶπον ὅτι βιάζω τὰ μισὰ μετὰ εἶπεν νὰ σὲ γράψω παρακινῶντας σε νὰ βάλῃς τὰ ἄλλα μισὰ, εἰπέ μοι λοιπὸν θέλεις νὰ κάμωμεν αὐτὸ τὸ καλὸν νὰ ἐκδωθῇ αὐτὸ τὸ πόνημα, στοχάζομαι εἰς δύο σώματα; αὐτὸς στοχάζεται εἰς Παρίσι φθάνωντας νὰ τὸ τελειώσῃ καὶ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τύπον πρὸς τὸν Νοέμβριον ἢ Δεκέμβριον.

Ἡ πρὸς Σταχειρίτην γραφὴ ἂν δὲν ἐτυπώθη ἄς λείψῃ, σὲ στέλνω τὸ ἄλλο νοστιμώτατον καὶ ἐνταυτῷ σοφὸν παιγνίδιον καὶ τυπώνης ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μετὰ ἄφησε νὰ σὲ τὸ στείλω· αὐτὸ εἶναι μία ἀπόκρισις τῶν Ἑλλήνων (πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ Θεοκλητοκοκκινάκιδες ἔγραψαν κατ' αὐτοῦ) πρὸς τοὺς οἰκείους, ἡ ἔξοδος αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι εἰμὴ μικρὴ ὄντας ὡς ἐκεῖνο τῶν ὑβριζόντων του καὶ μικρότερον. Αὐτὸς φθάνωντας εἰς Παρίσι θέλει σὲ γράψῃ ὡς μετὰ εἶπεν ἀμέσως, καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ.

11

*Ἄλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

19.5.1817

Ὁ Κοδρικᾶς σὲ εἶπον ὅτι ἐμίσεισε· τὸ παιγνήδιον ἢ μᾶλλον εἰπεῖν μικρὸν ἀλλὰ σοφὸν πόνημα ἂν δὲν εὐρῶ εὐκαιρίαν θέλει σὲ τὸ στείλω μὲ τὴν πόσταν σήμερον ὀκτώ, αὐτὸ ἀξήζει τὸν κόπον νὰ τυπωθῇ. Ὁ δὲ Μινίστρος τῆς τζενσου-ρας ἂν ἦτον δίκαιος ἔπρεπε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν τύπον τοῦ κατὰ τοῦ Κοδρικᾶ ἐξυβρίζοντα ἀναισχύντως ἕναν σοφὸν ξένον καὶ εἰς δημόσιον ἱμπιέγο μινιστέρου ὄντα καὶ ὄχι νὰ βαστᾶ χατήρια· ὁ Κοδρικᾶς καμμίαν ἀπόκρισιν δὲν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Σταγειρίτην καὶ ἴσως ὁ Στέριος τὴν ἐβάσταξε ἢ τοῦ ἐστάλθη εἰς Νίσσαν· ὁ αὐτὸς Στέριος εἰς τὴν γραφὴν μου τοῦ ἔγραψα δὲν μοῦ ἀπεκρίθη καὶ ἄς κουρέβεται.

12

*Ἄλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

30.5.1817

Ἄγαπῶ νὰ σὲ ἔχω σύντροφον εἰς τὴν ἔξοδον ἐκδόσεως πονήματος Κοδρικᾶ καὶ βέβαια δὲν χάνωμεν τύποτες μάλιστα θέλει κερδίσωμεν ὅτι εἶναι ἀξιόλογον.

13

*Ἄλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

13.6.1817

Ἄν τὴν γραφὴν Κοδρικᾶ πρὸς Σταγειρίτην ἐμπόδισαν νὰ τυπωθῇ αὐτοῦ ἡμπορεῖς νὰ στοχασθῆς πόσον θέλει εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτρέψουν τὸν τύπον τοῦ νόστιμου παιγνήδιου τοῦ ποῦ φέρνει ὁ Νικόλαος· λοιπὸν βλέπω ὅτι εἰς Παρίσι ἴσως θελήσῃ νὰ τὸ τυπώσῃ.

14

*Ἄλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

18.7.1817

Ὁ Mr. Κοδρικᾶς εἶχε φθάσει εἰς Παρίσι ἔλαβα σήμερα γραφὴν τοῦ μὲ λέγει γράφωντάς σου νὰ σοῦ προσφέρω φιλικούς ἀσπασμούς ἐκ μέρους του, καὶ ὅτι

ἡσυχάζωντας ὀλίγον θέλει σὲ γράψει· χαιρετᾶ πολλὰ καὶ τὸν Νικόλαόν μας. Πολλὰ ἔξοδα ἔκαμεν ὁ ζάβαλης εἰς τοῦτο τὸ ταξίδι διὰ μόνον καὶ μόνον ζῆλον τοῦ γένους μας λέγει διὰ τὴν ἐντελῆ ἐκτέλεσιν τοῦ φιλολογικοῦ συγγράμματός του· τὸ παιγνήδιόν του ὅμως, ἀφ' οὗ τὸν ἔγραψα ὅτι ἐμποδίσθη ὁ τύπος τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς Σταγειρίτην, στοχάζεται ὅτι δὲν θέλει τυπωθῆ αὐτοῦ καὶ ἁμαρτία λέγει εἶναι νὰ μείνει εἰς τὸ σκότος ἀνέκδοτον, καὶ φαίνεται ὅτι θέλει τὸ τυπώσῃ ἐκεῖ καὶ νὰ μοῦ τὸ στείλῃ καὶ σὲ στείλῃ· παράξενος δὲ τὸν φαίνεται ἡ ἐπιρροή τῶν Ἐρμητῶν εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσουν τὴν τῆς ἐπιστολῆς ἐκδοσιν ἣτις δὲν ἀναφέρει ρητῶς κανενὸς ὄνομα, ἀποδίδει δὲ αὐτὴν τὴν ἐπιρροὴν εἰς τὸν γενναῖον ἀγωνιστὴν Ἄλ. Βασιλείου καὶ ὄχι εἰς τὰ κνόδαλα Κοκκινόθεόκλητα.

15

*Ἄλέξανδρος Πατριῶς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη*

1.9.1817

Δὲν μὲ εἶπες πλέον τι περὶ τοῦ Παναγιωτάκη Κοδρικᾶ, βέβαια δὲν θέλει συγχωρηθῆ ἡ τύπωσίς του αὐτοῦ καὶ ἄς τὴν κάμῃ εἰς Παρίσι ἂν θέλῃ ὡς καὶ τοῦ τὸ ἔγραψα.

16

*Ἄλέξανδρος Πατριῶς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη*

29.9.1817

Τοῦ Κοδρικᾶ εἶχον γράψει ὅτι αὐτοῦ δὲν τυπώνεται ἡ ἀποκριτικὴ πρὸς τοὺς τοῦ Ἀλόγου Ἐρμού καὶ φαίνεται ὅτι θέλει τὴν τυπώσῃ εἰς Παρίσι ὅπου θέλει τυπώσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ τὸ πόνημά του, καὶ ἐπειδὴ τὸν ἔγραψα νὰ εὐγάλη μερικὰ τὰ κατὰ τοῦ γέροντος Κρ... μὲ ἀπεκρίθη ὅτι δέχεται εὐμενῶς τὴν [] μου· μὲ γράφει δὲ ἀπὸ Παρίσι τελευταῖον ὅτι αἱ ἐνασχολήσεις του εἰς τὰ τῆς κατοικίας νέας χαβάλια καὶ ἄλλα τινὰ δεινὰ δὲν τὸν ἄφησαν εἰς εὐκαιρίαν διὰ νὰ γράψῃ κατ' ἰδίαν κατὰ τὸν πόθον του, καὶ ὅτι γράφωντάς σου ἐγὼ νὰ τὸν ἀναθυμίσω εἰς τὴν μνήμην σου καὶ νὰ σὲ προσφέρω ἀδελφικὰς προσκυνήσεις.

17

*Ἄλέξανδρος Πατριῶς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη*

10.10.1817

Τὴν τυποθεῖσαν φυλάδα τυποθεῖσαν 14 Ἰουλίου ἂν τὴν στείλῃς τοῦ Κοδρικᾶ μεγάλην χάριν τὸν κάμνεις καὶ ἂν εὕρῃς στείλῃς μου καὶ ἐμένα μίαν, τὸ δὲ βι-

βλιάριον la coalition a La+...+e δὲν τὸ εἶδα ἀλλὰ γράφω τοῦ Κοδρικᾶ νὰ μοῦ τὸ στείλῃ.

18

*Ἐλέξανδρος Πατριῶς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

24.10.1817

Τὴν φυλάδα Κοδρικᾶ τυπώνει καὶ αὐτὸς εἰς Παρίσι μὲ κάποιαν τινὰ διόρθωσιν· τὸν εἶχα γράψῃ ἐγὼ καὶ θέλει σὲ στείλῃ μὲ λέγει μερικὰ καὶ νὰ σὲ γράψῃ, καταγίνεται εἰς τὸ τύπωμα τοῦ τεχνολογικοῦ του συγγράμματος τοῦ ὁποίου ἡ ἔξοδος τύπου διὰ χίλια σώματα θέλει ὑπερέβῃ τὰ φρ. 3000, πληρωταῖα εἰς τρεῖς ράταις καὶ μὲ ζητεῖ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχα τάξῃ ὅτι τὴν κάμνωμεν μαζὶ σου καὶ δὲν θέλει ὑποφέρωμεν εἰμὴ τὸ δισμπόρσο καὶ ἡ πούλησις τῶν 1000 ἢ 1200 σωμάτων ἴσως μᾶς πληρώσῃ καὶ αὐτό.

19

*Ἐλέξανδρος Πατριῶς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

21.11.1817

Ἡ τυποθεῖσα φυλάδα ἐστάθη ἔμαθα εἰς Πίζαν παρὰ τοῦ Θεοκλήτου καὶ ὡς σύνθεσις τῶν Ἑλλήνων σπουδαζόντων [] ἐρωτήθησαν ὅλοι οἱ ἐκεῖ παρὰ τοῦ πανιερωτάτου ἀλλ' ἦτον περιττὸν ὅτι τὸ ἦφος καὶ εὐφράδεια καὶ γλαφυρότης τοῦ Κοδρικᾶ φαίνεται εἰς αὐτό· ἀκριβὰ ὅμως ἐκόστισε ὁ τύπος· εἰς Παρίσι μὲ 100 φράγκα ἢ 120 ἐτυπώνετο στοχάζομαι, ὁ Κοδρικᾶς βέβαια δὲν ἦτον ἐννοημένος μὲ τοὺς εἰς Πίζαν, καὶ τὸ νὰ ἐτυπώθῃ παρ' αὐτοῦ εἰς Παρίσι καλὸν εἶναι μοι φαίνεται. Ἐδῶ ὁ μονὸς Δημήτριος Μαυρογορδάτος τὸ εἶδε τὸ ἀνέγνωσε, καὶ ὁ ἀνεψιὸς του τὸ ἀντίγραψε καὶ ἔστειλεν εἰς Σμύρνην ὅπου ὡς μὲ εἶπεν ἔχει πολλοὺς ἀντικοραϊστάς· ἀγαποῦσα ἐκτὸς αὐτοῦ νὰ μοῦ ἔστελνες καὶ τὰ ἄλλα τυποθέντα εἰς Λήψιαν ἢ καὶ ἀλλοῦ.

20

*Ἐλέξανδρος Πατριῶς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

5.12.1817

Ἴδον ὅτι ἔμβασες τοῦ Κοδρικᾶ φράγκα 1500 διὰ τὸν τύπον τοῦ πονήματός του, δὲν ἐχρειάζοντο τόσα μίαν φοράν ἀλλ' ἔγινε πλέον καὶ δὲν βλάπτει φροντίζω καὶ ἐγὼ νὰ τοῦ ἐμβάσω ἀρμοδίως ἀπὸ ἄλλα τόσα.

Παναγιωτάκης Κοδορικᾶς, Παρίσι
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

3.11.1817

Βιέννη πρὸς τὸν κύριον Δημήτριον Ποστολάκα

Παρίσι 3. Νοεμβρίου Ν. 1817

Φίλε ἐπέρασσε!

μ' ἐπρόλαβες μὲ τὴν ἀπὸ 22 Ὀκτωβρίου τιμίαν σας, ἡ ὁποία μοι ἐπροξένησε τὴν πλέον αἰσθητικὴν εὐχαρίστησιν.

Μεταξὺ εἰς τὰ διάφορα ἠθικὰ εὐτυχήματα ὁποῦ ἀπέλαυσα ἀπὸ τὸ εἰς Λι-βοῦρνο ταξίδι μου, ἓνα τῶν κυριωτέρων, σᾶς πληροφοροῦ μὲ εἰλικρινεῖαν, ἐστάθη τὸ νὰ ἀξιωθῶ διὰ μέσου τοῦ φιλοστοργωτάτου πενθεροῦ σας καὶ ἀκριβεστάτου μοι φίλου κυρίου Πατρινοῦ νὰ συνδέσω μετὰ τῆς τιμιότητός σας ἐμμέσως τὸν πλέον σφικτὸν ἠθικὸν δεσμὸν μιᾶς εἰλικρινοῦς καὶ ἀμοιβαίας φιλίας κατὰ τὸν ἀναντίρρητον μαθηματικὸν λόγον τοῦ ὅτι τὰ τῶ αὐτῶ ταυτὰ καὶ ἀλλήλοις εἰσὶ ταυτά.

Εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ἠξιώθην νὰ κάμω καὶ αὐτοπροσώπως τὴν γνωριμίαν τοῦ περιποθήτου ἀυταδέλφου τῆς καὶ πολυποθήτου μοι φίλου κυρίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος ὅσον καὶ ἂν εἶναι γ κ λ ά β α, οὐχ ἦτον ἔχει χαριτωμένα θέλγητρα συναναστροφῆς, τὰ ὁποῖα συντροφευμένα μὲ τὰ θέλγητρα τῆς πλέον χαριτωμένης φαμηλίας, μᾶς συνέδεσαν μὲ τόσους δεσμοὺς οἰκειότητος, ὥστε κατὰ φιλίαν θεωρῶ τὸν ἑμαυτόν μου ὡς ἓνα οἰκειότατον τῆς αὐτῆς φαμηλίας καὶ τοῦτο ἄρα συντελεῖ ὡς ἓν προσεχέστερον μέσον εἰς τὴν πρὸς τὴν τιμιότητά σας εὐδιάθετον κλίσιν μου.

Ἐμελετοῦσα λοιπόν, καθὼς καὶ εἶχα γράψῃ πρὸς τὸν κοινὸν φίλον κύριον Πατρινόν, νὰ μετατρέψω τὴν διὰ τῆς τιμιότητός του ἔμμεσον κοινολογίαν εἰς ἄμεσον μεταξὺ μας φιλικὴν ἀνταπόκρισιν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ φίλος Πατρινὸς μοι εἶχε γράψῃ ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ παιγνίου ἐκείνου ὁποῦ παρωδικῶς εἶχα συνθέσῃ πρὸς στηλίτευσιν τῆς κακοηθείας τῶν χυδαιολόγων Κοραϊστῶν, ἀπήντησε δυσκολίας διὰ λεπτολογίας σχολαστικᾶς, ἀπεφάσισα νὰ ἐπιδιορθώσω τὸ αὐτὸ παίγνιον καὶ νὰ τὸ ἐκδώσω ἐδῶ, ὅπου ὁ τύπος τῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων εἶναι πάντῃ ἐλεύθερος. Ὅθεν καὶ ἐπρόσμενα τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν καταγίνομαι πρὸ ἐνὸς ἤδη μηνός, διὰ νὰ παρασταθῶ ἀμέσως μὲ γράμμα μου πρὸς τὴν τιμιότητά σας συντροφευμένον μὲ ἓν ἀντίτυπον τοῦ παιγνίου πρὸς χαριεντισμόν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ τυπογράφος εὐρέθη κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας ἐπιφορτισμένος ἀπὸ πολιτικὰ τῆς διοικήσεως ἔγγραφα ἀνέβαλα τὴν ἔκδοσιν τοῦ συγγραμμάτιου ἐκείνου καὶ αὐτὸ ἐστάθη τὸ αἴτιον τῆς ἀναβολῆς τοῦ γράμματός μου.

Ἐν τῶ μεταξὺ τοῦτο λαμβάνω τὸ μυριοπότητόν μοι γράμμα σας, ἐν ᾧ περικλείετο καὶ ἓν ἀντίτυπον τοῦ αὐτοῦ παιγνίου, τὸ ὁποῖον ἡ τιμιότης σας

ἀπὸ φιλικῆν διάθεσιν ἐξεδώκατε εἰς τύπον. ὦ φίλε! Πόσον αἰσθητικὴ εἶναι ἡ καρδιά μου εἰς αὐτὴν τὴν νέαν ἔνδειξιν τῆς πρὸς ἐμὲ εὐνοικίης σας διαθέσεως. Ἐνταυτῷ δὲ περιείχεται καὶ ἐν ποιημάτων διὰ στίχων ἀλλοκότων, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχω τι νὰ εἰπῶ. Καλὸν ἦτον τὰ τοιαῦτα νὰ μὴν ἐκδίδωνται, καθ' ὅτι χρησιμεύουν ὡς ἄρματα κατὰ τῶν ἰδίων συγγραφέων. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχοι, οὐχ ἦττον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὸ Γένος δὲν σύρεται τυφλὰ σκοτεινὰ εἰς τὴν νέαν αἴρεσιν. Τὸ δὲ ἡμέτερον παίγιον, κατὰ τὴν τυπογραφίαν εἶναι ἄριστον δὲν <ἰξεύ>ρω ὅμως ποῖος ἐφαντάσθη νὰ διορθώσῃ τὴν ἔκφρασιν, καὶ ἡ διδασκαλικαῖς του διορθώσεις εἶναι τόσα ἡμιμαθείας σφάλματα εἰς τρόπον ὅπου εἰς πολλὰ μέλη τὸ κείμενον καταντᾶ πάντῃ ἀγνώριστον. Καθ' ὅτι τό, νὰ λέγηται, ἀντὶ τοῦ, νὰ λέγεται· τό, συνεθίζεται, ἀντὶ τοῦ συνηθίζεται· τό, τίνα σκοπόν, ἀντὶ τοῦ, τί σκοπόν, εἶναι κορακιστικαὶ διορθώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τὴν ἡμιμάθειαν τοῦ διορθωτοῦ, καὶ τὸν φυσικὸν χαρακτήρα τῆς κοινῆς διαλέκτου ἀνατρέπουν οὐσιωδέστατα. Ἐδιώρθωσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ διορθωτὴς καὶ τὴν περσικὴν λέξιν ἀφερῖν, καὶ τὴν ἔκαμεν ἀφεροῦν· εἰς τρόπον ὅπου ἡ λέξις δὲν εἶναι πλέον μῆτε περσικὴ μῆτε τούρκικη μῆτε ἀραβικὴ. ὦ. Πότε θ' ἀρχήσουν οἱ διορθωταὶ νὰ μανθάνουν πρῶτον τὰς λέξεις ὅπου ἐπιχειρίζονται νὰ διορθώσουν! Ὡς τόσον ἂν ὁ διορθωτὴς εἶναι φίλος, δὲν θέλετε τὸν ἀποδείξῃ δυσαρέσκειαν διὰ νὰ μὴν τὸν πικράνετε. Μεταξὺ μας ὅμως φίλε ἄς εἶναι γνωστόν, ὅτι ἂν εὐδοκῆσῃ ὁ θεὸς καὶ παύσῃ αὐτὴ ἡ λύσσα τῆς διορθώσεως τὴν ὁποίαν ἐνέπνευσεν ὁ Κοραϊσμὸς εἰς τὰ μυαλιὰ τῶν ἡμιμαθῶν διδασκάλων, μεγάλο καλὸν ἔχει νὰ προξενηθῇ εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς κοινῆς διαλέκτου καὶ εἰς τὴν ἐπίδοσιν. Αὐτὸ τὸ καλὸν ἤθελα τολμήσῃ νὰ τὸ ἐλπίσω ἂν τὸ περὶ κοινῆς διαλέκτου σύγγραμμά μου ἤθελεν ἔβγῃ εἰς φῶς. Καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ φιλογενῆ καὶ φιλικῆν πρὸς ἐμὲ διάθεσιν μοι γράφετε ὅτι ἐπιθυμεῖτε τὴν ἔκδοσίν του, λαμβάνω τὸ θάρρος μὲ ὄλην τὴν εἰλικρίνειαν ὅπου μοῦ ἐμπνέει ἡ φίλια νὰ σᾶς ὁμιλήσω καθαρᾶ περὶ τούτου.

Τὸ σύγγραμμα φίλε εἶναι τελειωμένον. Ἐξ ὀλοκλήρους χρόνους καθημερινῶς ἐκοπίασα, καὶ εἰσέτι κοπιᾶζω διὰ νὰ τὸ φέρω ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς ἐνδεχομένην ἐντέλειαν. Κανένα αὐτοσχέδιον στοχασμὸν δὲν ἐξέθεσα ὡς νόμον. Καμμίαν δόξαν τῆς φαντασίας μου δὲν ἐξέλαβα ὡς κανόνα· ἐξέτασα, ἐρεύνησα, ἐμελέτησα προσεκτικὰ τὸ κάθε θεώρημα. Τὸ ἐξηκρίβωσα τεχνολογικῶς μὲ μαρτυρίας παλαιῶν συγγραφέων καθ' ὅσον ἠμπόρεσα. Ἡ ἐξακρίβωσις πολλῶν ἰδιωτισμῶν τῆς γλώσσης μας ἦτον τὸ πρῶτιστον αἴτιον τοῦ εἰς Φλωρεντίαν ταξιδίου μου. Ἡῦρα καλῆ τύχη εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης πράγματα δυσεύρετα, καὶ ἀγνώριστα εἰς τὸ γένος μας. Τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδίου ἐκείνου τὰ ἔκαμα ἐξ ἰδίων μου, μόνον καὶ μόνον ἀπὸ ζῆλον διὰ τὸ γένος μας. Τὸ σύγγραμμα λοιπὸν εἶναι χάριτι θεῆα τελειωμένον. Διὰ νὰ ἐκδοθῇ ὅμως εἰς τύπον ἐκτὸς τῶν ἐξόδων τῆς ἀντιγραφῆς χρειάζονται ἀφεύκτως τρεῖς χιλιάδες φράγκα, καὶ αὐτὴν τὴν ποσότητα δὲν ἔχω τὸν τρόπον νὰ τὴν καταβάλλω ἐξ

ιδίων μου. Ὅχι ὅτι δὲν ἐλπίζω νὰ πωληθῇ τὸ βιβλίον, καὶ νὰ ἔβγουν μὲ κέρδος τὰ ἔξοδα, ἀλλὰ καθ' ὅτι τὰ πρὸς ζωάρκειάν μου ἐκ περιστάσεων εἶναι, κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον, κουκικιά μετρημένα, καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ ἀφαιρέσω ἀπὸ τὰ πρὸς τὸ ζῆν αὐτὴν τὴν ποσότητα, ἀποστρέφομαι δὲ ἠθικῶς καὶ τὰς προκηρύξεις, καὶ διακηρύξεις ὅπου συνειθίζουσι οἱ Κοραϊσταὶ διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ πώλησιν τῶν βιβλίων τους. Τὸ ἐδικόν μου ἐπιθυμῶ νὰ τὸ ἰδῇ ὁ κόσμος ἀφ' οὗ ἔβγη εἰς φῶς, προτῆτερα ὅμως δὲν νοστιμεύομαι νὰ φωνάζω χιώτικα «ἔχω κόρην γιὰ πανδρεία, κῖντα πρᾶμα, κῖντα πρᾶμα».

Ἐπρόβαλα λοιπὸν πρὸς τὸν κοινὸν φίλον κύριον Πατρινὸν νὰ γίνῃ εἴτε ἐκ μέρους του, εἴτε ἐκ μέρους σας, εἴτε ἐκ συμφώνου αὐτῆ ἢ προκαταβολῆ τῶν πρὸς ἔκδοσιν ἐξόδων διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἤμποροῦν νὰ ἐκδοθοῦν χίλια, ἢ χίλια διακόσια σώματα. Ἐγὼ κέρδος δὲν θέλω. Θυσιάζω ὅλους τοὺς κόπους καὶ ἔξοδα ὅσα ἐξ ιδίων μου ἔκαμα διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους. Ὑπόσχομαι λοιπὸν εὐθὺς ὅπου ἐκδοθῇ τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἔπεται νὰ γίνῃ εἰς δύο τόμους εἰς 80 διὰ τὸ εὐμεταχείριστον, νὰ στείλω ὅλα τὰ σώματα πρὸς τοὺς πληρωτὰς τῶν ἐξόδων, τὰ ὅποια ἀφοῦ πωληθοῦν νὰ βαστάξῃ ὁ ἐκδότης τὴν ποσότητα ὅπου διὰ τὴν ἔκδοσιν κατέβαλε, καὶ ἂν μείνῃ κέρδος ἐπέκεινα τῶν ἐξόδων, τότε νὰ γίνῃ ὁ μοιρασμὸς καθὼς ἤθελε κριθῇ εὐλογον.

Εἶχε τότε ὑποσχεθῆ ὁ φίλος ὅτι δέχεται τὸ πρόβλημα, καὶ ὅτι ἐν καιρῷ θ' ἀποφασίσῃ. Τῷ ἔγραψα λοιπὸν καὶ ἐσχάτως νὰ κάμῃ τὴν περὶ τούτου ἀπόφασιν εἰδοποιώντας καὶ τὴν τιμιότητά της, καὶ νὰ μοὶ δώσῃ τελείαν πληροφορίαν, καθ' ἣν νὰ λάβω τὰ μέτρα μου. Ἄν λοιπὸν κρίνετε τὸ πρόβλημά μου ἄξιον ὑποδοχῆς ἀποφασίσετε νὰ κάμετε αὐτὴν τὴν παραμικρὰν θυσίαν διὰ τὸ Γένος, καὶ ὑποτιθεμένου τοῦ νὰ γίνῃ ζημία, τὸ ὁποῖον δὲν τὸ ἐλπίζω, ἢ ζημία δὲν ἀναλογεῖ μὲ τὴν ὠφέλειαν ὅπου ἐνδέχεται νὰ προξενηθῇ. Προσμένω λοιπὸν ἄμεσον τὴν περὶ τούτου ἀπόκρισίν σας πρὸς τελείαν πληροφορίαν μου καὶ μένω μὲ ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν διὰ []

φίλος καὶ δοῦλος
Παν. Κοδρικᾶς

Καταδεχθῆτε παρακαλῶ νὰ προσφέρετε πρὸς τὴν φιλάτην σας κυρίαν Ἐλένκα τὰς φιλικὰς καὶ εἰλικρινεῖς μου προσκυνήσεις πληροφοροῦντες τὴν εὐγένειάν της ὅτι ἂν δὲν εὐτύχησα αὐτοπροσώπως νὰ ἔχω τὴν γνωρημίαν της, τὰ προτερήματά της ὅμως καὶ αἱ χάριτες ὅπου στολίζουν τὸ εὐγενικόν της ὑποκείμενον μοὶ εἶναι γνωσταί, ὅθεν καὶ ἐπιθυμῶ τὴν εὐνοϊάν της καὶ προσμένω τὰς προσταγὰς της.

Πρὸς δὲ τὸν ἀκριβὸν μου φίλον κύριον Νικόλαον μετὰ τῆς φιλάτης του κυρίας Οὐρσουλίνας ἐκ ψυχῆς καὶ καρδίας τὰς φιλικὰς καὶ ἀδελφικὰς μου προσκυνήσεις, καὶ τὰς ἐκ μέρους τοῦ [] εὐχαριστίας διὰ τὴν εὐνοϊκὴν των ἐνθύμησιν. Γιὰ νὰ θυμηθοῦμεν ὅμως κομμάτι τὰ λιβουρνέζικα τὸν λέγω· μὰ δὲν ἐντρέπε-

σαι χαντακωμένο να μου γράφης χωρίς να με χαροποιήσης με την είδησιν πώς είναι κανένας μικρός Νικόλαος εις τον δρόμο, έτ'ζι. α! φοβερό πράμα τῆ ἀληθεία· όρίστε, αὐτῆ εἶναι ἡ πρώτη χαροποιὰ εἶδησις όποῦ προσμένω. Κατότιν ἀπ' αὐτό ἔχω νὰ προσμείνω καὶ πότε ἔχει νὰ με ἀξιόσω ὁ θεός νὰ σᾶς ξαναἰδῶ. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι με ὑπεσχέθητε, ἀν σέ σφίξῃ, νὰ κάμετε ἕνα μικρὸ ταξιδάκι ἔως τὸ Παρίσι. Τότ' ἀληθινὰ θὰ ξεχάσω κ' ἐγὼ ὅλα τὰ βάσανα τῆς ξενητεῖᾶς μου. Ὁ κύρ Δημητράκης μας ἔγινε Ῥώσσοσ. Δὲν ἔλαβα ὅμως ἀκόμι τὴν εἶδησιν τοῦ κατευοδίου του καὶ αὐτὸ με πειράζει. Μὰ γράψε μου, τί ἀπέγινε καὶ ὁ Κούσουλας, ποῦ ἔμελε ν' ἀφίση τὴν Βιέννα καὶ νὰ πάγῃ στὴν Βενετιά γιὰ νὰ κάμῃ τὰ φιορίνια φλουριά Βενέτικα, ἐννοεῖτε διὰ ποῖον ἔρωτῶ. Τὸν κορυφαῖον λέγω τῶν Κοραϊστῶν καὶ πρωτοδιδάσκαλον. Μένω με ὄλην τὴν εἰλικρίνειαν ἀσπαζόμενός σας

Φίλος καὶ δοῦλος σας Π. Κ.

καὶ βον

5 θμβρίου

Φίλε μοι περιπόθητε!

Ὁ ἀναθεματισμένος τυπογράφος δὲν μοὶ ἔστειλεν εἰσέτι τὰ ἀντίτυπα τῆς ἐδῶ ἐκδόσεως τοῦ παιγνίου, ἐξ ὧν ἐπιθυμοῦσα νὰ Σᾶς στείλω ἕνα διὰ τῆς πόστας, μ' ὅλον όποῦ ἡ πληρωμὴ τῆς μετακομίσεως εἶναι ὑπερβολικὴ. Ὅθεν διὰ νὰ μὴν ἀργοπορήσῃ ἡ ἀποστολὴ τοῦ γράμματός μου προκρίνω νὰ σᾶς τὸ στείλω χωρὶς ἀντίτυπον τοῦ παιγνίου, διὰ νὰ μὴν ἀργοπορήσῃ ἐφεξῆς ἡ περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός μου ἐπιτιζομένη φιλικὴ σας ἀπόκρισις, τὴν όποίαν ἐκδοσὶν τολμῶ νὰ σᾶς εἰπῶ με καθαρὰν ἀλήθειαν, χωρὶς παντελῶς φιλαυτίαν ὅτι τὴν θεωρῶ ἔτι μᾶλλον ἀναγκαιοτάτην, ὅσον βλέπω τὰς παραλόγους διδασκαλικὰς διορθώσεις τῶν λογισμάτων τῆς Βιέννας σας. Περίεργον πρᾶγμα εἶναι τῆ ἀληθεία, φίλε, ὅτι αὐτοὶ οἱ σοφολογιώτατοι μὴν ἰξεύροντες τὰ ὅσα πρέπει νὰ ἰξεύρουν, ὑποθέτουν ὅτι ἄλλοι δὲν ἰξεύρουν τὰ ὅσα ἐκεῖνοι ἰξεύρουν, καὶ ἐκ τούτου, χωρὶς νὰ διστάσουν, χαλνοῦν καὶ φτιάνουν τὴν κοινὴν φράσιν κατὰ τὴν φαντασίαν των.

Μεταξὺ εἰς τὰς παραλόγους διορθώσεις όποῦ ἔκαμεν ὁ ἐκδότης [] δι' ὧν μετέβαλεν ἐν μέρει τὸ ὕφος τῆς φράσεως καθὼς ἐν [] σημειῶ, τὸ κυριώτερον σφᾶλμα εἶναι ἡ παράλογος [] ἐπιγραφὴ όποῦ ἐφαντάσθη νὰ προσθήσῃ εἰς αὐτὸ τὸ [] [] γράψῃ Ἄπολογίαν, μίαν περιπαικτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ [] λόγου, εἶναι σφᾶλμα καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν κανόνων τ[] δικανικῆς τέχνης, καὶ ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. [] παίζων, καὶ ἀστεϊζόμενος ἀπολογεῖται; Ἡ ἐπιγραφὴ ἄρα εἶναι [] τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγράμματος, ὕπερ ἄτοπον. Εἶναι ἐναντία [] τῶν καθηκόντων. αἰον καθ' ὅτι ἡ ἀπολογία εἶναι ἐκ μέρους τῶν [] τοὺς όποίους οἱ ἐγκαλοῦντες ἀπεκατέστησαν κριτάς. Οἱ κριταὶ ἄρα ἀπολογοῦνται, καὶ πρὸς ποίους; πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας! οἱ ἐγκαλοῦντες ἄρα ἀποκαθίστανται κατ' αὐτὸν τὸν λόγον ὑπέρτεροι τῶν ἀπολογουμένων· καὶ τοῦτο ἄτοπον, καὶ

β^{ον} ἀορίστως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λογοποιοὶ ἀποτείνουν τὸν λόγον τους, κάθε Ἑλληὴν ἤμπορεῖ νὰ κάμῃ τὴν ἀνάλυσιν, καὶ ἐπίκρισιν τοῦ λόγου, χωρὶς νὰ εἶναι ὑπεύθυνος εἰς ἔγκλημα ψευδεπιγραφῆς, προσδιορίζοντας ὅμως τὴν μὲ ἀστειότητα ἀνάλυσιν ὡς ἀπολογία ὠρισμένως τῶν εἰς Πίζαν Ἑλλήνων, ὑποπίπτει εἰς ἔγκλημα νομικόν, καθ' ὅτι ἐνδέχεται ἕνας τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι εἶναι Κοραῖσται ἔχοντες μάλιστα καὶ ἀρχηγὸν τὸν ὑπέρμαχον τοῦ Κοραϊσμοῦ μητροπολίτην Ἰγνάτιον νὰ γράψῃ καὶ νὰ διακηρύξῃ ὅτι ψευδῶς ἡ ἀπολογία αὐτὴ ἐπιγράφεται ἐκ μέρους τῶν εἰς Πίζαν Ἑλλήνων, καὶ τότε τί ἔχει ν' ἀποκριθῇ ὁ ἐκδότης εἰς αὐτὸ τὸ ἔγκλημα τῆς ψευδεπιγραφῆς; Ὁ λογιώτατος ἔπρεπε νὰ στοχασθῇ α^{ον} ὅτι τὰ τοιαῦτα πολεμικὰ παίγνια δὲν ἐπιδέχονται καμμίαν ὀριστικὴν ἐπιγραφὴν, καθ' ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν τοιούτων εἶναι ἀπροσδιόριστος· καὶ β^{ον} ὅτι ἂν τέλος πάντων ἦτον ἐπάναγκας νὰ προσθέσῃ μίαν ἐπιγραφὴν, ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ τὴν συνθέσῃ ὁπωσοῦν ἀνάλογον μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ συγγράμματος. [] ἄρα καὶ προσφύεστερον ἦτον νὰ τὸ ἐπιγράψῃ «Ἐπίκρισις ἀναλυ(τικῆ τοῦ πρ)ὸς τοὺς Ἑλληνας λόγου τῶν ἐκδότων τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ», χωρὶς νὰ προσδιορίσῃ (τίνος) καὶ ὑπὲρ τίνος. Καὶ τότε κανένας δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὸν μεμφθῇ. <Τοια>ῦται ἀπροσεξίαι, φίλε, ἔδωκαν ἕως τώρα ἄρματα ἰσχυρὰ εἰς τὴν φατρίαν <τῶν Κο>ραϊστῶν, τῆς ὁποίας τὴν ὑπεροψίαν τὴν αὐξήσεν ἡ ὀλιγομάθεια τῶν ἀντι[]. <Ἐν τος>ούτω, ἂν ἡ τιμιότης σας κρίνεται εὐλογον, καλὸν εἶναι νὰ ἀφαιρέσετε ἀπὸ ὅλα τὰ (ἀντίγρα)φα τὴν παράλογον ἐκείνην ψευδεπιγραφὴν ἕως οὗ νὰ λάβετε τὰ ἀντίτυπα (τῆς ἐντ)εῦθεν ἐκδόσεως, ἡ ὁποία ἐλπίζω ὅτι θέλει σᾶς ἀρέσῃ ὡς ἐντελεστέρα. Καὶ αὐτὴ (ἡ π)ερίστασις μὲ κάμνει νὰ θεωρῶ τὰ διπλᾶ ἔξοδα τῆς διπλῆς ἐκδόσεως ὡς ἀναγκαῖα, καὶ ὄχι περιττά.

Μὲ ὄλην τὴν καθαρὰν ὑπόληψιν, καὶ οἰκειότητα

φίλος καὶ δοῦλος σας

Παν. Κοδρικᾶς

Ἡ ἐπιγραφή μου εἶναι

à M. de Codrikà

rue de Sts Pères n° 5. fbg St. G.

22

*Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, Παρίσι
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

2.12.1817

Τῷ κυρίῳ Δημητρίῳ Ποστολάκα

Παρίσι 2 Δεκεμβρίου Ν. 1817

Φίλε εὐεργετικώτατε!

Ἡ προθυμία, μὲ τὴν ὁποίαν ἀποκρινόμενος εἰς τὴν προλαβούσαν φιλικὴν μου ἐπιστολήν, μοι ἐμβάσατε ἀμέσως διὰ τῆς ἀπὸ 19 τοῦ παρελθόντος εὐνοϊκῆς σας

χίλια πεντακόσια φράγκα με τράταν πρὸς τὸν ἐδῶ Rougemond de Loumberg εἰς διορίαν τριάντα ἡμερῶν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν, διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ φιλολογικοῦ συγγράμματός μου· αὐτὴ, λέγω, φίλε ἢ δι' ἔργων, καὶ ὄχι λόγων, ἐλευθέριος προθυμία, εἶναι μόνον μία πραγματικὴ ἔνδειξις τοῦ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ ἐνδιαθέτου ζήλου σας, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ μία προφανὴς ἀπόδειξις τῆς πρὸς ἐμὲ εὐνοικίᾳ σας διαθέσεως, τῆς ὁποίας καύχημα ἰδιαίτερον μοι εἶναι τὸ νὰ φανῶ κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα ἄξιος.

Τὸ σύγγραμμα λοιπόν, εὐεργετικώτατε φίλε, διὰ τῆς προστασίας Σας θέλει ἀρχίσῃ νὰ ἐκδοθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλευσομένου Ἰανουαρίου καὶ ἐλπίζομενον εἶναι νὰ σᾶς σταλθῇ ὁ α^{ος} τόμος περὶ τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου· αὐτὸς θέλει περιέχῃ τὰ πρὸς εἰδοποίησίν σας εἰς ξεχωριστὸν φῦλλον σημειούμενα κεφάλαια· μετὰ τὰ ὁποῖα σημειῶ ἐπίσης καὶ ὅσα ὁ ἐφεξῆς β^{ος} τόμος μέλλει νὰ συμπεριλάβῃ διὰ νὰ ἀπαρτισθῇ ἡ ὅλη πραγματεία.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ ὑποκείμενον ὅλης αὐτῆς τῆς πραγματείας εἶναι ἡ μελέτη καὶ τεχνολογία τῆς καθ' ἡμᾶς Κοινῆς Ἐθνικῆς Διαλέκτου, τὸ σύγγραμμα εἶναι καθόλου ἐθνικόν· διὸ καὶ ἔχω σκοπόν, ἂν τὸν κρίνετε εὐλογον, νὰ τὸ ἀφαιρώσωμεν εἰς τὴν Κοινὴν τοῦ Γένους μας μητέρα τὴν τοῦ Χριστοῦ μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἱερᾶς πίστεως ἐφύλαξε τὴν γλῶσσαν τῶν προπατόρων μας, καὶ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης διετήρησε τὴν ὀλοκληρίαν τοῦ Γένους μας· ἂν αὐτὴ ἡ ἰδέα σᾶς ἀρέσῃ, παρακαλῶ νὰ μοι σημειώσετε τὴν γνώμη σας.

Πρὸς δὲ καὶ τὸ χρέος μου ἀπαιτεῖ, καὶ ἡ φιλία ὑπαγορεύει νὰ διαδηλωθῇ τὸ περιπόθητόν μοι ὄνομα τῶν εἰλικρινῶν μου φίλων, διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τῶν ὁποίων δὲν ἔμειναν κατηγορημένοι οἱ κόποι μου ἐκδιδομένου εἰς φῶς τοῦ συγγράμματος. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ διὰ τοῦ τύπου ἐκδιδόμενα ἀπαιτοῦν ὠρισμένως ἀμοιβαίαν ὁμολογίαν παρακαλῶ νὰ μοι δώσετε καὶ τὴν κατὰ τοῦτο ἄδειαν.

Ὁ κοινὸς φίλος κύριος Πατρινὸς μὲ τὸ ἔσχατον ἀποκριτικόν του μοι δίδει μὲν φιλικῶς πληροφορίαν ὅτι τὰ περὶ τῆς ἐκδόσεως θέλουν οἰκονομηθῆ κατὰ τὸν τρόπον ὁποῦ ἐπρόβραλα, δὲν μοι σημειοῖ ὅμως ρητῶς τὸν τρόπον. Ὅθεν σήμερον ἀνταποκρινόμενος πρὸς τὴν τιμιότητά του, τὸν ἀναγγέλλω τὴν ἐκ μέρους σας προκαταβολήν, δυνάμει τῆς ὁποίας μέλει νὰ γίνῃ, θεοῦ συναιρουμένου, ἡ ἔναρξις τῆς ἐκδόσεως, ὁποῦ ἀκολούθως νὰ στήσῃ καὶ ἡ τιμιότης του τὸν τρόπον ὁποῦ ἐκ μέρους του ἤθελεν ἀποφασίσῃ διὰ τὰ ἐφεξῆς χρειάζόμενα.

Ἡ ἀντιγραφὴ, φίλε, μὲ σκοτώνει· καθ' ὅτι καὶ τὰ μάτια μου, καὶ τὸ στήθος μου ἐξητόνησαν, καὶ ὁ δυσκολώτερος μηχανικὸς κόπος εἶναι ὁποῦ χρειάζεται νὰ γίνεταί ἡ ἀντιγραφὴ στοιχείον πρὸς στοιχείον ξεχωριστὸν διὰ νὰ ἡμπορῇ ἢ τυπογράφος νὰ τὰ διακρίνῃ χωρὶς νὰ ἰξεύρῃ νὰ τὰ διαβάσῃ. Οἱ ἐδῶ λογιώτατοί μας, οἱ μὲν εἶναι Κοραϊσταί, καὶ φοβοῦνται νὰ μιάνουν τὴν κάθαρσιν τῆς γλώσσης των, οἱ δὲ εἶναι Ἱατροφιλόσοφοι ἀγράμματοι, καὶ ἀδιαφοροῦν νὰ

μάθουν τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ γυμνάσουν τὴν τέχνην των· τούτων οἱ μὲν εἶναι ἀνενδεεῖς, καὶ δὲν ἔχουν χρεῖαν πληρωμῆς, οἱ δὲ εἶναι Κυνικοί, καὶ προκρίνουν νὰ ψωμοζητοῦν παρὰ νὰ κερδίσουν πληρωμὴν μὲ τὸν κόπον τους· εἶμαι λοιπὸν φίλε καταδικασμένος νὰ ἀντιγράψω μόνος μου, καὶ τοῦτο σᾶς τὸ γράφω διὰ νὰ γνωρίσετε πόσον εἶμαι αἰσθητικὸς εἰς τὴν εὐεργεσίαν σας δυνάμει τῆς ὁποίας μέλλει ν' ἀπολαύσω τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ ἰδῶ καὶ εἰς τὸ φῶς ἐκδεδομένους τοὺς κόπους μου· χάρις φίλε εἰς τὰ ἐλευθεριά σου φρονήματα· καὶ τούτου ἄλις.

Εἰς ξεχωριστὸν φύλλον εὐρίσκετε καὶ τὴν περὶ τοῦ «ἵνα λέγῃται» φιλολογικὴν σας ἐρώτησιν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν ἀνάλυσιν δὲν ἐκτείνομαι τεχνολογικῶς, διὰ νὰ μὴ σᾶς παραβαρύνω· σημειῶ ὅμως μὲ ἄκραν μου εὐχαρίστησιν τὰ πρὸς πιστοποίησιν ἀναγκαῖα παραδείγματα, διὰ νὰ πληροφορηθῆτε πραγματικῶς ὅτι ὅλαι οἱ τοιαῦται διδασκαλικάι ἀπορίαι εὐρίσκονται τεχνολογικῶς ἀναλελυμένα εἰς τὸ ἐκδοθησόμενον σύγγραμμα· τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ ἐν τῷ προλαβόντι μου γράμματι σᾶς εἶπα, ἂν δὲν κάμη ἄλλο κανένα καλὸν εἰς τὸ γένος μας, ἐνδέχεται καὶ νὰ καταπραῦνη τὴν λύσσαν τῶν διορθωτῶν, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὀλίγον λείπει νὰ ἐξαλλοιωθῇ διόλου ὁ φυσικὸς χαρακτήρ τῆς ἀρχαιοτάτης διαλέκτου μας.

Ἐν τοσούτῳ ὅλως εὐγνώμων διὰ τὴν ἐνδειξιν τῆς εὐνοίας τῆς παμφιλτάτης σας κυρίας Ἐλένης, εὐχαριστῶ ἐνταυτῷ καὶ διὰ τὴν φιλόστοργόν σας διάθεσιν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα μου, ὁ ὁποῖος ἐλπίζω νὰ φανῇ κληρονόμος τῆς πρὸς τὴν εὐγενεῖαν σας εἰλικρινοῦς μου σχέσεως, ἄξιος ἐνταυτῷ τῆς πρὸς ἐμὲ ἀντιτιδομένης φιλικῆς σας διαθέσεως. Τὰ φίλτατά σας Γεώργιον, καὶ Ἀλέξανδρον ἐκ ψυχῆς γλυκασπάζομαι, καὶ μένω διὰ βίου

Ὁ εἰλικρινὴς φίλος καὶ δοῦλος σας

Παν. Κοδρ.

Π. Π. διὰ τοῦ μινυστερίου τῶν ξένων ὑποθέσεων, πρὸς ὃ εἶμαι ἐπαγγελματικῶς τεταγμένος, μέλλει νὰ σᾶς σταλθῇ μὲ πρῶτον ταχυδρόμον ἐκτακτον ἕνας πλοῖκος ἐπιγεγραμμένος εἰς ὄνομά σας ἐν ᾧ περιέχονται δεκαπέντε ἀντίτυπα τῆς ἐδῶ ἐκδόσεως τοῦ φιλολογικοῦ παιγνίου· δὲν ἰξεύρω ὅμως πότε ἔχει νὰ τύχη ὁ ξεσηκωμὸς τοῦ ταχυδρόμου· ὅθεν δὲν ἠμπορῶ νὰ σᾶς σημειώσω ρητῶς τὸν καιρὸν· ἐν τοσούτῳ μελετῶ νὰ σᾶς στείλω καὶ μίαν ἄλλην τόσῃν, ἣ καὶ ἐπέκεινα, ποσότητα διὰ τῆς διλιγνέντζιας· δὲν ἰξεύρω ὅμως ἂν τὸ ἔμβασμα τῶν ἀπ' ἐδῶ βιβλίων εἰς Βιένναν δὲν εἶναι ἐμποδισμένον· καὶ φροντίσετε περὶ τούτου· ἐπιθυμῶ νὰ λάβετε μίαν ὥραν προτῆτερα αὐτὴν τὴν ἔκδοσιν διὰ νὰ ἰδῆτε τὴν διαφορὰν· δὲν τολμῶ ὅμως νὰ σᾶς στείλω διὰ τῆς πρόσταξ διὰ τὸ πολυέξοδον τῆς μετακομίσεως.

22α (Συνημμένο)

Σημειώσεις τῶν κεφαλαίων ὅπου μέλει νὰ περιέχη
ὁ α^{ος} τόμος τοῦ ἐκδοθησομένου συγγράμματος.

- α'. Ἡ πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολή.
- β'. Τὰ προλεγόμενα εἰς τὸ Ἱστορικόν, καὶ Τεχνολογικόν μέρος τοῦ συγγράμματος.
- γ'. α^η Προμελέτη, περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης.
β^{ον} μέρος τῆς αὐτῆς προμελέτης. Περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποικιῶν, καὶ ἀποκαταστάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους.
γ μέρος, περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, καὶ τῶν περιόδων αὐτῆς.
- δ'. β^α. Μελέτη· Περὶ Κοινῆς Διαλέκτου.
β'. μέρος· Περὶ Γραιικῆς καὶ ρωμαϊκῆς Γλώσσης.
γ. μέρος· Περὶ τῶν χωρικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὰ ὅποια ὑποδιαίρεται ἡ Κοινὴ Διάλεκτος.
- ε'. κεφ. Περὶ Μακαρονισμοῦ.
- ς'. Περὶ Μιζοβαρβαρισμοῦ, ἢ Βαρβαροελληνισμοῦ.

Τέλος τοῦ α^{ου} τόμου.

Ὁ Β^{ος} τόμος μέλλει νὰ περιέχη.

- α'. Γ^η μελέτη. Περὶ Διορθώσεων τῆς Κοινῆς Διαλέκτου.
β. μέρος. Περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Δημαγωγῶν.
- β'. Πραγματεία Τεχνολογική. α^{ον}: ἡ ἔκθεσις τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου.
β^{ον}. Περὶ Συνθέσεως λόγου.
γ^{ον}. Περὶ ὕφους τῆς Κοινῆς Διαλέκτου.
δ^{ον}. Περὶ ῥυθμοῦ.
ε^{ον}. Περὶ καλλιλογίας, καὶ κακολογίας.
ς^{ον}. Περὶ Ποιητικῆς.

Τέλος.

22β (Συνημμένο)

Λύσις τοῦ κατὰ Γραμματικούς Ἰνα λέγηται.

Εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Κοινὴν Διάλεκτον συνήθως λέγομεν (νὰ λέγεται), καὶ ὄχι «Ἰνα λέγεται». Θεόδωρος ὁ Γαζής, καὶ οἱ ἄλλοι μεταγενέστεροι Γραμματικοὶ

κανονίζουν ὅτι τὸ ἴνα, καθὼς καὶ τὸ ὅπως, καὶ τὸ ἄν, ἢ ἐάν, συντάσσονται μετὰ ὑποτακτικῆς· ἡμεῖς τὰ μεταχειριζόμεθα ἀπολύτως καὶ μετὰ ὑποτακτικῆς καὶ μετὰ ὀριστικῆς· ποῖος ὁ λόγος; Ἴδού.

Ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ λοιποὶ Γραμματικοὶ ἐκανόνισαν τὴν νεωτέραν Ἀττικὴν Διάλεκτον, καὶ ὄχι τὴν Δημοτικὴν Κοινὴν Γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ καθ' ἡμᾶς Κοινὴ Διάλεκτος εἶναι πολὺ ἀρχαιότερα τῆς νεωτέρας Ἀττικῆς· ἢ καθ' αὐτὸ γραμματικῆ τῆς εἶναι ὁ Ὅμηρος, καὶ ὄχι ὁ Θεόδωρος.

Εἰς τὸν Ὅμηρον εὐρίσκομεν Ἰλ. κ' «... ἴνα μὴ ρέξομεν ὧδε».

καὶ Ἰλ. κ' «... ὄφρα καὶ ἄλλον ἀγείρομεν».

Οἱ παλαιοὶ Ἀττικοὶ ἔλεγον «ἐγένετο ἄν» ἀντὶ τοῦ ἤθελε γίνῃ. Οὕτω καὶ ὁ Ὅμηρος. «πληθὺν δ' οὐκ ἂν ἐγὼ μυθήσομαι, οὐδ' ὀνομήνω» ἀντὶ τοῦ ἀττικοῦ νεωτέρου μυθησαίμην, καὶ ὀνομήναιμι.

Αὐτὴ ἡ μεταλλαγὴ τῶν ἐγκλίσεων, τὴν ὁποίαν Ἐξαλλαγὴν ὀνομάζουν οἱ Γραμματικοί, εἶναι ἀρχαῖσμός τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης· αὐτὸν τὸν ἀρχαῖσμόν καὶ ἐν τούτῳ, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ, ἐφύλαξεν ἢ καθ' ἡμᾶς Κοινὴ Διάλεκτος. Ἄς στοχασθῆ δὲ ἓνας διορθωτῆς τῆς Κοινῆς Διαλέκτου ὅτι, ἂν κατὰ τὸν κανόνα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Θεοδώρου, ἢ τοῦ Λασκάρεως, ἤθελεν εἰπῆ «Ἰνα λέγηται» ἐπὶ ἐνεστώτος, ἐναντίον τῆς Κοινῆς Συνηθείας, ἀντὶ τοῦ «νὰ λέγεται», πῶς ἔχει νὰ ἐκφρασθῆ ἐπὶ παρατατικοῦ; ἢμπορεῖ τάχα, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς αὐτῆς γραμματικῆς, νὰ εἰπῆ «Ἰνα ἐλέγητο»; ἢ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἰπῆ καθὼς συνήθως λέγομεν, «νὰ ἐλέγεται», «ἂν ἐλέγεται» κτ.; εἰς τί λοιπὸν χρῆσιμεῖ μία ἀλλοπρόσαλλος, καὶ ἀσύστατος νεολογία;

S U M M A R Y

Yannis Kokkonas, «*A Playful Opuscle*». *The History of a Pamphlet written by Panagiotakis Kodrikas (1817)*

In the second half of the 1810's, with the Greek national movement heading towards its peak, two members of the Greek intelligentsia, both living and working in Paris, namely Adamantios Korais and Panagiotakis Kodrikas, engaged in keen controversy. It started as a dispute on the correct written form of the Modern Greek language and on the valuation of persons and matters of the present and the past. This dispute,

however, evolved in a mutual effort of moral annihilation, in which the two opponents' friends also participated. Due to the fact that the two sides circulated their ideas mainly through pamphlets, the conflict is known as the «battle of the pamphlets».

This article attempts at first to define the actual dimensions of the dispute at its emergence, and to illustrate the circumstances and the manner in which it was publicly conducted and perceived; the article mainly examines, though, all matters touching the publication of one of Kodrika's pamphlets, written and published in 1817. This pamphlet's unique feature lies in that: it was being printed in Vienna in expense of the writer's friends, while the author himself —unaware of it— had a reviewed form of the pamphlet printed in Paris. The edition of Vienna was released in October 1817 and that of Paris the following month of the same year. The text was originally untitled; the Viennese editor misunderstood some data and took the initiative in adding a title attributing the text to the Greek students of Pisa. That allowed Korais' friends to accuse Kodrikas of immorally using a pseudonym and to claim that the reviewed Parisian edition was released after the passed-round denial of the students of Pisa, which means after January 1818.

The manner in which the author's opponents took advantage of the misunderstanding was expected. What draws the attention though, lies in the fact that until today historians and bibliographers adopt Korais' friends' view concerning the particular matter, and consider Kodrikas as the responsible person for both editions, who was supposedly forced to release a reviewed and false-dated second edition in 1818 in order to ease the strong feeling with which his conscious attempt to attribute his text to the students of Pisa was met. The study is accompanied with an appendix featuring extracts of unpublished letters sent by Alexandros Patrinos from Livorno to his son in law Demetrios Postolakas in Vienna (they both were Kodrikas' friends and sponsors), as well as two —also unpublished— letters sent by Kodrikas to Postolakas, concerning the controversial pamphlet and his preparatory work on his main project titled *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*, the first volume of which was published in Paris in the year 1818.